

**T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**EBÛ ZEKERİYYA YAHYA B. ÖMER EL-
ENDELÜSÎ (v. 289/901)**

VE

AHKÂMU'S-SÛK ADLI ESERİ

**(EDİSYON KRİTİK)
(DOKTORA TEZİ)**

Smain Khaldi

**Danışman
Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz**

BURSA – 2007

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri... Anabilim/Anasanat Dalı, İslam Hukuku Bilim... Dalı'nda U2004138..numaralı **Smain KHALDİ**'nin hazırladığı "**EBÛ ZEKERİYYA YAHYA B. ÖMER EL-ENDELÜSÎ (v.289/901) VE AHKÂMU'S-SÛK ADLI ESERİ (EDİSYON KRİTİK)**" konulu ~~Doktora~~ (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, ~~12.10.2004~~ 2004 günü ~~10.00~~ - ~~12.00~~ saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının ~~...Başarılı...~~ (başarılı/başarısız) olduğuna ~~...Oybirliğiyle...~~ (oybirliği/oyçokluğu) ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Yunus Vehbi YAVUZ

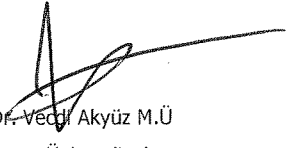
Uludağ Üniversitesi
Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Hamdi Döndüren

Uludağ Üniversitesi
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Recep Cici

Uludağ Üniversitesi
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Vecdi Akyüz M.Ü

Marmara Üniversitesi
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Salih KARACABEY

Uludağ Üniversitesi
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

ÖZET

Yazar	: Smain KHALDÎ
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: İslam Hukuku
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: XVIII + 103 Türkçe + 187 Arapça
Mezuniyet Tarihi	: 12 / 04 / 2007
Tez Danışman(lar)ı	: Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz
EBÛ ZEKERİYYA YAHYA B. ÖMER EL-ENDELÜSÎ (v. 289/901) VE AHKÂMU'S-SÛK ADLI ESERİ (EDİSYON KRİTİK)	
Yahya b. Ömer'in (ö. 289/901) "<i>Ahkâmu's-sûk</i>", "<i>Akdiyetü's-sûk</i>", "<i>en-Nazaru ve'l-ahkâm alâ es'âri'l-müslimîn fi'l-mevâzîn ve'z-zîbât ve cemî'i ahvâli esvâki'l-müslimîn</i>", "<i>el-Kavlu fîmâ yenbeğî en-nazaru fîhi mine'l-esvâk</i>" adlarıyla anılan kitabı hisbe müessesesi ve İslam hukukunun piyasa ile ilgili kısmı için en eski ve önemli yegane kaynak olarak değerlendirilir. Müellif bu eserinde kendi dönemindeki ticari muamelelerden bahsetmiş, bunlarla alakalı fıkhi meseleleri soru cevap tekniğiyle ele alıp incelemiştir. Soruyu soran bazen öğrencileri el-Kasrî, İbn Şibl iken bazen Kayrevân çarşısı ile Tunus'un Sûse çarşısının mesul kişileri ile başkaları da olabilmektedir. Ayrıca söz konusu kitap müellifin yaşadığı dönemde Mağrip ve Endülüs'te en önemli okul sayılan Mağrip Fıkıh Medresesi'nin görüşlerini yansıtan bir ayna konumundadır. Zira kitapta İmam Mâlik'ten ve Mâlikî mezhebinin İbnü'l-Kâsım, Eşheb, Asbağ ve Sahnûn gibi önemli simalarından çokça nakiller bulunmaktadır. Bunun yanında Kâdî İbn Tâlib'in fetvalarına da yer verilmiş ve bunlar onaylanmıştır. Kitap bir başka açıdan da müellifin yaşadığı dönemdeki sosyal ve ekonomik hayatı gösteren bir ayna sayılabilir. Kitabın dili oldukça açık ve akıcıdır. Genellikle meselelerin delillerine ister mezhep (Mâlikî mezhebi) içi ister mezhep dışı olsun fıkhi münakaşalara yer verilmemiştir. Zira soru soranlar yalnızca sordukları sorunun dini bakımdan net cevabını aradıkları için buna ihtiyaç olmamıştır. Müellif ticari muamelelerin sadece hükmünün belirtmekle yetinmemiş konunun ahlaki boyutundan da bahsetmiştir. Aldatma, ölçüde eksiltme ve garar bunlar arasında sayılabilir. Böylece kendisine arzedilen meselelerin hem dini hem de ahlaki boyutunu	

ele alan bir üslup kullanmıştır.

Tezimizde yöntem olarak öncelikle kitap üzerine Fıkḥ bir inceleme yaptık. Daha sonra ilmî bir şekilde eseri tahkik ettik. Bu tahkikte okuyanların konuları rahatça anlayabilmeleri ve eserden azamî ölçüde istifade edebilmeleri için kitapta yer alan meselelerin başka mezheplerde ve kaynaklardaki hükmüne, hadislerin tahriline ve özel isimlerin izahına da yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Yahya b. Ömer	Ahkâmü's-Sûk	Malikî Fıkhı	Kayravan
Veşerisî	Hisbe	Sahnun	Endülüs
Kasrî	İmam Mâlik	İbn Şibl	Asbağ

ABSTRACT

Yazar	: SMAİN KHALDİ
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: İslam Hukuku
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: XVIII + 103 Türkçe + 187 Arapça
Mezuniyet Tarihi	: 12 / 04 / 2002
Tez Danışman(lar)ı	: Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz
EBÛ ZEKERİYYA YAHYA B. ÖMER EL-ENDELÜSÎ (v. 289/901) VE AHKÂMU'S-SÛK ADLI ESERİ (EDİSYON KRİTİK)	
The book of Yahya b. Omer (d. 289/901) called “ Ahkam es-Suk, Akdiyet es-Suk, en-Nazaru ve'l-Ahkam ala esari'l-muslimin fi'l-mevazin ve'z-zibat ve cemii ahvali esavaki'l-muslimin, el-kavlu fima yenbegi'n-nazaru fihi mine'l-esvak“ is the oldest and the most important resource about the hisbe organization and the İslamic Market. The author in this book wrote about the traditional transactions of his time. He studied the problems in this area in question-answer technic. Sometimes his students el-Kasri, İbn Şibli asked these questions and sometimes the responsables of The Kayrevan Bazaar and Suse Bazaar of Tunus and some other people. The book is also accepted to be the mirror of the most important school of Magrib and Endulus ‘Magrib İslamic Law Faculty’ in the author’s time. Because the book has lots of narrations from the important Maliki scholars such as Imam Malik, İbn Kasım, Eshheb, Asbagh and Sahnun. Besides some fatwas of the judge İbn Talib are also included and approved. The book can also considered to be reflecting the social and economic life of that time. The book is written in a clear and fluent way. The author didn’t have any arguments about the fikhi problems, because the people who ask the questions didn’t need any further information. The author didn’t only mention whether the transaction is right or not but also talked about the moral side. So he applied both religious and moral standards to all the problems. In our thesis we followed this method; first we had an İslamic Law research on	

the book. Than we had a scientific inquiry on this book. To let the readers understand the problems in an easy and most effective way we took the same problems from other books and explanations of some private names.

Key Words			
Yahya bin Omar	Ahkam al-Suq	Maliki School of Law	Al-Qayrawan
Hisba	Sahnun	Malik	Vensherisi
Endulus	İbn Shibl	Qasri	Asbag

ÖNSÖZ

Diğer toplumlarda olduğu gibi İslam toplumunda da çarşı-pazar, ticari faaliyetlerin yürütüldüğü ve ticari malların değiştiği mekan olarak görülür. Ticari faaliyetin satıcı veya alıcıya zarar veren karaborsacılık, hile ve fiyatlarla oynama gibi bazı işlemlerle karışması da doğaldır. Birçok zaman bu tür işlemler şahsın ve kamunun haklarını himaye amacıyla devletin müdahalesini gerektiren tartışmaların meydana gelmesine yol açar. İşte bu sebepten ötürü İslam toplumunda birinci derecede çarşı-pazarı düzenleyen; alıcısıyla satıcısıyla, insanların birbirlerine zulmetmesini ve birbirlerinin mallarını haksız bir şekilde yemelerini engelleyerek toplumu himaye etmeyi hedefleyen hisbe teşkilatı ortaya çıkmıştır.

İslam'ın çarşı-pazar düzenini sağlamaya yönelik olarak ortaya koyduğu hukukî bakış açısına ışık tutma düşüncesi, bizim Ebû Zekerîya Yahya b. Ömer el-Endelüsî'nin (v. 289/902) *Ahkâmü's-Sûk* isimli değerli eserini seçmemizi sağladı. Müellif bu eserinde çarşı-pazarda cereyan eden ticari ilişkilere ait hükümleri geniş bir şekilde izah etmekte, ticaretin sağlıklı ve işlevsel bir şekilde yürümesini sağlamak, hem alıcı hem de satıcılar açısından ticari faaliyetlere zarar verecek davranışları önlemek amacıyla vazedilen cezaî ve düzenleyici kanunî uygulamaları açıklamaktadır. İşte bu, yazarın eserini kaleme aldığı dönemde Tunus'ta hüküm süren Malikî hukuk ekolünün fikhî bakış açısını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Ahkâmü's-Sûk'un hisbe ve çarşı-pazar ahkâmı ile ilgili olarak bize ulaşan en eski eser olması, onun büyük bir fikhî ve hukukî öneme sahip olmasını sağlamaktadır. Ayrıca kitabın birçok fikhî meseleyi içermesi ve müellifin kitabı dikkatli bir şekilde tertip etmesi sebebiyle Yahya b. Ömer el-Endelüsî (v. 289/902) yüksek bir ilmi şöhret kazanmıştır. Eserin ve müellifinin bu hususiyetleri sebebiyle biz tez konusu olarak bu eseri seçip hem tahkik hem de mukayeseli fikhî bir çalışma yapmayı hedefledik.

Ahkâmü's-Sûk, müellifin öğrencisi Ahmed b. Abdirrahman el-Kasrî rivayetini esas alan nüshasının Tunuslu araştırmacı Ferhat ed-Dişrâvî tarafından Hasan Husnî Abdulvehhab'ın tahkikiyle daha önce neşredildi. Aynı şekilde müellifin öğrencisi İbn Şebel'e ait ikinci rivayet de "*Mecelletü'l-Ma'hadî'l-Mısrî li'd-Dirâseti'l-İslâmiyye*" tarafından Dr. Mahmud Mekkî'nin yapmış olduğu tahkikle neşredildi. Ancak bu tahkik ilmî bir tahkik olmayıp, yeri gelince işaret edeceğimiz gibi birçok hata ve eksiklik içermektedir. Her iki baskıda yer alan eksiklikler ve nüshalar arasında bulunan çelişkiler, eserin hak ettiği yüksek değere uygun olacak ilmi bir tahkikinin yeniden yapılması zaruretine bizi sevk etti. Bununla birlikte her iki rivayeti tek bir kitapta bir araya getirmek de bu çalışmanın hedeflerinden birisidir.

Kitabı tahkik ederken Tunuslu araştırmacı Ferhat ed-Dişrâvî'nin elinde bulunan başlangıçta tarafımıza vermeyi reddettiği asıl nüshaya ulaşma dışında herhangi bir zorlukla karşılaşmadık.

Son olarak, bana yardım elini uzatan değerli dostlarıma teşekkür ederim. Özellikle bu uzun araştırmam esnasında gerek aydınlatıcı fikirleriyle ve gerekse yapmış olduğu düzeltme ve tavsiyeleriyle bana hiçbir şekilde desteğini eksik etmeyen pek kıymetli hocam ve danışmanın sayın Prof. Dr Yunus Vehbi Yavuz Bey'e teşekkürü bir borç bilirim. Cenâb-ı Hak'tan kendisine sıhhat ve afiyet vermesini temenni ederim. Ayrıca Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku bölümünün pek değerli öğretim görevlilerine, özellikle Prof. Dr. Hamdi Döndüren ve Yrd. Doç. Dr. Recep Cici Beylere teşekkür ederim. Ayrıca uzaktan-yakından bu çalışmanın ortaya çıkmasına katkısı olan saygıdeğer arkadaşlarıma teşekkür ederim. Özellikle çok zengin ve nadir eserlerin bulunduğu şahsi kütüphanesinin kapılarını bana açarak çalışmam esnasında ihtiyaç duyduğum eski ve yeni her türlü eseri elde etmemi sağlayan pek muhterem Nurettin Can Beyefendi'ye minnettarım. Ayrıca çalışmamın Türkçe yazımında bana yardımcı olan Dr. İshak Emin Aktepe Bey'e teşekkür ederim. Çalışmam süresince her türlü sıkıntıma katlanan ve beni anlayışla karşılayarak destek olan değerli eşime ve çocuklarıma müteşekkir olduğumu belirtmek isterim. Ve son olarak bana sürekli desteklerini esirgemeyen bu çalışmamın neticelenmesine katkısı bulunan herkese teşekkür eder, bu yardımları sebebiyle Allah Teâlâ'nın onlara hayırlar vermesini temenni ederim.

Smain Khaldi

Bursa: 12 / 04 / 2007

1. en-Nazar İlallahi Tebâreke ve Teâlâ Yevme'l-Kıyâme	39
2. Kitâbu'l-Mizân.....	39
3. Kitâbu'l-Vesvese.....	40
4. Kitâbu's-Sırât	40
C. Ribat ve Kalelerle İlgili Eserler	40
1. Kitâb-u Ahmiyeti'l-Husûn	40
2. Fedâilu'l-Münastır ve'r-Ribât	40
D. Reddiyyeler	41
1. Kitâbu'r-Reddi Ale's-Şâfiî.....	41
2. er-Red Ale's-Şükükiyye.....	42
3. er-Red Ale'l-Mürcie.....	42
4. En-Nehyu An Hudûri Mescidi's-Sebt	42
V. MİHNE DÖNEMİ VE VEFATI	43
A. Kayrevan'da Hanefîlerle Mücadelesi	43
B. Tunus'ta İkamet Edişi.....	44
C. Süse'de İkamet Edişi	45
D. Vefatı.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

AHKÂMU'S-SÛK ADLI ESERİ

I. AHKÂMU'S-SÛK'UN TANITIMI	49
A. Kitabın Adı	49
B. Kitabın Müellife Aidiyeti	49
C. Kitabın Kaynakları	50
D. Kitabın Önemi	51
E. Kitabın Nüshaları	52
1. Afrika nüshası	53
a. Nüshanın tarihi.....	53
b. Nüshanın senedi.....	53
2. Endülüs nüshası	55
3. Nüshaların karşılaştırılması.....	55
F. Kitabın tedvin edildiği yer ve zaman	58
G. Kitapta müellifin takip ettiği yöntem.....	59
1. Kitabın toplanması ve tertibi.....	59
2. Kitabın içerdiği önemli konular	62
Ğ. Kitap Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	68
1. Hasan Husnî Abdulvehhâb'ın tahkîki	69
2. Mahmûd Ali Mekkî'nin neşri.....	74
3. İspanyolca neşir.....	82
II. KİTAPIN RAVİLERİ.....	83
A. İlk ve İtimad Edilen Rivayetin Ravisi el-Kasrî.....	83
1. İsmi ve nesebi	83
2. Hocaları.....	83
3. Öğrencileri	83
4. Alimlerin kanaatleri	84
5. Telifleri	84
6. Vefatı	85
B. İkinci Rivayetin Sahibi İbn Şibl.....	85
SONUÇ	87
BİBLİYOGRAFYA	92
ÖZGEÇMİŞ.....	103

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.mlf.	Aynı müellif
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
DİA.	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
ışf	İsrâf
m.	Miladî
MMM.A	Mecelletü Ma'hadi'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyyâ
no:	Numara
nşr.	Naşır
rac	Racea
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
sy.	Sayı
T.D.V	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik
thr.	Tahrir
tkd.	Takdim
tlk.	Ta'lik
trc.	Tercüme
ts.	Basım tarih yok
tsh	Tashih
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
y.y.	Basım yeri yok
zab.	Zabt

YAZMA NÜSHALARIN ÖRNEKLERİ

بسم الله الرحمن الرحيم ١٠ وعلى الله توكليد و توكليد

هذه انا لبيب الشيخ الوالي سيد محمد يحيى ابن محمد نفعنا
الله به، امين القول يوم الدين في النسخ فيه من المصنف ان
يسير من امرهم ويبحث على احوال اهلها غير هذا
ابن محمد بن محمد الرحمان قال سمعت يحيى ابن محمد يقول يلقي
الوالي الذي يتولى العدل ان ينظر في اسواق رعيته ويأمر ان
من يعرف بيلوا ان يتعاطوا السور ويبيع عليهم صلاتهم
وهو ان يذهبهم ويكاملهم كاهلهم من وجوه فداخيرهم كاهلهم
عافيه على قدر ما يرى من رعيته واقبائه على الولا ثم
اخرجهم من السور حتى تظهر هذه التوبة والالامة الى الخبيث
فاذا جعل هذا ارجوت له ان يخلص من الامر وتصلح امور
رعيته ان شاء الله سبحانه وايضا النسخ ان كان في
سورهم ذراهم بمرجة او مخلوكة بالكاسر ان يشهد
بها ويبحث عن من احبها فاجادهم به ان كان واحد
او جماعة ان يناديهم بشدة النكال والعقوبة ويأمر ان ينادي
بهم في المصروف ويشترى منهم من غلبهم لعلمهم يتفوز
على من مانع منهم من العقوبة ثم يجلس على قدر ما يرى

ودام من يتوبه ان يتعاطى خذ الدمن السوف حتى تحب
 دارهم وذنابهم وحقون نفوذهم فان هذا افضل
 ما يجوز به عيشه ويعمل نفعه لغيرهم وذنابهم
 ويسمى خذ الدمن ليعلم منه والفرق اليه ان شاء الله
 في معنى المساواة الفريضة من البذل من سبل التبرير من غير
 عن مساواة الفصائل هي جمع المساواة الفريضة من غير
 من جميع المصحة والمقعة وجميع ما يسامح في مساواتها
 مما يورث كل وشيعة ومما كبر كل وشيعة من غير
 ما جمع فيها شيعة واما المساواة الفريضة المخلصة
 سوف الفريضة فانها المساواة من عند الله ان طلب
 مثلها في غير من غير هو جمع المساواة الفريضة
 فالحق من حيث الحق انهم يقولون ان سبلهم الفريضة
 يلزم به كما في الحديث اهل الكوفة انتم وليست فداية
 السلطان وانما اهل الكوفة من غيرهم وذنابهم
 كمن فيهم فخطبة رسول الله صلى الله عليه وسلم بهنوا الهادي
 فانظر رضي الله عنهم اجمعين من خذ الدمن فاقبيلنا به واذ
 لنا تعبير ما اذلل الله به واذلنا امر القيمة التي تقام
 على الجزاء من اهل الكوفة انتم الذين يدينونهم والعلم

من له وتخرج عليه الطور واليهوت قال فقال له ما تباليح لعله ميت
 ورجع الى منزله فقال ابن الفاسم يقطع اليه مرة لوم قتي او
 ثلاثا جان لم يفته اخرج وخرج عليه وسمعتهم يسرحون تحت
 الفكان يقولون ان الذي يحنون بنا مرة يقال لها حكيمة وكانت
 تجمع بين الرجال والنساء فصرحنا وحبستنا وسبعة جمعيس
 الفكان يقولون سمعون بالمرأة التي يقال لها حكيمة وكانت
 تجمع بين الرجال والنساء واستعاض عن عاينها الخمر بام بطا
 تحنون فيحنت من ذار لها وكنتي بسا بدار لها بالخير والطوبى
 وكانت فاسية طوالة وان تحول بين قوم صاينين فنقلها الى
 هذا الموضع وقد كان ضربها بالسوط واجلسها جبي
 الزينة وامرأة ايضا يقال لها غبارة ونعم حاد وقال ابو الفاسم
 محمد ابن زين بن محمد بن صالح الخنزير محمد يسر الفكان وانما اسمي
 حاضر اخذنا غلمانا في ذي بلكين يبيعون بالدرار لهم
 بوضعت في ارجلهم النقرة فقال محمد يسر اجلسهم غفلة
 ما يديهم وما تحسبهم في السبي وصوب له محمد يسر الفكان الفبي
 وقرية في ارضه ابيه ثم الكتاب النخري والحكايا على
 اسمع المسلمين في الموانير والوهابية والصفيانية جميع احوال السوف
 المسلمين والحمد لله كثيرا على يد كاتبه محمد بن صالح النشلي في شهر
 الحاصنة من عام اربعة وتسعين وثمانين بعد المائتين

أَمْ كَادَ الْفُتُوفا لِيَحْتَمِي بِي سَمِي بِي
لَبَّائِي رَحِمَهُ أَلَمْ تَقُلْ وَرَضِي عَمَّ
عَلَيْهِ أَفْصِيَةِ الْفُتُوفا عَمَّتْ مَا

من جميعه يحيى به عمي قَالَا جَابِيَا
رواية ابي عبد الله من شريك عنه **قَالَ** لِيَحْتَمِي
بِي سَمِي بِي لِيَحْتَمِي لِيَحْتَمِي لِيَحْتَمِي
اسمراى رعيته ويامراى وثقاى يعرف بيلىه ان يتعاظه
السوقا ويحيى عليهم صحتهم وموازيتهم ومكاييلهم كله
ممن رعيته عن من ذلك شيئا علم منه على فخر ما يرى من
جرمه واعتباته على ابوالى واخيه من السوق حتى تكفى
منه التوبة والالتابة الى الحين فاذ اقبل هذا رجوعا ان لما
يخلص من الاثم واصل امور رعيته ان شاء الله **وَقَالَ**
يَعْلَى النكاح ان كفى به سوء فطم دارهم مبهلة
فيكون كذا نكاحا من يكثر فيه ويكثر فيه ويكثر فيه
احداه فاذ اصغر به اذاله من شره العفوية وامرانه يكفى
به الاسوان لينكاه ويشى به من خلقه لعلهم يتفنون
على ما ترك به من العفوية ويحيى به على فخر ما يرى
ويامراى وثقاى من يكثر فيه من السوق حتى تكفى به
دارهم ودارهم فطم ويكرزوا نفوذهم فاذ هذا افضل
ما يجوز رعيته فيه ويجمع فطمه ودينهم ودنياهم

دیرزوا نفوس مع باد هذا افضل ما يجدكم رعية فيه ويعلم
 نعيم في دينهم ودنياهم ويرحبى لهم بذلك انزلنى
 عند ربهم والقرية اليه ان شاء الله يقع بفضله ورحمته
الكتاب الاول والميزان والامر بالمعروف والنهي عن المنكر
 واول ما انزل الله من الانجيل في كتابه
 بن حمران الفصح والشعبي يتبع عن ثلث ما لم يكمل احثي
 اهل الجوانب والبشت مع احثي الشكلاء ولا يعرفون
 اصله بعنق من كثرة وعنه فلما صغيرة وبسمل اناس فيها
 بينهم وهي مختلفة في نظر رحمتك الله بها يجوز في ذلك
 ما فيها واول ما نزل في كتابك الله به **فان**
جيبى **ثم عثر** اما فذلك ان الفصح والشعبي يتبع
 عنك محققا مختلفة بل لا ينبغي محو من المسلمين ان تكون
 اسوا من طمع به هذه المنزلة التي وصفتها باداء عليه وال
 فليتها الله ربهم فيها اسرعا ولا يخضع في مكالماتهم ودار بينهم
 وندا كبرهم واركضهم واول ما نزل في كتابك الله به
 معروفته كلفه ويكون اصلها نزل عليه اركضهم على
 انا وانا التي اوحى رسول الله صلى الله عليه وسلم زكاه العبي
 من الزهد والبضة فيعلم **ثم انزل** **ثم انزل**
 التي لا خفاء بها رعية على الكون لا ينبغي ان يكونه (المعنى)
 فقلوا حاز من اناس فانه لم يعلم معزاه بل لا يجوز
ثم انزل **ثم انزل** واول ما نزل في كتابك الله به
 شاء **ثم انزل** واه حكم الرعية ما فيسد بكماله
 الكعاع فانه لم يكن من الكهان في ذلك ثم لا كماله عليه

عشره نعت وكرامته العادل لما فعلته في يده نعت على خروجه ما يرى
 قال يحيى ومن ذلك ايضا انه اخذ علفه او يكر بالصرار العلى انطا
 علة من قضاة ربه اول مرة فانه عره اذ يبعث على من رما يرى اذ يبعث
هذه النسخة **الخرم** **عنه** **الى** **عسرا** **نعت** **به** **اعنه** **كالي**
 بعض من ان يفرق وقد نعت الخرابه انه في كذا البواء مع
 اللحم جدا يقول للفاش واليكوه مثل الصراخ والكرم وكرم البكره
 والروا في هذه قريه ان من عظم من خلكه وكذا انه كالي كركب
 اما اللحم فلا يرى ان يبيعوا معه فورا ولا يكتا ولا يبيع على عظمه
 فيه ليحيى فكل يبعثه من زمان فوله وملك تقول به يقال نعت له سم
 اللحم على حره واليكوه على حره لاه اللحم يرام رطبه ورايكة لسته
 اركال بعد رم وبنه الك لا يجوز ان يخلد اللحم ما يكون انشور

GİRİŞ

Bu çalışmamızda Yahyâ b. Ömer el-Endelûsî'nin (v. 352/963) *Ahkâmu's-sûk* adlı eserinin tahkiki ile kitap üzerine yaptığımız incelemeye yer vereceğiz. Bu inceleme piyasa hükümleri ile hisbe müessesesi üzerine araştırma yapan ilim adamlarının sözü geçen eserden daha iyi istifade etmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca çok erken devirlerde diğer milletler cehalet ve zorbalık içinde yüzerken İslam toplumları içerisinde âlimlerin ekonomik faaliyetleri düzenlemek ve bunların kurallarını koymak için gösterdikleri üstün gayretleri ortaya koymak da hedeflenmiştir.

Bu eserin çalışmamıza konu olması ilmî önemi ve İslâmî ilimlerin tedvin edildiği dönemlerden bize ulaşan piyasa hükümleri ve hisbe konusundaki en eski eser olması sebebiyledir. Zira bu kitap ele aldığı konudaki hükümlere ulaşmayı kolaylaştıran değerli bir kaynak mesabesinde. Kitap bize iki farklı rivayetle ulaşmıştır. Birincisi Afrika ve Tunus menşeli iken ikincisi Endülüs kaynaklıdır. Bu rivayetler birbirini tamamlayan bilgiler kapsamaktadır. Bu iki rivayet her ne kadar yayınlanmışsa da bir takım meselelerin rivayetlerden yalnızca birine özel olduğu ve diğerinde bulunmadığı görülmektedir. Bu itibarla eserin yeniden ele alınarak ilmî tahkikinin yapılmasını ve her iki rivayetin de bu çalışmada göz önünde tutulmasını zorunlu gördük. Bu noktada eserin müellifi olan Yahyâ b. Ömer'in ilmî şahsiyetinin ve derinliğinin de kitabı tez konusu olarak seçmemizde etkili olduğunu belirtmeliyiz. Tez çalışması, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Girişte, çalışmanın konusu, kitabın önemi, konunun seçilme sebebi, eserin tahkikinde izlenen metod ve yazma nüshaların sayısı ile bunlara ulaşma yolu anlatılmıştır.

Birinci bölümde müellifin hayatı, tahsili, ilmî çalışmaları, hocaları ve öğrencileri hakkında söylenen sözler ve eserleri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde kitap hakkındaki araştırmaya yer verilmiştir. Kitabın adı, müellife nispetinin doğruluğu tartışılmış ve yazma nüshaları karşılaştırılmıştır. Ayrıca müellifin kitabın telifinde izlediği metot ile önemli konu ve ravileri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu arada kitap hakkındaki çalışmalara değinilerek gerekli yerlerde bunların tenkidi de yapılmıştır. Üçüncü bölüm ise eserin tahkikini içermektedir. Tez sonunda ise araştırmadan elde ettiğimiz sonucu kaydettik.

Kitabın tahkikinde ve incelenmesinde izlediğimiz metot aşağıda ki şekildedir:

1. Nüshalar arasındaki metin farklılığına dikkat ederek her iki nüshayı da içeren tam bir metin ortaya çıkarmaya gayret gösterilmiştir.

2. Yazma nüshaları istinsah edenler tarafından yapılmış olması kuvvetle muhtemel sarf, nahiv ve imla hataları düzeltilmiştir.

3. Nüshalar karşılaştırılarak bütün farklılıklar dipnotta gösterilmiştir.

4. Nüshalarda eksik bulunan paragrafları karşılaştırmak için dipnota koyduğumuzda, yazma nüshada geçtiği gibi aktararak noktalama işaretleri kullanmadık.

5. Müstakil paragraflarda cüzî meselelerin soruları sayfa ortasına alınmış böylece meselenin daha anlaşılır hale gelmesi amaçlanmıştır.

6. Âyetlerin hem sureleri zikredilmiş hem de numaraları açıklanmış, hadisler de tahrir edilmiştir. Çalışmamızın tümünde (dirase ve tahkik bölümlerinde) zikri geçen hadislerin kaynakları da gösterilmiştir.

7. Metindeki garip kelimeler sözlüklere ve ıstılah kitaplarına müracaat edilerek açıklanmıştır.

8. Metinde geçen isimlerin biyografilerine değinilmiş ve önemli şehirler hakkında kısa bilgi verilmiştir.

9. Kitapta yer alan fikhî meseleler hakkında karşılaştırmalı çalışmalar yapılmıştır. Buralarda görüşler delilleriyle birlikte sahiplerine nispet edilmiştir. Önce tahkik ettiğimiz kitabın müellifinin de mezhebi olan Mâlikî Mezhebinin, sonra Mâlikî mezhebi ile aynı görüşte olanlara, en sonunda da muhaliflerin görüşlerine yer

verilmiştir. Söz konusu fikhî meselelerin çoğunun sonunda kendi tercihimize de işaret edilmiştir.

10. Ayet, hadis, özel isimler, yer adları, kaynaklar ve indeks şeklinde fihristlerle tezin kullanımı kolaylaştırılmıştır.

Kitabın iki rivayeti vardır: Birincisi Ebû Cafer el-Kasrî (ö. 322/933)¹ rivayetidir. Bu nüsha Tunuslu araştırmacı Hasan Husnî Abdulvehhâb'ın² elinde iken öğrencisi Ferhat ed-Deşrâvî'yi kitabın neşrini gerçekleştirmekle görevlendirmiş ve o da 1975 yılında anılan kitabı yayınlamıştır. Kitabın yazma nüshasını almak için Tunus'a gitmemize ve Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye et-Tûnusiyye'de araştırma yapmamıza rağmen nüshayı elde edemedik³. Zira bu nüsha kütüphaneye verilmemiş ve Ferhat ed-Deşrâvî tarafından korunmuştur. O da bu nüshanın bir suretini bana verme konusunda isteksiz davranmıştır.

İkinci nüsha ise Endülüs kaynaklı olup İbn Şibl (ö. 353/964)⁴ tarafından nakledilmiştir. Bu rivayetin iki yazma nüshası vardır. Birincisi Tunus Milli Kütüphanesi'nde 15181 (Ahmediyye 3137) numarada bulunmaktadır. İkincisi ise Cezâyir Milli Kütüphanesi'nde 1341 numarada kayıtlıdır. Her iki nüshanın birer sureti Cezâire ve Tunus'a gidilerek alınmıştır. Bunların karşılaştırılması sonucunda her ikisinin birbiriyle tam anlamda uyumlu olduğu görülmüştür. Tunuslu araştırmacı Mahmud Mekî Madrid'de Mecelletu'l-Ma'hedi'l-Mısrî li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye'de⁵ bu nüshayı yayınlamış; eser daha sonra 2004 yılında Kahire'de müstakil olarak basılmıştır.

Neşredilen iki nüshada tespit ettiğimiz en büyük eksik ilmî bir tahkik çalışmasına konu olmamalarıdır. Hatta yayınlanan çalışmalarda daha başka pek çok

¹ Biyografisi için Tezin s. 101-103 sayfalarına bkz.

² Hasan Husnî (1884-1968) Tunuslu bir araştırmacıdır. Fransızca ve Arapça pek çok kitabı tahkik çalışması bulunmaktadır. "Hadâratu'l-Arabiyye bi İfrikiyye", "Hulâsatu târihi Tûnus", "el-İstîlâu'l-İslâmî alâ Sıkkiliye", "Şâhidu ıyân li fathi Endelûs" bunlar arasındadır (Bkz. Hasan Husnî Abdulvehhâb, *Varakât an hadâratu'l-Arabiyye bi İfrikiyye et-Tûnusiyye*, haz. Muhammed el-Arûsî el-Matvî, Mektebetü'l-Menâr, Tunus 1972, III, 11-29).

³ Hasan Husnî Abdulvehhâb'ın ölmeden önce kendi özel kütüphanesini Tunus Milli Kütüphanesine bağışladığını zikretmeliyiz.

⁴ Biyografisi için Tezin s. 103 sayfalarına bkz.

⁵ Bkz. Mahmûd Ali Mekî, "Kitâbü Ahkâmî's-sûk li-Yahyâ b. Ömer el-Endelûsî", *Sahîfetü'l-Ma'hedi'l-Mısrî*, IV/1-2, Madrid 1956, ss. 151-159.

eksik ve hata bulunmaktadır. Bunlara, kitap üzerine yaptığımız inceleme bölümünde daha ayrıntılı bir şekilde değinilecektir⁶.

Tahkik çalışmamızda pek çok kaynaktan istifade edilmiştir. Bunlara şu şekilde işaret edebiliriz:

Tez içerisinde geçen isimlerin biyografileri konusunda pek çok rical kitabından özellikle de Mâlikî mezhebine mensup âlimleri ele alan rical eserlerinden yararlanılmıştır. Örneğin Kâdî İyâz'ın *Tertîbu'l-medârik*'i, İbn Ferhûn'un *ed-Dîbâcu'l-müzehheb*'i, Mâlik'nin *Riyâdu'n-nüfûs*'u bunlar arasındadır. Kâdî İyâz'ın eseri başta olmak üzere bu üç kitap Mâlikî âlimler hakkında bir ansiklopedi hüviyetindedir. Tahkik ettiğimiz eserin müellifi de Mâlikî olduğu için hem kendisinin hem de hoca ve öğrencilerinin çoğu bu eserlerde tanıtılmıştır. Ayrıca Debbâğ'ın *Târîhu'l-ulemâi bi'l-Endülüs* ve *Meâlimu'l-îmân*'ını, Huşenî'nin *Kudâtu Kurtuba*'sını, Dabbî'nin *Buğyetü'l-mültemis*'ini, Zehebî'nin *Siyer*'ini de sayabiliriz.

Eserin içerisinde yer alan fikhî meseleleri tahkik ederken Zâhiriye'ye ilave olarak dört mezhebe ait fıkıh kaynaklarından istifade edilmiştir. Mâlikî mezhebine ait görüşler için Kayrevânî'nin *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât*'ı, İbn Rüşd'ün *el-Beyân ve't-tahsîl*'i, Bâcî'nin *el-Müntekâ*'sı kullanılmıştır. Zira bu kitaplarda Yahyâ b. Ömer'in pek çok görüşü yanında, İmam Mâlik'in ve *Ahkâmu's-sûk*'ta görüşlerine sık sık atıf yapılan İbn Kâsım ve Asbağ'ın fetvaları bolca bulunmaktadır. Yahyâ b. Ömer tarafından ihtisar edilen *el-Müstahrece* adlı eseri içeren *el-Beyân ve't-tahsîl* burada özellikle zikredilmelidir. Kâdî Abdulvehhâb'ın *el-Maûne* ve *et-Telkîn*, Hattâb'ın *Mevâhibu'l-celîl*, İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-müctehid* adlı eserleri de kullanılmıştır. Hanefî mezhebine ait görüşler için ise Serahsî'nin *el-Mebsût*'undan ve Kâsânî'nin *Bedâiu's-sanâi*'nden istifade edilmiştir. Zira bu iki eser Hanefî mezhebi içindeki ihtilafları ve Hanefîlerin diğer mezheplerle özellikle de Şâfiîlerle ihtilaflarını içeren en eski ve şumullü çalışmalardır. Ayrıca İbn Abidîn'in *Hâşiyetu Reddi'l-muhtâr*'ı ile İbnü'l-Hümâm'ın *Şerhu Fethi'l-Kadîr*'i gibi Hanefî mezhebinin önemli kaynaklarını da zikretmeliyiz. Şâfiî mezhebine ait görüşleri tespit etmek için Şirbînî'nin *Muğni'l-muhtâc*'ı ve Nevevî'nin *el-Mecmû*'u kullanılmıştır. Zira bunlar fikhî meselelerin münakaşası ve

⁶ Tezin s. 86-100 sayfalarına bkz.

diğer mezheplerin görüşleri ile delillerini zikretme konusunda önemli birer kaynaktır. Elbette Şâfiî'nin *el-Ümm*'ü ile Ensârî'nin *Esne'l-metâlib*'i istifade edilen kitaplar arasındadır. Hanbelî mezhebiyle alakalı olarak İbn Kudâme'nin *el-Muğnî* adlı eseri ile Merdâvî'nin *el-İnsâf*'ına bakılmıştır. Zira bunlar da fikhî meseleleri tartışan ve diğer mezheplerin görüşlerini ve delillerini kapsayan önemli kitaplardır. Ayrıca Buhâtî'nin *Dekâiku uli'n-nühâ* ve İbn Müflih'in *el-Furû'* adlı çalışmalarını da anmalıyız. Fetvalarda ise İbn Teymiye'nin *el-Fetâve'el-kübrâ*'sı, Belhî'nin *el-Fetâve'el-Hindiyye*'si ve Muhammed Uleyş'in *Fethu'l-Alî*'si kayda değerdir.

Kadâ ve şerî hukuk konusunda da birçok eserden istifade edilmiştir: Kâdî İyâz'ın *Mezâhibu'l-hukkam fî nevâzili'l-ahkâm*'ı, İbn Ferhûn'un *Tebisiretu'l-hukkâm*'ı, Tırablûsî'nin *Muînu'l-hukkâm*'ı, İbn Kayyım'ın *et-Turuku'l-hukmiyye*'si, Fâsî'nin *Şerhu Meyyâre*'si, Şîrâzî'nin *Nihâyetu'r-rutbe*'si, Kureşî'nin *Meâlim*'i, Atrûş'un *el-İhtisâb*'ı, bunlar arasındadır. Zira bu eserler Yahyâ b. Ömer'in eserinde zikri geçen hisbe konularının çoğunu içermekte olup ondan daha sonraki dönemlere aittirler. Bu eserlerdeki bilgilerle tahkik ettiğimiz eserin kapsadığı bilgileri karşılaştırarak daha doğru sonuçlara varmaya çalışılmıştır. Mâverî'nin *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'si, İbn Teymiye'nin *el-Hisbe fî'l-İslâm*'ı ve Sakatî'nin *Âdâbu'l-hisbe*'si de burada zikredilmelidir.

Hadislerin tahriri ve isnatlarının belirlenmesi konusunda ise öncelikle *Kütübü tis'a*'ya bakılmış; bunlarda bulunamayan hadisler için ise Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sı, İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'i, Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın *Musannef*'i gibi önemli hadis kaynaklarına müracaat edilmiştir.

İstılahlar konusunda ise fikhî terimleri de açıklayan Cürçânî'nin *et-Teârif*'i, Feyûmî'nin *el-Mısbâhu'l-münîr*'i, Matrîzî'nin *el-Muğreb*'i, Abdulmun'im Mahmûd Abdurrahmân'ın *Mu'cemü'l-mustalahât*'ı, Muhammed Kal'acî'nin *Mu'cemu lugati'l-ulema*'sı kullanılmıştır. Ayrıca İbn Manzûr'un *Lisânu'l-Arab*'ı, Hannâ Gâlib'in *Kenzu'l-lugati'l-Arabiyye*'si, Zebîdî'nin *Tâcu'l-arûs*'u, Münâvî'nin *et-Tevkîf*'i, Muhammed Necmuddin el-Kürdî'nin *el-Mekâdiru's-şer'iyye*'si kayda değerdir. Son eserden özellikle ölçülerin günümüz birimleriyle karşılaştırılmasında istifade edilmiştir. Bunlar dışında çağdaş ansiklopedi ve eserlerden de yararlanılmıştır: İslâm Araştırmaları

Merkezi (İSAM) tarafından çıkarılan ve içerdği zengin malumat ile en yeni ansiklopedi olarak telakki edilen Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) bunların başında yer alır. Bu eserden şerî ölçülerin eski ve yeni karşılıkları tespit edilmiştir. Ayrıca müellifin biyografisi için kaynaklar belirlenirken de bu ansiklopediden yararlanılmıştır. Bunlar dışında da pek çok eserden istifade edilmiştir ki adları araştırmamızın sonunda kaynakça kısmında kaydedilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAHYÂ B. ÖMER'İN BİYOGRAFİSİ

I. HAYATI

A. İsmi ve Nesebi

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ömer b. Yûsuf b. Âmir el-Kinânî⁷ -bir görüşe göre el-Belvî- Ümeyye Oğullarının (Benî Ümeyye) kölesi idi. Tevâzu sahibi olması sebebiyle bu durumu insanlara söylemekten çekinmezdi. Kayrevan⁸ câmi'inde kendisine Ebû Zekeriyâ b. Abdilvâhid el-Emevî'den (v. 327/938)⁹ bir mektup ulaştırıldığı zaman yazıyı okuyan kişiyi susturmuş ve öğrencilerine: “Bu mektubu yazanın ataları benim atalarım özgürlüklerini vermişlerdir. Ben onların kölesiyim” demiştir. Bu sözlere şaşırarak halk bu durumun onun alçak gönüllülüğünden

⁷ el-Veşerîsî *el-Mi'yâru'l-mu'rib* adlı eserinde İbn Şibl (ب) nüshasını naklederken kitabın Yahyâ b. Ömer b. Lübâbe'ye ait olduğunu ifade etmiştir. Ancak el-Veşerîsî'nin zikrettiği şekilde Yahyâ b. Ömer b. Lübâbe hakkında Endülüs ve başka yerler ile ilgili kaynaklarda bir açıklamaya rastlamadık. Her ne kadar kitabın müellifinin Endülüs kökenli olduğunu gösteren birçok delil bulunsaydı da hayatının büyük bir bölümünü Afrika'da bulunan Tunus'ta geçirdiği bilinmektedir. Kitapta Kayravanlıların, Sûse çarşısı görevlisinin ve Kasr şehri halkının kendisinden fetva istediklerini gösteren pek çok soru bulunmaktadır. Bu yerlerin tamamı Tunus'ta bilinen mekanlardır.

Ayrıca kitapta Kayrevan kâdısı İbn Tâlib'den ve onun kendisinin verdiği hükümlerle amel ettiğinden de bahsetmektedir. Bir başka yerde ise Kayravan'ın ünlü fakihî Sahnûn'u dinlediğini açıklamaktadır. Dolayısıyla kitabın müellifinin uzunca bir süre Kayravan'da yaşadığını; orada Sahnûn'un öğrencisi olduğunu ve İbn Tâlib ile bağlantı kurduğunu söyleyebiliriz. Bu itibarla kitabın müellifinin el-Veşerîsî'nin iddia ettiğinin aksine Yahyâ b. Ömer b. Lübâbe olmadığı; bilakis Afrika'da yaşayıp orada ölen Endülüslü fakih Yahyâ b. Ömer el-Kinânî olduğu kanaatindeyiz.

⁸ Farsça'daki “*Kârân*”dan alınmış muarreb bir kelime olan “*Kayravan*” Tunus'taki büyük şehirlere verilen bir isimdir. İslam fethinden sonra Ukbe b. Nâfi' (v. 50/670) eliyle kurulan bir şehirdir. Ukbe b. Nâfi' şehri, Bizans'ın deniz saldırılarından korumak gayesiyle denizden uzak bir yerde kurmuştur. O günden bugüne Tunus'un en önemli şehirlerinden biri olma özelliğini korumuştur. Bu şehirde birçok ilim adamı yetişmiştir. Bunların bazıları şunlardır: “el-Umde”nin müellifi Ebû Ali el-Hasan b. Reşîk el-Kayrevânî, “*Zehru'l-Âdâb*”ın yazarı Ebû İshak el-Husarî, dönemin en meşhur âlimlerinden olan Sahnûn. Bkz. Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdilaziz el-Bekrî el-Endelüsî, *Mu'cemu Me's-Te'cem Min Esmâ'i'l-Bilâdi ve'l-Mevâdi'*, Thk. Mustafa es-Sekkâ, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1982, III, 1105-1106; Ebû Abdillâh Yâkut b. Abdillâh el-Hemevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts. IV, 420-421.

⁹ Ebû Zekeriyâ, Yahya b. Zekeriyâ b. Hayr. İlbîra asıllı olup Emevilerdendir. Afrika sahilinde bulunan Ziyâd Sarayı'nda yaşamış, İbn Vaddâh'tan ilim tahsil etmiştir. (v. 327/938) tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Ebû'l-Velîd Abdullah b. Muhammed b. Yunus el-Ezdî (İbnü'l-Feredî), *Târîhu'l-Ulemâ bi'l-Endelüs*, Thk. İzzet el-Attâr el-Hüseynî, Matbaatü'l-Medenî, Kahire 1988, II, 186.

kaynaklandığını anlamışlardır¹⁰. Yahyâ b. Ömer Endülüs'ün Ceyyân şehrinden¹¹ olup Afrikalı sayılır¹².

B. Doğumu ve Yetiştmesi

Yahyâ b. Ömer (v. 213/828) yılında Endülüs'te Ümeyye Oğulları ile velâ yoluyla ilişkisi bulunan bir ailede dünyaya gelmiştir. Ceyyân kökenli olmakla birlikte Kurtuba'da¹³ büyümüştür. Kendisine yol arkadaşlığı yapan ve yaşça kendisinden daha küçük olan kardeşi Muhammed (v. 299/911) dışında, diğer aile fertleri hakkında herhangi bir malumat kaydedilmemiştir. Kardeşiyle ilgili ileride bilgi vereceğiz.

¹⁰ el-Mâlikî, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *Riyâdu'n-nüfûs fî Tabakâti Ulemâi'l-Kayrevân ve İfrîkiyye*, thk. Beşîr el-Bekûşî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1983, I, 493.

¹¹ Ceyyân: Kurtuba'nın doğusunda buraya on yedi fersah uzaklıkta bulunan bir şehir olup pek çok köy ve kasabadan müteşekkildir. Tedmîr ve Tuleytila'ya bitişiktir. Birçok muhaddis ve fukaha bu şehre nispet edilir. Örneğin Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Gassânî el-Ceyyânî ve Ebû Ali el-Ceyyânî bunlardandır. (Bkz. Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts, II, 195).

¹² Yahyâ b. Ömer'in hayatı hakkında Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Hâris b. Esed el-Huşenî, *Kudâtu Kurtuba ve Ulemâu İfrîkiyye*, tsh. İzzet el-Attâr el-Hüseynî, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1372, ss. 184-186; İbnü'l-Ferâdî, *Târihi Ulemâ bi'l-Endeliüs*, II, 181; el-Humeydî Ebû Abdillâh Muhammed b. Fütûh b. Abdillâh el-Ezdî, *Cezvetü'l-muktebes fî zikri vulâti'l-Endeliüs*, ed-Dâru'l-Mısıriyye li't-te'lîf ve't-terceme, Mısır 1966, ss. 377-378; el-Mâlikî, *Riyadu'n-nüfûs*, I, 491-504; el-Kâdî Ebu'l-Fadl İyâd b. Mûsâb. İyâd el-Yahsubî es-Sebtî, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, thk. Ahmed Bükeyr Mahmûd, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut ts, II, 234-241; ed-Dabbî, Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Umeyra, *Buğyetü'l-mültemis fî târihi ricâli'l-Endeliüs*, Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, Mısır 1967, ss. 505-506; ed-Debbâğ Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed el-Ensârî, *Meâlimü'l-îmân fî ma'rifeti ehli'l-Kayrevân*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr, el-Mektebetü'l-Atîka, tunus ts, II, 233-245; ez-Zehebî Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992, XIII, 462; İbn Ferhûn, İbrahim b. Ali b. Muhammed el-Ya'merî *ed-Dîbâcu'l-müzehheb fî Ma'rifeti A'yâni Ulemâi'l-Mezheb*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts, ss. 351-353; Şihâbuddîn İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 1986, VI, 270-271; İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Mîr Selîm el-Bâbânî, *Hidâyetü'l-Arifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Müellifîn*, Vekâletü'l-Meârifî'l-Celîle, İstanbul 1955, II, 517; Muhammed b. Muhammed b. Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut ts, s. 73; Muhammed Mahfuz, *Terâcüümü'l-müellifîn et-Tânusiyyîn*, Dâru'l-Ğarb, Beyrut 1984, III, 424-426; Özel, Ahmet, "Kinânî Yahyâ b. Ömer", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, XXVI, Ankara 2002, ss. 33-34; Hüseyin b. Muhammed Şevvât, *Medresetü'l-hadîs fî Kayrevân mine'l-fethi'l-İslâmî ila muntastî'l-karni'l-hâmisi'l-hicrî*, ed-Dâru'l-Âlemiyye li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Riyâd 1411, II, 779-786; el-Lecnetü'l-İlmiyye fî Müesseseti el-İmâm es-Sâdık, *Mevsûatü Tabakâti'l-Fukahâ*, Cafer es-Sühbânî, Müessesetü'l-İmâm es-Sâdık, İran 1998, III, 619-620.

¹³ Kurtuba Endülüs'ün en büyük şehridir. Mağrib'de nüfus yoğunluğu ve arazi bakımından Kurtuba'ya denk bir şehir yoktu. Bağdat'ın iki yakasından biri kadar büyük olduğu ifade edilmiştir. O kadar olmasa bile yine buna yakın büyüklüktedir. Kurtuba taş surlarla çevrili bir kaledir. Kalenin vadiye açılan iki kapısı vardır. Kurtuba sonraki dönemlerde tahrip edilmiş ve üzerine pek çok mersiyeler yazılmıştır. Kurtuba'ya nispet edilen âlimlerden bir kaç şunlardır: Ebû Bekr Yahyâ b. Sa'dûn b. Temmam el-Ezdî el-Kurtubî, Ahmed b. Muhammed b. Abdilberr ve diğerleri. (Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 324).

Bununla birlikte anlaşıldığı kadarıyla nispeten zengin bir aileye mensuptur. Nakledildiğine göre ilim yolunda altı bin dînar harcamıştır¹⁴.

II. EĞİTİM HAYATI

A. Öğrenciliği ve İlmi Yolculukları

Yahyâ b. Ömer küçük yaştan itibaren bünyesinde pek çok önemli âlim ve fakihî barındıran Kurtuba şhrinde fakihlerin ilim meclislerine iştirak etmiştir. Bununla beraber, kaynaklar Abdulmelik b. Habîb (v. 238/852)¹⁵ dışında onun Endülüslü hocalarından bahsetmez. Endülüs'te Mâlikî fikhının zirve noktaya ulaştığı bir dönemde başka hocalardan ders alma ihtimali kuvvetli olmakla birlikte, bu durum onun doğuya yolculuk yapmadan önce kendi vatanında kaldığı sürenin kısalığını gösterir.

1. Mısır yolculuğu

Yahyâ b. Ömer hayatının oldukça erken bir döneminde Endülüs'ten ayrılmıştır. İbn Ferhûn onun biyografisinden bahsederken Mısır'a yaptığı yolculuktan ve Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Ebî Ca'fer ed-Dimyâtî'nin (v. 226/840)¹⁶ derslerine katıldığından bahseder. Buna göre Yahyâ b. Ömer o dönemde Mâlikî fikhının merkezi sayılan Mısır'a yaptığı ilim yolculuğuna henüz on üç yaşına varmadan başlamış oluyor. Kaynaklar doğrudan Mısır'a gidip gitmediğinden ya da yolculuğu esnasında Kayrevân'a uğrayıp uğramadığından söz etmemektedir. Ancak Yahyâ b. Ömer'in hayatı hakkında araştırma yapanlar onun Mısır'dan önce Afrika'da ilim tahsil ettiği izlenimine kapılmaktadır. Zira hayatı hakkında bilgi verenler eğitiminden bahsederken önce Afrika'lı hocalarını sonra Mısır ve diğer yörelerdeki üstadlarını zikrederler. Buna göre Afrika'daki tahsili

¹⁴ el-Mâlikî, *Riyâdu'n-Nüfûs*, I, 492; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâm'in-Nübelâ*, XIII, 463; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 352.

¹⁵ Müellifin hocaları ile ilgili bölümde hayatı hakkında bilgi sunulacaktır.

¹⁶ Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Ebî Ca'fer ed-Dimyâtî İmam Mâlik'ten rivâyette bulunmuş ve İbn Vehb, İbn Kâsım, Eşheb gibi âlimlerden dersler almıştır. Onlardan sema yoluyla aldığı bilgiler "ed-Dimyâtiyye" adıyla te'lif edilmiştir. Yahyâ b. Ömer, Velid b. Muâviye, Ubeyd b. Abdurrahmân gibi âlimler kendisinden nakilde bulunmuştur (Hayatı hakkında Bkz. İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 148; Muhammed Mahlûf, *Tabakâtu'l-Mâlikiyye*, s. 59).

Mısır'dan önceki ilk mertebeyi teşkil eder. Yahyâ'nın hocası Sahnûn'dan (v. 240/854)¹⁷ Kayrevân'da ders aldığını gösteren bir rivâyete göre ise o önce Mısır'a yolculuk yapmıştır. Rivayet olunduğuna göre Yahyâ b. Ömer Sahnun'dan ders almasını bizzat şöyle dile getirmiştir:

“Sahnûn'u görmek için geldiğimde onun nerede olduğunu sordum. Bana çöle gittiğini söylediler. Ben de peşinden gittim. Mavi gözlü, üstünde yün cübbesi ve başında kalansuvası ile zirai faaliyetlerini ve işlerini yürüten bir adamla karşılaştım. Bu sebeple onu küçümsedim ve doğudaki âlimleri bırakıp da ona geldiğime pişman oldum”¹⁸.

Yahya b. Ömer'in bu sözü, onun Sahnûn'u ilk kez gördüğünün delilidir. Eğer o Mısır'a gitmeden önce Kayrevân'a uğramış olsaydı, ismi Afrika içinde ve dışında şöhret bulmuş olan Sahnûn ile mutlaka görüşmesi gerekirdi.

Yahyâ b. Ömer, Mısır'da, Mâlikî mezhebinin esaslarını vazeden âlimler olarak bilinen Abdurrahmân b. Kâsım (v. 291/903)¹⁹, Abdullah b. Vehb (v. 197/812)²⁰ ve Eşheb b. Abdilazîz (v. 204/819)²¹ öğrencilerinden dersler almıştır. Onun diğer hocaları ise şunlardır:

¹⁷ Yahya b. Ömer'in hocaları bölümünde hakkında bilgi verilecektir.

¹⁸ el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, I, 491-492; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 234-235.

¹⁹ Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Kâsım b. Hâlid b. Cünâde el-Utekî el-Mısırî. İmam Mâlik'in öğrencilerindendir ve önemli bir Mâlikî fakihidir. İbn Vaddâh yaşının ilerlemiş olmasına rağmen ilim meclislerine katıldığını söyler. Mısırlı âlimlerden ders aldıktan sonra İmam Mâlik'in yanına gitmiştir. Nesâî onu sika ve sâlih bir kimse şeklinde niteler. İmam Mâlik'ten en doğru ve güzel rivâyette bulunan kişi olduğunu söyler. Tek bir kelimedede dahi ihtilafa düşmemiştir. Bana göre *Muvatta'*ı ondan daha iyi nakleden yoktur der. Bu konuda Eşheb'in onunla aynı derecede olduğu da söylenmiştir. Ancak Nesâî'ye göre ne Eşheb ne de bir başkası onunla aynı seviyede değildir. Abdurrahmân b. Kâsım fazilet, zühd, doğru rivâyet ve hadisi güzel nakletme konularında eşsizdir. Naklettiği hadisler bunu göstermektedir. Hayatı için Bkz. Kâdî İyâd, *Terîbu'l-medârik*, I, 433-447; Yûsuf b. Zekî Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998, XVII, 344-346; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 120-125; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 228; Muhammed b. Ebî Bekr Abdullah b. Ahmed el-Kaysî, *İthâfu's-sâlik bi ruvâti'l-Muvatta'ani'l-İmam Mâlik*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, s. 153-156; Muhammed Mahlûf, *Tabakâtu'l-Mâlikiyye*, s. 58.

²⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî el-Mısırî. Fakîh, sika, hâfız ve âbid olarak nitelenir. 148 yılından İmam Mâlik'in vefatına kadar yanından ayrılmamıştır. Hâris b. Miskîn onunla ilgili olarak şöyle der: İbn Vehb fıkıh, rivâyet ve ibâdeti şahsiyetinde birleştirmiş, âlimler arasında sevilen, Mâlik ve başka fakihler nezdinde önemli yeri olan bir kimsedir. İbn Vaddâh da şöyle der: İmam Mâlik Abdullah b. Vehb'e yazı yazarken onu “Fakîhu Mısır” diye nitelerdi. İmam Mâlik bu ünvanı başkası hakkında kullanmamıştır. Hayatı için Bkz. Kâdî İyâd, *Terîbu'l-medârik*, I, 421-433; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVI, 277-286; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmin-nübelâ*, IX, 223-234; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 65-66; Muhammed b. Ebî Bekr Abdullah b. Ahmed el-Keysî eş-Şehîr bi İbn Nasiriddin, *İthâfü's-Sâlik bi Ruvvâti'l-Muvattâ'ani'l-İmam Mâlik*, Thk. Seyyid Kasravî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, s. 90-95; Muhammed Mahlûf, *Tabakâtu'l-Mâlikiyye*, s. 58.

²¹ Ebû Amr Eşheb b. Abdilazîz b. Dâvud b. İbrâhim b. el-Kaysî el-Âmirî el-Mısırî. İsmi Miskîn olduğu da söylenmiştir. Buna göre Eşheb lakabıdır. Sika ve fakih olarak anılır. İmam Mâlik'e

- Asbağ b. el-Ferec (v. 225/839)²². Asbağ'ın Yahyâ b. Ömer'in hocası olduğunu sadece ed-Debbâğ'ın (v. 696/1296) *el-Meâlim*²³ ve Muhammed Mahlûf'un da (v. 1360/1941) *Tabakâtu'l-Mâlikiyye*²⁴ adlı eserinden öğreniyoruz. Diğer müellifler bu konuda bilgi vermemektedir. *Ahkâmu's-sûk* adlı eserinde Yahyâ b. Ömer, Asbağ'dan doğrudan nakilde bulunmamaktadır. Asbağ'dan Ubeydullah b. Muâviye (v. 250/864) yoluyla rivâyetleri vardır²⁵.

- Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Ebî Ca'fer ed-Dimyâtî (v. 226/840)²⁶.

- İbn Bükeyr (v. 231/845)²⁷. İmam Mâlik'in öğrencilerinden biridir ve *el-*

öğrencilik yapmıştır ve İbnü'l-Kâsım'ın vefatını takip eden süreçte mezhebin en önemli âlimi kabul edilmiştir. Leys b. Sa'd, Fadl b. İyâd ve İmam Mâlik'ten rivâyetlerde bulunmuştur. Fıkhi İmam Mâlik'ten öğrenmiştir. Öğrencileri arasında Hâris b. Miskîn, Sahnûn ve başka pek çok önemli âlim yer alır. Sünen müellifleri de ondan hadis nakletmişlerdir. Hayatı için Bkz. Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, I, 447-453; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 296-299; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 500-503; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 314; İbn Nâsiriddîn, *İthâfu's-sâlik*, s. 169-172; Muhammed Mahlûf, *Tabakâtu'l-Mâlikiyye*, s. 58-59.

²² Asbağ b. el-Ferec b. Saîd b. Nâfi' el-Mısırî. Mısır müftüsüdür. İbn Vehb'in ilmini toplayan kişidir. İbn Vehb ve İbnü'l-Kâsım'dan dersler almıştır. İbn Maîn onun hakkında şöyle der: "İmam Mâlik'in fetvalarını en iyi bilen kişi idi. Konu konu Mâlikî fıkına ve muhâliflerin görüşlerine vakıftı". Ebû Hâtim ise onun İbn Vehb'in en önemli öğrencisi olduğunu ifade etmiştir. Zehebî, Buhârî, Ebû Hâtim er-Râzî, Muhammed b. Esed el-Huşenî, İbn Vaddâh ve Saîd b. Hassân ondan rivâyette bulunmuştur. İbnü'l-Mevâz, İbn Habîb, Ebû Zeyd el-Kurtubî ve İbn Müzeyn öğrencilerinden bir kaçıdır. Rivâyete göre Eşheb'e kendisinden sonra kimin mezhep imamı kabul edilmesi gerektiği sorulunca Asbağ'ın adını vermiştir. Eserleri arasında on ciltlik *Kitâbu'l-üsûl* ü, *Tefsîru garîbi'l-Muvatta'*, *Kitâbu edebi's-siyâm*'ı ve *Kitâbu semâatin min İbni'l-Kâsım*'ı sayabiliriz. Hayatı için Bkz. Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, I, 560; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, III, 304-307; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 656-658; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 97; Ebu'l-Fadl, Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1403, s. 203; Muhammed b. Hasan es-Saâlebî, *el-Fikru's-sâmî fî târihi'l-fikhi'l-İslâmî*, Mektebetu Dâri't-Turâs, Kâhire ts, II, 96; Muhammed Mahlûf, *Tabkâtu'l-Mâlikiyye*, s. 66.

²³ ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 233.

²⁴ Muhammed Mahlûf, *Tabakâtu'l-Mâlikiyye*, s. 73.

²⁵ Müellif'in hocaları bölümünde Ubeydullah b. Muâviye hakkında bilgi verilecektir.

²⁶ Yukarıda hakkında bilgi verilmiştir. Bkn: s. 10.

²⁷ Yahya b. Abdillâh b. Bükeyr b. Zekerîyya el-Mahzûmî. Yaşadığı dönemde Mısır fakihî olan Yahya b. Abdillâh İmam Mâlik'ten Muvattâ'ı okumuş, Leys b. Sa'd, el-Attâf b. Halit, İbn Lehîa ve İbn Vehb gibi alimlerden ilim tahsil etmiştir. Kendisinden Buhârî, İshak b. Râhaviye, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvud gibi muhaddisler rivayette bulunmuş; İmam Buhârî *Sahîh*'inde ondan tahricte bulunmuştur. İbn Adîy "O, Leys'ten rivayette bulunan en sağlam kişidir" demiştir. İmâm Nesâî ise onu zayıf kabul etmiştir. Yahya b. Ömer, Furat b. Muhammed, İbrahim b. Bâz gibi Endülüslü alimler ondan rivayette bulunmuşlardır. (231/845) tarihinde Mısır'da vefat etmiştir. Bkz. el-Kâdî İyâz, *el-Medârik*, I, 528-529; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 401-403; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, X, 612-615; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 353; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 208; İbn Nasiriddin, *İthâfu's-Sâlik*, 233-236.

Muvatta'ı rivâyet etmiştir²⁸. Ancak Furât el-Abdî (v. 292/904)²⁹ İbn Ömer'in İbn Bükeyr'den *el-Muvatta* rivâyetini eleştirmiş ve yemin ederek kendisinin ölünceye kadar İbn Bükeyr'in yanından ayrılmadığını, cenâzesinden dönerken Yahyâ'nın binitinden inip kendisine selam verdiğini ve İbn Bükeyr'i sorduğunu söylemiştir. Onun cenâzesinden döndüklerini ifade ettiğinde ise Yahyâ'nın dua ettiğini ve İbn Bükeyr'i göremediğini zikretmiştir³⁰. Yahyâ b. Bükeyr el-Mısırî yılında (v. 231/845) vefat etmiştir.

Furât el-Abdî akranlar arasında ki çekişmeden dolayı Yahyâ b. Ömer'in hocalarından ders alması konusunda eleştirilerde bulunmuştur. Halbuki Yahyâ'nın böyle bir tedlîsi irtikâb etmesi mümkün değildir. Yahyâ b. Ömer'in öğrencisi Ebu'l-Abbâs el-Ebyânî (v. 352/963)³¹ Yahyâ'nın İbn Bükeyr'den yaptığı *el-Muvatta* rivâyeti konusunu araştırmış ve bu meseledeki şüpheleri ortadan kaldıracak şu açıklamayı yapmıştır:

“Furât el-Abdî'nin sözünü Lokmân b. Yûsuf'a (v. 319/931)³² sordum. Furât'ın yalan söylediğini ifade etti. Daha sonra Mısır'da Ebu'z-Zenbâ' Ravh b. el-Ferec (v. 282/895)³³ ile karşılaştım. Bana Yahyâ b. Ömer hakkındaki kanaatimizi sordu. “Erişilemez bir alimdir” dedim. Bunun üzerine “Yahyâ bunu hak ediyor. Bizden ayrıldığından beri insanlar onun yokluğunu hissediyor. Eğer bizim yanımızda kalsaydı ona sizin verdiğiniz değerden daha fazlasını verirdik” dedi. “İbn Bükeyr'den ders aldı mı?” diye sordum. “Evet. Yahyâ b. Bükeyr'den birlikte *el-Muvatta*'ı dinledik” cevabını verdi³⁴.

Yahyâ b. Ömer'in Yahyâ b. Bükeyr'den yaptığı *el-Muvatta* rivâyeti konusundaki bu araştırmaya göre üç önemli âlim Ebu'l-Abbâs el-Ebyânî, Lokmân b.

²⁸ el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, I, 491; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 234; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 233.

²⁹ Ebû Sehl Furât b. Muhammed el-Abdî. Sahnûn'un ve oğlunun öğrencilerindendir. Uzun bir dile sahip olduğu ve yalancılıkla itham edildiği ifade edilmiştir. Hayatı için Bkz. el-Hüsenî, *Ulemâu İfrîkiyye*, s. 193; el-Kâdî İyâz, *Terâcimü Eğlabiyye*, s. 325; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 249-250; Muhammed Mahlûf, *Tabakâtu'l-Mâlikîyye*, s. 72.

³⁰ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 238; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 233; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VI, 271.

³¹ Yahyâ b. Ömer'in öğrencileriyle ilgili bölümde hakkında bilgi verilecektir.

³² Yahyâ b. Ömer'in öğrencileriyle ilgili bölümde hakkında bilgi verilecektir.

³³ Ebu'z-Zenbâ' Ravh b. el-Ferec b. Abdirrahmân Sultân. Zübeyr b. Avvâm'ın mevlâsıdır. Mâlikî mezhebinin önemli âlim ve fakihlerindendir. *el-Muvatta* râvisi İbn Bükeyr'den uzun süre ayrılmamış, onun yanında kalmıştır. Ebû Mus'ab ez-Zührî, Hârûn b. Mûsâ el-Medenî ve Zeyd b. Bîşr'den dersler aldı. Muhammed b. Sa'd, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hasan er-Râzî öğrencilerindendir. Kıraat konusunda da rivâyetleri bulunmaktadır. Sika râvilerdendir. Kindî onun hakkında “döneminin en güvenilir kişisiydi” yorumunu yapar. Hayatı için Bkz. Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 191; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehebb*, s. 117; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 256.

³⁴ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 238-239.

Yûsuf ve Ebu'z-Zenbâ' Ravh b. el-Ferec aynı kanaattedir. Buna göre zikri geçen üç şahsiyet Yahyâ b. Ömer'in İbn Bükeyr'den *el-Muvatta*'ı duymadığını söyleyen Furât'ı yalanlamaktadırlar.

Mâlikî (v. 494/1100) ise yukarıda arzedilen iki zıt görüşü, “Hocalarımız Yahyâ ile Furât arasındaki bu olay ikinci yolculuk esnasında gerçekleşmiştir. Halbuki Yahyâ b. Ömer ilk seferinde İbn Bükeyr ile karşılaşmış ve ders almıştır”³⁵. Sözleri ile cem etmeye çalışmakta ise de, kanaatimizce İbn Ömer'in İbn Bükeyr'den ders aldığı sahih bir yolla bilindiği için böyle bir cem ve te'lif yoluna gitmeye ihtiyaç yoktur.

- İbn Rimh³⁶. Tam adı Muhammed b. Rimh b. el-Muhâcir et-Teceyî'dir (v. 242/856)³⁷.

- Züheyr b. Abbâd (v. 236/850)³⁸.

- Yahyâ b. Süleymân (v. 239/853)³⁹.

³⁵ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 239; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 234.

³⁶ Kâdî İyâd, *a.g.e.*, II, 234; ed-Debbâğ, *a.g.e.*, II, 233; İbnü'l-Furâdî, *Târîhu ulemâi'l-Endülü*s, II, 181; ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 462; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VI, 270; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehebb*, s. 351.

³⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Rumh b. el-Muhâcir et-Teceyî el-Mısırî. Leys b. Sa'd ve İbn Lehîa'dan dersler almıştır. Nesâî onun hakkında “Tek bir hadiste dahi hata etmezdi” demiştir. İbn Yûnus “Sika ve güvenilir bir kimsedir. Yöremizdeki haberleri en iyi bilen kişidir” demiştir. Hafıza gücünün kuvveti ve dikkati ile bilinen bir âlimdir. İlim için yolculuk yapmadığı ifade edilmektedir. Hocaları arasında Leys b. Sa'd, Abdullah b. Lehîa ve Mesleme b. Ali el-Huşenî sayılır. İmam Mâlik'ten rivâyeti yoktur. Müslim, İbn Mâce, Hasan b. Süfyân, Muhammed b. Hasan b. Kuteybe, Ali b. Ahmed, Ahmed b. Abdilvâris el-Assâl gibi âlimler ondan rivâyette bulunmuştur. Hayatı için Bkz. ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 498-499; el-Akrî, *Şezerâtu'z-zeheb*, II, 101; Salâhuddîn Halîl b. Eybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût ve Türkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut 2000, III, 59.

³⁸ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehebb*, s. 351. Ebû Muhammed Züheyr b. Abbâd b. Müleyh b. Züheyr er-Ravâsî. Vekî' b. el-Cerrâh'ın amcazâdesidir. Aslen Kûfelidir ancak Mısır'da ikâmet etmiştir. Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, Vekî' b. el-Cerrâh, Abdullah b. Mübârek, el-Fudayl b. İyâd, İbn Vehb ve Eşheb b. Abdilazîz gibi âlimlerden rivâyette bulunmuştur. Ebû Hâtim er-Râzî ondan nakilde bulunmuş ve onu tevsîk etmiştir. Yahyâ b. Ömer'in hocası Ebu'z-Zenbâ' Ravh b. el-Ferec de ondan rivâyette bulunmuştur. İbn Hibbân *Kitâbu's-sikât*'ında onu zikreder. Ancak bazen hata edip sika râvîlere muhâlefet ettiğinden de bahseder. Dârekutnî ise onu mechûl olarak niteler. Hayatı için Bkz. Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut 1952; III, 591; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 256; Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetillâh, *Târîhu medîneti Dimeşk*, thk. Muhibbuddîn Ebû Saîd Ömer b. Ğimâre el-Ömerî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995; XIX, 108; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, II, 492; a.mlf., *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 297.

³⁹ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 235. Ebû Saîd Yahyâ b. Süleymân b. Yahyâ b. Saîd b. Müslim el-Cu'fî. Aslen Kûfelidir ancak Mısır'da ikâmet etmiştir. İbn Vehb, Hafs b. Ğiyâs, Ebû Bekr b. Ebî Ayyâs, Abdullah b. Nümeyr, Yûnus b. Bükeyr gibi âlimlerden dersler almıştır. İbn Ebî Düleym onu sika olarak nitelemiştir. İbn Vaddâh, Kâsım b. Muhammed, Ravh b. el-Ferec ve Yahyâ b. Ömer öğrencileri arasındadır. Buhârî ondan nakilde bulunmuş, Nesâî ise onun sika olmadığını söylemiştir.

- Harmele b. Yahyâ el-Mısrî (v. 243/857). İmam Şâfiî'nin öğrencilerindendir⁴⁰.
- Hâris b. Miskîn (v. 248/862). Bu *Ahkâmu's-sûk* adlı kitapta kendisinden çokça rivâyette bulunduğu hocasıdır⁴¹.
- Ebû Tâhir (v. 250/864)⁴².
- Ubeyd b. Muâviye (v. 250/864)⁴³. Yahyâ'nın, Asbağ b. el-Ferec'in fıkhnı naklettiği hocasıdır.
- Hârun b. Saîd el-Eylî (v. 253/867)⁴⁴.
- Süleymân b. Dâvud (v. 253/867)⁴⁵.

Bunlar dışında İbn Vehb (v. 197/812), İbnü'l-Kâsım (v. 191/906) ve Eşheb'in (v. 204/819) bazı öğrencilerinden de dersler almıştır.

İbn Hibbân ise bazen garip hadisler rivâyet ettiğini söyler. Hayatı için Bkz. Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Medîne 1404, I, 367; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 154; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 263; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 85; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kibletî's-Sekâfiyye, Cidde 1992, II, 367; a.mlf., *el-Muğnî fi'd-duafâ*, thk. Nureddîn İtr, y.y., ts., II, 736; el-Akrî, *Şezerâtu'z-zeheb*, II, 91.

⁴⁰ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 234; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 233; İbnü'l-Furadî, *Târîhu ulemâi'l-Endülüis*, II, 181; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 462; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VI, 270; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 351. Hayatı hakkında ayrıca Yahyâ b. Ömer'in hocaları bölümünde bilgi verilecektir.

⁴¹ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 234; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 233; İbnü'l-Furadî, *Târîhu ulemâi'l-Endülüis*, II, 181; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 462; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VI, 270; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 351. Hayatı hakkında ayrıca Yahyâ b. Ömer'in hocaları bölümünde bilgi verilecektir.

⁴² Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 234; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 351. Hayatı hakkında ayrıca Yahyâ b. Ömer'in hocaları bölümünde bilgi verilecektir.

⁴³ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 234. Hayatı hakkında ayrıca Yahyâ b. Ömer'in hocaları bölümünde bilgi verilecektir.

⁴⁴ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 234; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 351. Ebû Ca'fer Hârun b. Saîd b. el-Heysem el-Eylî. İbn Vehb, Hâlid b. Nezzâr ve Eşheb b. Abdilazîz gibi hocalardan dersler aldı. Yahyâ b. Ömer, Müslim, Nesâî ve Ebû Dâvud kendisinden rivâyette bulunmuştur. Nesâî onu sika olarak niteler. Kindî onun hakkında "İbn Vehb'in fakih öğrencilerindendi" der. Hayatı için Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 240; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 82; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXX, 90; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, XI, 7.

⁴⁵ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 235. Ebu'r-Rebî' Süleymân b. Dâvud b. Hammâd. Eşheb, İbn Vehb ve İmam Mâlik'in diğer öğrencilerinden rivâyetlerde bulunmuştur. Ayrıca babası, Ebû Tâhir, Asbağ b. Abdilazîz, Hâris b. Miskîn ve Dimyâtî hocaları arasında sayılır. Şâfiî'den de nakilleri vardır. Kıraat ilmini Vers'ten öğrenmiştir. Mısırlı âbidler hakkında bir kitap te'lif etmiştir. Bu kitap Yahyâ b. Ömer tarafından nakledilmiştir. Fakîh ve zâhid olarak nitelenir. Yahyâ b. Ömer, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Dâvud ve Nesâî kendisinden rivâyette bulunmuştur. Hayatı için Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 279; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 82-83; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 409; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 119; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 163; Muhammed Malûf, *Tabakâtu'l-Mâlikiyye*, s. 67.

2. Hicaz yolculuğu

Mısır'ın ardından Yahyâ b. Ömer diğer doğu Arap bölgelerine yönelmiştir. Muhtemelen önce hac farâzasını edâ etmek ve Medîne'de İmam Mâlik'in (v. 179/795) diğer öğrencilerinden öncelikle de Medîne kadısı Ebû Mus'ab ez-Zührî'den (v. 242/856)⁴⁶ dersler almak için Hicâz'a gitmiştir. Onun *el-Muvatta* konusundaki bütün ilmini öğrenmiş olmalıdır. Yahyâ b. Ömer'in Ebû Mus'ab'dan semainın olması âli bir isnada sahip olması anlamına gelir.

Anlaşıldığı kadarıyla Yahyâ b. Ömer Ebû Mus'ab ile iktifa etmeyip bu bölgenin diğer âlimlerinden de dersler almıştır. İbn Kâsib (v. 241/855)⁴⁷, Ahmed b. İmrân el-Ahfeş (v. 250/873)⁴⁸, Nasr b. Merzûk (v. 261/874)⁴⁹ gibi alimlere öğrencilik yapmıştır. Bu olgu yahyâ b. Ömer'in Afrika yolculuğu öncesinde doğunun önemli kültür merkezlerini ziyaret ettiğini göstermektedir.

3. Irak yolculuğu

Her ne kadar Yahyâ b. Ömer'in biyografisi hakkında bilgi veren kaynaklar onun Irak yolculuğundan bahsetmese de onun Irak'a özellikle de Bağdat'a gittiği konusunda

⁴⁶ Ebû Mus'ab Ahmed b. Ebî Bekr ez-Zührî. Medîne kadısıdır. İmam Mâlik'ten fıkıh tahsil etmiş ve *el-Muvatta*'ı dinlemiştir. Ayrıca pek çok hocadan da dersler almıştır. Sika bir kimse olduğu söylenilir. *el-Muvatta*'ın râvilerindendir. Muğîre'nin öğrencilerinden ve İbn Dînâr'dan fıkıh öğrenmiştir. İmam Mâlik'in görüşleri üzerine meşhur bir muhtasar eserin sahibidir. Medîne ve Kûfe'de kadılık yapmıştır. Medîne'nin en bilgili âlimlerinden addedilir. Nakledildiğine göre kendisi "Ey Medîneliler! Ben aranızda olduğum müddetçe Iraklılar karşısında yenilmezsiniz" demiştir. Buhârî, Müslim, ez-Zehebî, İsmâil el-Kâdî ve er-Râzî ondan rivâyette bulunmuşlardır. Hadis ilminde Sadûk olarak nitelenir. Hayatı için Bkz. Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, I, 511-512; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 436-438; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 30; el-Akrî, *Şezerâtu'z-zeheb*, II, 100.

⁴⁷ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Humeyd b. Kâsib el-Medenî. Mekke'de ikâmet etmiştir. İbrâhim b. Sa'd, Abdulazîz b. Ebî Hâzim, Abdullah b. Vehb, ed-Derâverdî, İbn Uyeyne gibi âlimlerden rivâyetleri vardır. İbn Mâce, İsmâil el-Kâdî, Ebû Bekr b. Ebî Âsım el-Buhârî ise ondan nakillerde bulunmuştur. İbn Vaddâh onun hakkında "Hicaz'da Medînelilerin görüşlerini ondan daha iyi bilen birini görmedim" demiştir. Sahnûn onun hafız olduğunu belirtmiştir. Ebû Hâtim ve Ebû Zûr'a ise onu za'ıf bir ravi kabul etmiştir. Hayatı için Bkz. Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, I, 513; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 158-161.

⁴⁸ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 235; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 351. Ahmed b. İmrân b. Selâme el-Ahfeş. Aslen Bağdatlıdır. Mekke'de ikâmet etmiştir. Yezîd b. Hârun ve Iraklılardan rivâyetleri vardır. Zeyd b. Habbâb ise ondan nakilde bulunmuştur. Hicazlılar onun ilmini kaydetmiştir. Hayatı için Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 34; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 65; Ahmed b. Ali Ebû Bekr el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts., IV, 333.

⁴⁹ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 235; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 351.

şüphe yoktur. Bu durum bizzat kendisinin Bağdat ve Bağdatlı âlimler hakkında verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. İbn Ferhûn'un zikrettiğine göre Yahyâ b. Ömer doğudan gelip de Afrikalı âlimler arasında dolaşan bazı konuları duyduğu zaman şöyle demiştir: "Benim geldiğim Bağdat'ta âlimlerin fikhî konularda böyle şeyler söylediğini hiç duymadım"⁵⁰. Bu söz açıkça göstermektedir ki Yahyâ b. Ömer Irak'a gitmiş ve Bağdatlı âlimlerden ilim tahsil etmiştir.

Biyografi eserlerinin bahsettiğine göre Yahyâ b. Ömer'in Muhammed b. Ubeyd b. Hassab el-Ğabrî el-Basrî'den (v. 238/852)⁵¹ rivâyetleri vardır. Dolayısıyla onun Irak'tan Basra'ya gittiğini de söyleyebiliriz.

4. Afrika yolculuğu

Doğu merkezlerini ziyaretinin ardından Yahyâ b. Ömer batıya yönelmiştir. Ancak Endülüs'e gitmeden önce Afrika'da bir müddet kalmıştır. Beşinci Ağlebî emir Ebu'l-Abbâs Muhammed b. el-Ağleb (226-242)⁵² zamanında Kayrevân'da ikamet ettiğini görmekteyiz. Kayrevân o dönemde Mâlikî fikhının en önemli merkezlerinden biriydi ve onun önemi doğudaki diğer kültür merkezlerinden aşağıda değildi. Kayrevân'da Mısır ve Medîne yönetimine bağlı bir fıkıh medresesi bulunmaktaydı. Bu okul kökleri İmam Mâlik tarafından atılan anlayışı devam ettirmekteydi. Dolayısıyla Yahyâ b. Ömer'in orada daha önce Mısır ve Hicâz'da gördüğü anlayıştan farksız bir anlayışa kavuştuğunu söyleyebiliriz.

⁵⁰ İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehebb*, s. 109.

⁵¹ Kâdî İyâd, *Terîbu'l-medârik*, II, 235; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehebb*, s. 351. Muhammed b. Ubeyd b. Hassab el-Ğabrî el-Basrî. İsmail b. Uleyye, Ca'fer b. Süleymân, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a, Ebû Hâtîm er-Râzî gibi üstadlardan dersler almıştır. Ebû Hâtîm er-Râzî onu sadûk, Nesâî ise sika şeklinde nitelemiştir. Hayatı için Bkz. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 11; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVI, 60-61; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 198; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 292.

⁵² Yahyâ b. Ömer Afrika'da Ağleboğullarından beş emir ile çağdaştır. Bunlar:

- Ebu'l-Abbâs Muhammed b. el-Ağleb (226-242). Bu emir döneminde Sahnûn Kadılık makamına getirilmiştir.
- Ebû İbrâhîm Ahmed b. Muhammed b. el-Ağleb (242-249)
- Ziyâdetullah b. Muhammed b. el-Ağleb (249-250)
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. el-Ağleb (250-261)
- İbrâhîm b. Ahmed (261-289) Yahyâ b. Ömer de 289 senesinde vefât etmiştir (Bkz. Ebû'z-Ziyâf el-Abbâs Ahmed b. el-Hâc, *İthâfu Ehli'z-Zemân bi Ahbâri Mulûki Tunus ve Ahdi'l-Emân*, ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, Tunus 1963, I, 108-116).

Kayrevân kadısı Abdusselâm b. Saîd (Sahnûn) (v. 240/854) Afrika'da Mâlikî mezhebinin en önemli âlimi olarak oldukça meşhur idi. Batıdan ve Endülüs'ten pek çok öğrenci Sahbnûn'un hocası İbnü'l-Kâsım'dan öğrendiklerini içinde derlediği “*el-Müdevvenetü'l-kübrâ*”yı okumak için onun yanına gelmekteydi⁵³.

Yahyâ b. Ömer'in, Kayravan'ın kadısı olan bu İmam'dan, Sahnûn'dan istifade etme hırsı, hocasının tarlasında ziraat işlerini ile ev işlerini yürüttüğü sahilde ki çöllerden birinde ki evine gitmesi sevketti. Yahya Sahnun'un dış görünüşüne aldanır, onu küçümser ve şöyle der:

“Sahnûn'a geldiğim zaman nerede olduğunu sordum, bana çöle gittiği söylendi. Ben de peşinden çölde bulunduğu yere gittim. Onunla karşılaştığımda baktım ki kumral, üzerinde yün elbise ve bir mendil var, ziraatla ilgili işlerini yürütüyor. Kendisi ile buluştum. Onu hakir gördüm ve: (“İnna lillah ve inna ileyhi raciûn”, Doğuyu ve pek çok âlimi geride bırakıp bu adama mı geldim? İlmimden bir şeyler ezberlediğini ve onda bir şey olduğunu sanmıyorum!) diyerek hayretimi ifade ettim. Sahnûn beni konuk etti ve selamladı. Onunla konuşup kendisine bazı sorular sorunca anladım ki o kovaların eksiltmeyeceği bir denizmiş. Allah'a yemin ederim ki onun bir benzerini hiç görmedim. Sanki bütün ilim iki gözünün arasında ve göğsünde toplanmış gibiydi”⁵⁴.

Bunula birlikte Sahnûn'un büyük öğrencileri Yahyâ b. Ömer'in Sahnûn'u gördüğünü yalanlamışlar ve “Biz onu Sahnûn'un yanında hiç görmedik” demişlerdir⁵⁵. Onların sözlerinin Kayrevân'da Sahnûn'u dinlemediği anlamına geldiği ifade edilmiştir. Çünkü Yahyâ b. Ömer Kayrevân'da Sahnûn'u hiç dinlememiştir. Kendisinin de “Sahnûn'u Kayrevân'da değil çölde dinledim” sözüyle beyan ettiği üzere Yahyâ b. Ömer Sahnûn ile çölde bir araya gelmiştir⁵⁶. Hamdîs el-Kattân'ın (v. 289/901)⁵⁷ “Yahyâ

⁵³ *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* Mâlikî mezhebinin en muteber kitaplarından biridir. Bu kitapta Esed b. Furât'ın İbnü'l-Kâsım'a sorduğu sorular yer almaktadır. Bunların bir kısmını İmam Mâlik'ten bir kısmını İbnü'l-Kâsım'dan ve İmam Mâlik'in diğer öğrencilerinden duymuştur. Sahnûn da bunları Esed b. Furât'tan duymuş ve İbnü'l-Kâsım'a arzetmiştir. Daha sonra bunları tasnif etmiş ve rivâyetlerle desteklemiştir. Bununla beraber pek çok meseleyi delilsiz bıraktığı da bir vakıdır. Hatta bunların önemli bir kısmı mutlak anlamda rey sayılır. Nakledildiğine göre son günlerinde *el-Müdevvene*'yi yeniden gözden geçirmeye çalışmış ancak ömrü bu çalışmaya kifâyet etmemiştir. Bkz. ez-Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 68; Muhammed Zekerîya el-Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvattai Mâlik*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1989, I, 29; Hacı Halîfe Mustafa b. Abdillâh Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünun an esami'l-kütüb ve'l-fünun*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, II, 1644; Sıddık b. Hasan el-Kannûcî, *Ebcedü'l-ulûm el-veşî el-merkûm fî beyâni ahvâli'l-ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1978; II, 412; Karl Brokelman, *Târîhu'l-edebi'l-arabî*, çev. Abdulhalîm en-Neccâr, Dâru'l-Ma'rife, Kâhire ts., s. 281.

⁵⁴ el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, I, 491-492; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, I, 615; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 134-135.

⁵⁵ Kâdî İyâd, *a.g.e.*, II, 239; ed-Debbâğ, *a.g.e.*, II, 234.

⁵⁶ Kâdî İyâd, *a.g.e.*, II, 239; ed-Debbâğ, *a.g.e.*, II, 234.

⁵⁷ Ebû Ca'fer Hamdîs el-Kattân. İsmi Ahmed b. Muhammed el-Eş'arî'dir. Sahnûn'un öğrencilerindendir

Sahnûn'u sahildeki evinde görmüştür" sözü de bunu göstermektedir⁵⁸.

Her ne kadar Sahnûn'un şöhreti Yahyâ b. Ömer'i kendisine çekmiş ve üstünlüğünü itirafa zorlamışsa da Yahyâ, Afrika'da başka üstadlardan da dersler almıştır. Örneğin Ebû Zekerîya el-Hufrî'nin (v. 237/851)⁵⁹ yanına gitmiş, ondan miras ve hesap ilmini öğrenmiştir. Ayrıca Avn b. Yûsuf el-Huzâî (v. 239/853)⁶⁰ ile de bir araya gelmiştir.

B. İlmî Mevkii

Yahyâ b. Ömer hakkında bilgi veren bütün tarihçi ve müelliflerin onun ilmî mevkii konusunda övücü ifadeler kullandığını görmekteyiz. Hatta bu yazarların ifadeleri Yahyâ b. Ömer'in yalnızca Afrika'da değil Mâlikî mezhebinin yayıldığı her yerde hadis ve fıkıh ilimlerinde büyük tesirler icrâ ettiği izlenimi vermektedir.

Yahyâ b. Ömer yaşadığı dönemde fikrî hayat üzerinde ve özellikle de Mâlikî mezhebinin yayılıp öğretilmesinde etkisini hissettirmiştir. Bu olgu ilmî konumu hakkındaki müspet kanaatleri çoğaltmaktadır. Çalışmaları sonucunda elde ettiği itibar şu değerlendirmenin yapılmasına vesile olmuştur: "Yahyâ insanların kalplerinde yer etmiş

ve faziletiyle meşhurdur. İlim yolculuğu yaparak Medîne'ye gelmiş ve Ebû Mus'ab ve başka üstadlarla görüşmüştür. Mısır'da İbnü'l-Kâsım'ın, İbn Vehb'in ve Eşheb'in öğrencileriyle buluşmuştur. Ehl-i sünnete bağlı hayır sahibi bir kimse olduğu nakledilir. Rivâyete göre "Hevâ sahiplerine asla teslim olmayın" demiştir. Vera sahibi ve sika bir kimse olduğu söylenmiştir. Ayrıca geniş bir kütüphanesi olduğundan bahsedilir. Hayatı için Bkz. el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, I, 488-490; el-Huşenî, *Ulemâu İfrîkiyye*, s. 144-145; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 201-205; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 254-259.

⁵⁸ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 239; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 234.

⁵⁹ el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, I, 491; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 234; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 233; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 462. Ebû Zekerîya Yahyâ b. Süleymân el-Hufrî. Kayrevân'da bir bölgenin adı olan Hufratu Eyyûb olarak bilinen Hufr'a nispet edilmektedir. Kayrevânlıdır ve muhaddistir. Süfyân b. Uyeyne, Fudayl b. İyâd, Ebu Ma'mer Abbâd b. Abdissamed gibilerden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de oğlu Ubeydullah ve Cebrûn b. İsa gibi âlimler nakilde bulunmuşlardır. Yahyâ b. Ömer ondan miras ilmini öğrenmiştir. Sika bir kimse olarak tanınır. Miras ve hesap konusunda uzman olduğu ifade edilir. Hesap konusundaki bilgisi sebebiyle devlet hizmetine çağırılmış; fakat kendisi bu sebeple doğuya kaçmıştır. Hayatı için Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, II, 276; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 367; Ebu'l-Arab, *et-Tabakât*, s. 90-91; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 63-64.

⁶⁰ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 234; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 233; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 462. Hayatı ile ilgili bilgi Yahyâ b. Ömer'in hocaları bölümünde sunulacaktır.

bir âlim idi. İnsanlar onu çok önemserlerdi. Hatta Yahyâ câmiden çıkınca onu takip ederlerdi”⁶¹.

Yahyâ b. Ömer ilmiyle amel eden âlimlere örnek gösterilir. Hayat boyu sergilediği davranışlar kendi nefsi için ve başkalarına öğretmek istediği esaslara uygundur.

1. Âlim olarak Yahyâ b. Ömer

Biyografisi hakkında bilgi veren bütün eserlerde Yahyâ b. Ömer’in hafıza gücü ve zabt konusundaki derecesi takdir edilir. Bu durum onun ilimde öncelikle zekâsına güvenmesini sağlamıştır. Ona göre ilim öncelikle ezberlenilip korunur; sonra da eksiltme ve artırma olmaksızın aktarılır. Bu yüzden Yahya b. Ömer cedel ve münakaşalardan uzak durur; hasımlarıyla münazaralara girmez, kendisine münazara amaçlı sorulan soruları reddederdi⁶².

Bu onun yalnızca şöhret bulan takvasına ve metodolojisine dayanmamaktadır. Bunlara ilaveten zekâ gücü ve zihinsel yetenekleri de buna sebep olmaktadır. Hayatını yazanların pek çoğu bunu açıkça ifade etmektedirler. Mesela İbnü’l-Furadî şöyle der: “Yahyâ, fakih, rey hafızı, sika ve kitaplarını koruyan bir kimse idi”⁶³.

İmâmet vasıflarını tamamen kendi bünyesinde toplamış bir kişiydi. Kendisini tanıyanlar onu böyle nitelendirmiş, biyografisini yazanlar da bunlara uymuşlardır.

Tunuslu öğrencisi Ebu’l-Abbâs el-Ebyânî (v. 352/963) onu şöyle nitelemiştir: “İlim, vera’, zühd, çok dua etme ve çok ağlama noktasında Yahyâ gibisini görmedim. Âlimlere bağlı olan ve onları seven bir kimse idi. Ben onu ve faziletlerini anlatmaktan acizim. Ancak onun derecesini cahiller takdir edemez”⁶⁴.

el-Kasrî (v. 323/934) ise Yahyâ b. Ömer’e daha önce sorduğu soruları sonradan tekrar sorduğu zaman verdiği cevapların hiçbir zaman çelişkili olmadığını

⁶¹ Kâdî İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, II, 237-238.

⁶² el-Mâlikî, *Riyâdu’n-nüfûs*, I, 491; el-Huşenî, *Ulemâu İfrîkiyye*, s. 134, 184; Kâdî İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, II, 235.

⁶³ İbnü’l-Furadî, *Târîhu ulemâi’l-Endülü*s, II, 181.

⁶⁴ el-Mâlikî, *Riyâdu’n-nüfûs*, I, 490-491; Kâdî İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, II, 237.

söylemektedir⁶⁵. Bu rivâyeti İbn Hâris el-Huşenî (v. 361/971) şöyle değerlendirir: “Bu durum Yahyâ’nın düşüncelerinin donuk olduğuna, düşünsel üretkenliğinin azlığına, ezberledikleriyle yetindiğine delalet etmektedir.”⁶⁶. Burada el-Huşenî (v. 361/971) hakikati tersine çevirmeye çalışmakta ve öğrencisi el-Kasrî’nin (v. 323/934) Yahyâ hakkında kullandığı övücü ifadeleri yergi haline getirme çabası göstermektedir. el-Kasrî Yahyâ’nın zabt sıfatının üstünlüğünden bahsetmektedir. Yani başkalarının zabtı kuvvetli olmadığı için aynı konudaki fetvaları çelişebilmekteyken Yahyâ b. Ömer’in cevaplarında böyle bir tenakuz görülmemektedir. Buna rağmen el-Huşenî değişik bir yoruma girmektedir.

Öğrencisi Ebu’l-Arab (v. 333/944) da ilmî mevkiine, dikkatine ve kitaplarına gösterdiği özene işaret etmiştir. Onun “Yahyâ fıkıhta imam olan, güvenilir, sika, fakih bir kimse idi. Fıkıh ve hadis konusunda birçok kitaba sahipti. Rivâyet ettiklerini ezberleyen, kitaplarındakini iyi bilen ve tashih eden bir âlim idi. Sahnûn’un yanında fikhî öğrenmiş ve onun büyük öğrencilerinden birisi sayılmıştır”⁶⁷. İbn Ömer son derece net ve kesin kararlar verebilen bir kimse idi.

Hafıza gücü (zabt) asla düşüncenin sâbitliği ve cevapların sınırlılığı olarak görülmemelidir. Bu ancak ezber kabiliyetini ve konuları dikkatle incelediğinin delilidir. Öyle ki daha önce cevabını verdiği bir sual yeniden sorulduğunda aynı cevabı verebilmektedir. Bu da konu hakkında şüpheden uzak, oturmuş bir kanaate sahip olduğunu gösterir. Yahyâ b. Ömer şüpheye düşürecek çelişkilerden oldukça uzak bir şahsiyete ve ilmî birikime sahip idi.

2. Eğitimci olarak Yahya b. Ömer

Yahya’nın şahsiyeti hakkında bazılarının olumsuz düşünceleri olmasına rağmen, çağdaşları onu böyle görmemişlerdir. Yahyâ b. Ömer’i kusurlu göstermek için ortaya çıkan bu kanaatler çok sayıda ki öğrencileri tarafından da böyle görülmemiştir. O Afrika’nın içinden ve dışından pek çok öğrenciye dersler vermiştir. Yaşadığı dönemde

⁶⁵ Kâdî İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, II, 236; ed-Debbâğ, *Meâlimu’l-îmân*, II, 237.

⁶⁶ el-Huşenî, *Ulemâu İfrîkiyye*, s. 184.

⁶⁷ Kâdî İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, II, 235.

insanlar kendisinden dersler alabilmek için ilim yolculuklarına girmekteydi⁶⁸. Tabakat kitapları gerek Kayrevân câmiindeki gerekse Sûse⁶⁹ câmiindeki öğrencilerinin çokluğundan bahsederler. Bu eserlerde ona öğrencilik yapmış ve daha sonra şöhret kazanmış âlimlerin isimleri yer almaktadır. Bu öğrencilerin bir kısmı *el-Müdevvene* ve *el-Muvatta*'ı kendisinden alıp rivâyet etmek için onun yanına gelmekteydiler⁷⁰. Yahyâ b. Ömer Kayrevân'daki câmide kendi yerine oturur, katılımcıların çokluğu sebebiyle ayrıca bir de yanında okuyucu⁷¹ bulundururdu. Sûse'de de aynı şekilde insanlar onun derslerinde câmi ve çevresini doldururlardı. Öyle ki nakledildiğine göre kendisinden önce hiç kimse için ihtiyaç duyulmadığı halde, sesi iyi duyulsun diye onun için bir kürsü yaptırılmıştır⁷². Bu da onun kendisinden öncekilerden ayrı bir derecesinin olduğunu gösterir.

Yahyâ b. Ömer'in, tabiatı itibariyle ezber gücünün fazlalığı dikkati çekmekle birlikte aynı zamanda eğitimciliği de ön plana çıkmaktadır. Nakledildiğine göre, Yahyâ b. Ömer bir gün rüyasında Sahnûn'un çocukları eğittiğini ve elinde bir asa bulunduğunu görmüştür. Sahnûn asayı Yahyâ'ya vermiş ve "çocukları eğit" demiştir. Yahyâ bu rüyayı, Sahnûn'un insanların eğitimindeki yetkinliğine yormuştur⁷³.

⁶⁸ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 235; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 235.

⁶⁹ Sûse, İfrikiyye (Tunus) sınırında bulunan küçük bir şehirdir. Sûse ile Sıfaks şehri arasında iki günlük yürüme mesafesi bulunmaktadır. Çoğunluğu terzilikle uğraşan halk, ince Sûse kıyafetleri nakşetmekle bilinmektedirler. Abdullah b. Vehb'den hadis rivayet eden Yahya b. Halid es-Sûsî gibi âlimlerin, edebiyatçıların, fakihlerin çıktığı bir Mağrib şehridir. Üç tarafı (kuzey, güney ve doğu) denizle çevrelenen bir yerleşim birimi ile Kayravan'ın arasında 36 mil mesafe bulunduğu kaydedilmektedir. Şehrin etrafındaki surlar güçlü taşlardan olup, Ziyadetullah b. el-Ağleb tarafından yapılmıştır. Sûse şehrinin dışında hem şehri koruyan hemde dervişlerin toplandığı mekânlar; içinde ise birçok salih kişinin ve âğabeylerin geldiği, kalın surlarla çevrili ve *Mehrisu'r-Ribât* olarak bilinen büyük mekânlar bulunmaktadır. Menestîr Sûsa'da bulunan bu mekânların en meşhurlarındandır. Bkz. el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, III, 282-283.

⁷⁰ ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 236.

⁷¹ Kebş diye bilinen bir ilim talebesidir. Câmide bir kürsüye oturur ve insanların duyacağı bir sesle Yahyâ b. Ömer'e kitap okurdu (el-Huşenî, *Ulemâu İfrikiyye*, s. 230).

⁷² el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, II, 493; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 235; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 235.

⁷³ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 236.

C. Hocaları

Yahyâ b. Ömer doğu ve batıda pek çok âlimden dersler almıştır. Hayatının önemli bir bölümünde Mısır'da ikamet ettiği için tabii olarak Mısırlı hocaları daha fazladır. Biz aşağıda Yahya'nın en fazla zikrettiği ve kendilerinden alıntılar yaptığı meşhur hocalarının hayatlarına dair kısa notları bulundukları beldelere göre ayırarak aktaracağız.

1. Endülüs

Abdumelik b. Habîb (v. 238/852)

Abdumelik b. Habîb b. Süleymân b. Hârûn es-Sülemî. Künyesi Ebû Mervân'dır. Endülüs'te Mâlikî mezhebinin önemli fakihlerinden biridir. Bîyrelî olmakla birlikte Kurtuba'ya yerleşmiştir. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (v. 234/848) ve İsmâ b. Dînâr'dan (v. 212/827) fıkıh dersleri almıştır. Daha sonra ilim yolculuğuna çıkmış ve Ebu'l-Mâcişûn (v. 214/829), Mutarrif b. Abdillâh (v. 220/835), İbrahim b. el-Münzir el-Meğâmî (v. 236/850) ve Asbağ b. el-Ferec (v. 225/839) gibi zatlardan dersler almıştır. Endülüs'e döndüğü zaman artık büyük bir âlim olmuştu. Bundan sonra Endülüs'lü fakihlerin çoğu kendisinden dersler almışlardır. Yahya b. Ömer de bunlar arasındadır. Yahya kendisinden ders almaya başladığında on iki yaşını geçmiş değildi. Bu sebeple Abdumelik Yahya'nın hocaları arasında ilk zikredilendir. Pek çok eser te'lif etmiştir. *Kitâbu fedâilî's-sahâbe*, *Kitâbu Ğarîbi'l-hadîs*, *Kitâbu Tefsîri'l-Muvatta* bunlardan bir kaçıdır. En önemli eseri on ciltlik *el-Vâdîha* adlı kitaptır. Abdumelik b. Habîb nahiv, aruz, şiir, tarih ve ensap ilimlerinde uzman bir idi. Kurtuba'da 238/852 yılında vefat etmiştir⁷⁴.

⁷⁴ Hayatı için Bkz. Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 30-48; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 102-107; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehebb*, s. 154-156; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 59; a.mlf., *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 347; el-Hucvî, *el-Fikru's-sâmî*, II, 97-98; Muhammed Mahlûf, *Tabakâtu'l-Mâlikiyye*, s. 74.

2. Mısır

a. Harmele b. Yahyâ (v. 243/875)

Ebû Hafs Harmele b. Yahyâ b. Abdillâh b. Harmele el-Mısırî. İmam, fakih, muhaddis ve sadûk olarak nitelenir. İmam Şâfiî'nin öğrencilerinden ve onun yeni mezhebini nakleden büyük talebelerindendir. Fakat onun mezhebi ile fetva vermeyi bırakmış ve Mâlikî mezhebine uygun fetvalar vermiştir. Hadis ve fıkıh konusunda imam ve hafız olarak addedilir. *el-Mebsût*, *el-Muhtasar* ve *Şerhu'l-Muvatta* adlı eserleri vardır. İbn Vehb'den yüz bin hadis nakletmiştir. Bu sebeple İbn Vehb'i en iyi bilen kişi olarak tavsif edilir. İbn Vehb'in fıkını ondan daha fazla yazan olmadığı söylenir. Çünkü İbn Vehb kâdılık makamına getirilmek istendiği zaman evinde bir yıldan fazla bir süre saklanmış. İmam Şâfiî'den dersler almış, ondan rivâyetlerde bulunmuştur. Harmele'nin Şâfiî'ye hem en fazla itiraz eden hem de en fazla onun görüşüne uyan öğrencisi olduğu söylenir. Eyyûb b. Süveyd, Bişr b. Bekr, Saîd b. Ebî Meryem ve benzeri hocalardan rivâyette bulunmuştur. Müslim ve Nesâî de kendisinden nakillerde bulunmuş, Buhârî ona *Târîhi*'nde yer vermiştir. Yahyâ b. Ömer ve İbn Vaddâh'ın da ondan nakilleri vardır. İlim için yolculuk yapmamış ve Hicazlılardan rivâyette bulunmamış olan Harmele 166/782 yılında doğup 243/857 senesi Şevvâl ayında vefat etmiştir⁷⁵.

b. Hâris b. Miskîn (v. 250/864)

Ebû Amr Hâris b. Miskîn b. Muhammed b. Yûsuf el-Mısırî. 154/770 yılında doğmuş olup ilim tahsiline yaşı ilerledikten sonra başlamıştır. Bu sebeple İbn Lehîa, Mâlik ve diğer büyük âlimlerden ders alamamıştır. Leys b. Sa'd, Süfyân b. Uyeyne, Abdurrahmân b. el-Kâsım, Abdullah b. Vehb ve Eşheb ile görüşmüştür. Mısırlı âlimlerin pek çoğu ondan rivâyette bulunmuştur. Mâlikî fıkını iyi bildiği söylenilir.

⁷⁵ Hayatı için Bkz. el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, V, 548; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 76-77; Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu enbâi'z-zemân*, thk. İhsan Abbâs, Dâru's-Sekâfe, Beyrut ts., II, 64; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 389-391; a.mlf., *Mizânu'l-i'tidâl*, II, 215-216; Ebû Muhammed Abdullah b. Esad b. Ali b. Süleymân el-Yâfiî, *Mirâtu'l-cinân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kâhire 1413, II, 143; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 201; el-Akrî, *Şezerâtu'z-zeheb*, II, 104; el-Hucvî, *el-Fikru's-sâmî*, II, 123.

Hadiste “sıka” ve “sebt” olarak nitelenir. İbn Ebî Hâtim babasının Hâris’i duyduğunu ve onu sadûk olarak tavsif ettiğini belirtmektedir⁷⁶. Nesâî ise onu “sıka” ve “me’mûn” diyerek vafeder⁷⁷.

Kur’ân’ın yaratılmışlığı konusunda müspet cevap vermediği için Me’mûn tarafından Bağdat’a götürülmüş ve hapsedilmiştir. Ca’fer el-Mütevekkil iktidara gelip onu serbest bırakmaya kadar Bağdat’ta hapis yatmıştır⁷⁸.

Hâris öncelikle Bağdat’ta rivâyette bulunmuş, daha sonra Mısır’da kadılık makamına getirilmiştir. 245 yılında ise bu görevden ayrılmıştır. Ebû Dâvud, Nesâî, oğlu Ahmed b. Hâris, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya’lâ el-Mevsılî gibi âlimler kendisinden rivâyette bulunmuşlardır. Yahyâ b. Ömer de kendisinden Mısır’da ders almıştır. Bu eserde (*Ahkâmu’s-sûk*) hadis rivâyetlerinin çoğunda Hâris’in adı geçer. İbnü’l-Kâsım’dan duyduğu bilgileri topladığı güzel bir eser te’lif etmiştir. İbn Vehb 250/862 yılında Rebûlevvel ayında vefat etmiştir⁷⁹.

c. Ebû Tâhir (v. 250/864)

Tam adı Ebû Tâhir Ahmed b. Amr b. Abdillâh b. Amr b. es-Serh el-Mısırî’dir. Ümeyye Oğullarının kölesidir. Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. Vehb, Bişr b. Bekr ve Sâlim b. Bekr gibi pek çok âlimden rivâyetleri vardır. Hadis ilminde ihtisas yapmıştır. Rivâyetlerinin büyük bölümü İbn Vehb’denir. Müslim kendisinden rivâyette bulunmuş ve *Sahihi*’nde naklettiği hadislere yer vermiştir. Ayrıca Ebû Dâvud, Nesâî, İbn Mâce, Kâsım b. Mehdî, Ebu’l-Alâ el-Kûfî, Ebû Bekr b. Ebî Dâvud ve başka birçok âlim eserlerinde onun rivâyetlerine yer vermişlerdir. Yahyâ b. Ömer de kendisinden nakilde bulunmuş ve naklettiği haberleri bu kitapta (*Ahkâmu’s-sûk*) zikretmiştir. Fıkıh konusunda da derin bilgisi olan Ebû Tâhir, İbn Vehb tarafından nakledilen *el-Muvatta*’ı

⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 90.

⁷⁷ Muhammed b. Tâhir el-Kayserânî, *Tezkiretü’l-huffâz*, thk. Hamdî Abdulmecîd, Dâru’s-Samîi, Riyad 1415, II, 514.

⁷⁸ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, VIII, 218.

⁷⁹ Hayatı için Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 182; el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, V, 281; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, VIII, 218; el-Kayserânî, *Tezkiretü’l-huffâz*, II, 514; Kâdî İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, I, 569-577; İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-a’yân*, II, 56; ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, II, 54-58; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, II, 121; el-Hucvî, *el-Fikru’s-sâmî*, II, 99; Muhammed Mahlûf, *Tabakâtu’l-Mâlikiyye*, s. 67.

şerhetmiştir. Mâlikî mezhebinin büyük âlimlerinden sayılır. 190/805 senesinde doğmuş 250/862 yılının Zilka'de ayında vefat etmiştir. 253/865 yılında vefat ettiği de söylenmiştir.⁸⁰.

d. Ubeydullah b. Muâviye (v. 250/864)

Tam adı Ebû Muhammed Ubeydullah b. Hakîm el-Hafnâvî'dir. Kureyşlilerin mevlâsıdır. Mısır'ın köylerinden Hafnâ'ya nispet edilmektedir. Asbağ b. el-Ferec'in (v. 225/839) öğrencilerindendir. Asbağ'dan naklettiği birçok rivâyetleri vardır. Fakîh ve âbid bir kimse olarak bilinir. Yahyâ b. Ömer, onun fikhını nakledenler arasındadır. Ayrıca Yahyâ onun görüşlerine çok güvenirdi. Bu sebeple, *Ahkâmu's-sûk*'ta pek çok konuda Ubeydullah b. Muâviye'nin görüşleri aktarılır. 250/864 yılında vefat etmiştir⁸¹.

3. Kayrevân

a. Ebû Muhammed Avn b. Yûsuf (v. 239/853)

Tam adı Ebû Muhammed Avn b. Yûsuf el-Huzâî'dir. Fakîh, muhaddis ve sâlih bir kimse olarak meşhurdur. Sahnûn'dan on yıl kadar yaşlıdır. İmam Mâlik'in vefatından bir yıl sonra doğuya yolculuk etmiştir. Onun İbn Vehb, İbn Ğânim ve İbn Fadâle gibi öğrencilerinden dersler almıştır. Ebu'l-Arab onun şöyle bir sözünü nakleder: "180/796 yılında Medîne'ye geldim. İbn Vehb üstadımın kırk kadar öğrencisini gördüm. Onlardan biri de Abdurrahman b. Yezîd b. Eslem idi"⁸².

Oğlu Yahyâ, İbn Tâlib, Yahyâ b. Ömer ve Sahnûn'un birçok öğrencisi kendisinden dersler almıştır. Sünnete bağlı, bidata karşı bir yapısı vardı. Sâlih ve güvenilir bir kimse idi. Geçimini keten ticâretiyle sağlardı. Onun bir arpa habbesi vardı. Satarken onu tartının ağırlık (Miskal) kısmına koyar, satınalırken ise (Dirhemlerin)

⁸⁰ Hayatı için Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 29; Ebu'l-Velîd Süleumân b. Halef b. Sa'd el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, thk. İbn Lübâbe, Dâru'l-Livâ li'n-Neşr, Riyad 1986, I, 333; İbn Mâkûla, *el-İkmâl*, V, 239; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, I, 77-78; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 415-416; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâm'in-nübelâ*, XII, 62; a.mlf., *el-Kâşif*, I, 200; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 55; el-Akrî, *Şezerâtu'z-zeheb*, II, 120.

⁸¹ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 86; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 276.

⁸² Ebu'l-Arab, *et-Tabakât*, s. 188.

bulunduğu kısma koyardı. Yani verirken bir habbe ağırlığı kadar fazla vermek, alırken de bu kadar eksik almak adeti idi⁸³. Bu davranışı ne kadar üstün bir takvâyâ sahip olduğunu göstermektedir.

Ebu'l-Abbâs b. Tâlib, Avn'ın şöyle dediğini nakleder:

“Müslüman ve sünnete bağlı olarak Allah'ın huzuruna çıkan kişi Allah'ın huzuruna hangi yönden kavuştuğuna aldırılmaz!” Oğlu Yahyâ kendisine: “Eğer kişinin günahı çok olsa da mı?” sorusunu yöneltince: “Evet, bunu ben de önemsedim ve ondan dolayı şaşkınlığa düştüm. Ancak: “Hangisi daha fazladır?: Halkın günahı mı, yoksa Allah'ın her şeyi kuşatan rahmeti mi?” cevabını vermiştir”⁸⁴.

Ebu Muhammed Avn 239/853 yılında, Sahnûn'un vefatından yaklaşık bir yıl önce ölmüştür⁸⁵.

b. Sahnûn (v. 240/854)

Tam adı Ebû Saîd Abdusselâm b. Habîb et-Tenûhî el-Hımsî'dir. Aslen Mağrip/Kayrevânlıdır. Mâlikî fıkhnın önde gelen simalarındandır. Kayrevân kadılığı yapmış *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ* adlı hacimli eserini te'lif etmiştir. Sahnûn dikkatiyle meşhur bir kuşun adıdır olup onun lakabı olmuştur. Sahnûn ve Suhnûn şeklinde telaffuz edilmektedir. Fıkhn meselelerdeki dikkat ve itinası sebebiyle böyle bir lakab kendisine verilmiştir.

Sahnûn, Kayrevân'da Ebû Hârice, Behlûl, Ali b. Ziyâd, İbn Gânim ve İbn Eşres gibi âlimlerden dersler almış, daha sonra ilim için Mısır'a kadar yolculuk yapmıştır. Mısır ve Hicâz yolculuklarında İbnü'l-Kâsım, İbn Vehb, Eşheb, Ma'n b. İsâ, Abdurrahmân b. Mehdî, Ebû Dâvud ve İbn Mâcişûn gibi âlimlere öğrencilik yapmıştır. İbnü'l-Kâsım, İbn Vehb ve Eşheb'in yanından ayrılmamış ve onlar kadar önemli bir âlim olmuştur. Sahnun Mâlikî mezhebinin Mağrib'deki temsilcisidir. Bu yörede ilmin ve mezhebin başkanlığı ona verilmiştir. Pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Oğlu Kayrevân fakîhi Muhammed, Asbağ b. Halîl el-Kurtubî, Bakî b. Mahled, Kurtuba fakîhi Vehb b. Nâfi', İsâ b. Miskîn ve Hamdîs gibi bir çok önemli şahsiyetin hocasıdır. Hatta

⁸³ Ebu'l-Arab, *et-Tabakât*, s. 189.

⁸⁴ ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 72.

⁸⁵ Bkz. el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, I, 385-387; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 72-76; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, I, 627-630; Muhammed Mahlûf, *Tabakâtu'l-Mâlikiyye*, s. 69.

öğrencileri arasında kendisinden daha yaşlı olanlar dahi vardır. Daha önce zikrettiğimiz üzere Yahyâ b. Ömer çöldeki evinde kendisinden dersler almıştır.

Zekâ gücü, dindarlık ve takva sahibi oşmakla nitelendirilen; cömertliği ve eli açıklığıyla da meşhur olan bir kişi idi. Ebu'l-Arab onun hakkında şöyle der:

“Onda pek çok haslet birarada bulunmaktadır. Bunları bünyesinde toplayan insan pek azdır: İnce bir kavrayış, riyâsız bir takva, hakikate sarılma, dünyaya karşı zühd, hoşgörü. Ne sultanlardan ne de başkalarından hiçbir şey kabul etmezdi”⁸⁶.

“*el-Müdevvene*” adlı eserini İbnü'l-Kâsım'ın görüşlerinden te'lif etmiştir. Bu eser Mâlikî mezhebinin temel kitabı haline gelmiştir. Sahnun 240/852 yılında vefat etmiştir⁸⁷.

4. Hicâz

a. İbn Kâsib (v. 241/855)

Tam adı Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Hamîd b. Kâsib el-Medenî'dir. Mekke'de ikâmet etmiştir. İbrâhim b. Sa'd, Abdulazîz b. Ebî Hâzim, Abdullah b. Vehb ve İbn Uyeyne gibi âlimlerden rivâyette bulunmuştur. İbn Mâce, İsmail el-Kâdî, Ebû Bekr b. Ebî Âsım ve Buhârî ise kendisinden nakilde bulunanlar arasındadır. İbn Vaddâh onun hakkında: “Hicâz'da Medînelilerin görüşlerini ondan daha iyi bilen birini tanımıyorum” demiştir⁸⁸. Sahnûn onun hâfız olduğunu söyler⁸⁹. Kâsım b. Abdillâh b. Mehdî ise Mekke'de kimden ilim alabileceğini Ebû Mus'ab'a sorduğunda: “Üstadımız Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Hamîd” adını almıştır⁹⁰. Buna rağmen Ebû Hâtım ve Ebû Zür'a onu zayıf ravi kabul etmişlerdir⁹¹. İbn Kâsib 241/855 yılında vefat etmiştir⁹².

⁸⁶ Ebu'l-Arab, *et-Tabakât*, s. 184.

⁸⁷ Hayatı için Bkz. el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, I, 345-375; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, I, 585-626; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 77-104; Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, III, 180-183; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâm'in-nübelâ*, XII, 63-69; el-Yâfiî, *Mirâtu'l-cinân*, II, 131-132; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 160-166; Ebû'l-Hasen b. Abdillâh b. el-Hasen el-Mâlikî el-Endelüsî, *Târihu Kudâti'l-Endelüs*, Thk. Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Dâru'l-Afâk el-Cedîde, Beyrut 1980, s. 28-30; Muhammed Mahlûf, *Tabakâtu'l-Mâlikiyye*, s. 69.

⁸⁸ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, I, 513.

⁸⁹ a.mlf, *a.g.e.*, I, 513.

⁹⁰ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâm'in-nübelâ*, XI, 158.

⁹¹ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, I, 513; ez-Zehebî, *a.g.e.*, II, 158.

⁹² Hayatı için Bkz. Kâdî İyâd, *a.g.e.*, I, 513; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâm'in-nübelâ*, XI, 158-161.

b. Ebû Mus‘ab ez-Zührî (v. 242/856)

Tam adı Ebû Mus‘ab Ahmed b. Ebî Bekr ez-Zührî’dir. Medîne kadısı ve müftüsü olarak anılır. İmam Mâlik’ten fıkıh dersleri almış ve *el-Muvatta*’ı dinlemiştir. Bir müddet onun yanında kalmış ve başka üstadlardan da dersler almıştır. Kendisi sika olarak tavsif edilir. İmam Mâlik’ten hem Muvatta’ı hem de başka haberleri nakletmiştir. Muğîre ve İbn Dînâr gibi hocalarla da beraber olmuştur. İmam Mâlik’in görüşlerini yazdığı *Muhtasar* adlı meşhur bir eseri vardır. Medîne ve Kûfe kadılığı yapmıştır. Medîne’nin en önemli âlimlerinden biridir. Nakledildiğine göre; “*Ey Medîneliler! Ben aranızda olduğum müddetçe Iraklılar size galip gelemes*” demiştir⁹³. Buhârî, Müslim, Zehebî, İsmâîl el-Kâdî ve Râzî kendisinden rivâyette bulunanlardan bir kaçıdır. Hadis ehline sika olarak nitelenir. İbn Ebi Bekr 242/856 yılında Medîne’de vefat etmiştir⁹⁴.

D. Öğrencileri

Yahyâ b. Ömer pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Kayrevân’da ikâmet ettiği için tabii olarak öğrencilerinin büyük bölümü Mağrip’tendir. Mağrip fakihlerinin hemen hemen tamamı ya Yahyâ b. Ömer’in ya da öğrencilerinin talebeleridir. Tabakât eserleri Yahyâ b. Ömer’in öğrencilerinin isimleriyle doludur. Bunların en meşhurları şunlardır:

1. Muhammed b. Ömer (v. 299/911)

Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Yûsuf olup Yahyâ b. Ömer’in kardeşidir. Sahnûn, Ebû Zeyd ve İbn Bükeyr dışında Yahyâ b. Ömer’le aynı hocalardan dersler almıştır. Hâris, b. Miskîn, Muhammed b. Abdilhakem, İbrâhim b. Merzûk, Ebû Tâhir b. es-Sarh onun üstadları arasında yer almaktadır. Müemmil b. Yahyâ, Mesîre b. Müslim, Ebû Saîd b. Yûnus ve Hazma el-Hâfız gibi Mısır kökenli âlimler de öğrencilerinden bir kaçıdır. Endülüs’ten ise Hâlid b. Sa’d öğrencisi olmuştur.

⁹³ ez-Zehabî, *Siyerü A ‘lâmi’n-Nübelâ*, XI, 438.

⁹⁴ Hayatı için Bkz. Kâdî İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, I, 511-512; ez-Zehabî, *a.g.e.*, XI, 436-438; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu’l-Müzehheb*, s. 30; el-Akrî, *Şezerâtu’z-zeheb*, II, 100.

İbnü'l-Furadî onun hakkında “Fıkıh ve hadis konusunda geniş bir kütüphanesi vardı; hafızası kuvvetli, sıkı ve çok gezmeyi seven birisiydi” demiştir⁹⁵.

Muhammed b. Ömer 299/911 yılında vefat etmiştir⁹⁶.

2. Lokmân b. Yûsuf (v. 319/931)

Tam adı Ebû Saîd Lokmân b. Yûsuf el-Ğassânî'dir. Mâlikî mezhebinin hafız âlimlerindendi. Kayrevân'da ve Sakaliyye'de bulundu. Daha sonra Tûnus'a yerleşti. Hocaları arasında Yahyâ b. Ömer, Îsâ b. Miskîn, Hammâs, Abdülcebbâr ve Sahnûn'un diğer öğrencilerini sayabiliriz. Hac için yolculuk yapmış ve Mısır'da pek çok âlimle görüşmüştür. Burada Ali b. Abdilazîz ve Yahyâ b. Eyyûb'dan dersler almıştır. Birçok öğrenci yetiştirmiştir. el-Ebyânî onunla ilgili olarak şöyle demiştir:

“Yahyâ b. Ömer'den ders alırdım. Daha sonra Lokmân'a gider, anlaşılmayan kapalı yerlerin açıklanmasını isterdim. Yahyâ bu durumu sorunca ben de ona yaptığımı haber verince: “Bana Yahyâ b. Ömer tahdis etti” ve “Manasını Lokmân b. Yûsuf haber verdi” ifadesini eklememi bana tavsiye etti”⁹⁷.

Dil ve hadis konusunda mütehassıstı. Râviler hakkında derin bilgiye sahipti. Nakledildiğine göre on iki çeşit ilimde uzmanlaşmıştı. Kıraatı güzel, çokça hadis ve haber bilen, Kayrevân tarihi ve âlimlerinin hayatı hakkında bilgili bir kimse idi. Lokman b. Yusuf 319/931 yılında vefat etti⁹⁸.

3. Ahmed b. Sa'dûn (323/934)

Tam adı Ebû Ca'fer Ahmed b. Sa'dûn el-Erbîsî'dir. İbnü's-Serdânî olarak tanınır. Bu isim kendisine, dedesinin Serdâni'ye'de⁹⁹ savaşıp olması dolayısıyla verilmiştir. Takva sahibi, salih, faziletli bir kişiliği vardı. Fıkıh ve hadiste uzman olup birçok öğrenci yetiştirmişti. Yahyâ b. Ömer'in bütün kitaplarını yazmış; çoğunu bizzat

⁹⁵ İbnü'l-Furadî, *Târîhu ulemâi'l-Endülü's*, II, 25.

⁹⁶ Hayatı için Bkz. İbnü'l-Furadî, *a.g.e.*, II, 25; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 241-242; Muhammed Mahlûf, *Tabakâtu'l-Mâlikîyye*, s. 73.

⁹⁷ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 312.

⁹⁸ Hayatı için Bkz. el-Huşenî, *Ulemâu İfrîkiyâ*, II, 224-225; el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, II, 193-194; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 311-313.

⁹⁹ Serdâniye: Mağrip denizinde büyük bir adadır. Endülü's ve Sakaliyye'den sonra en büyük yerdir. 29 yılında Mûsâ b. Nasîr ordusu orayı ele geçirmiştir (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 209).

ondan dinlemiştir. Yahyâ b. Ömer, İbrâhim b. Ahmed'den kaçtığı zaman kitaplarını Ahmed'e bırakmış; o da bunları evinde saklamıştır. Bu dönemde hepsinin bir nüshasını çıkarmıştır. Yakalandığı hastalık neticesinde aklı, dili ve gözleri dışında bütün organlarının hastalandığı nakledilir. Zühd sahibi ve ibadete düşkün bir zat idi. Bin miskal para ile Sûse'ye¹⁰⁰ gelmiş ve hepsini infak etmiştir. Ahmed b. S'daun 323/934 yılında vefat etmiştir¹⁰¹.

4. Ebû Bekr b. el-Lebbâd (v. 333/944)

Tam adı Muhammed b. Muhammed Veşşâh'tır. Yahyâ b. Ömer'den fıkıh dersleri almıştır. Diğer hocaları arasında Muhammed b. Ömer, İbn Tâlib, Hamdîs el-Kattân, İbnü'l-Cezzâr, Ebû Tâhir ve Muhammed b. Münzir'i sayabiliriz. Hammad b. İlyâs ve İbn Hâris öğrencilerindendir¹⁰². İbn Hâris hafızasının güçlü ve kütüphanesinin geniş olduğunu söyler¹⁰³. İbnü'l-Arab büyük bir fakih olduğundan, Medînelilerin ihtilaf ve icmâ ettikleri yerleri çok iyi bildiğinden bahseder¹⁰⁴. Kâdî İyâd'ın belirttiğine göre, el-Ebyânî, İbnü'l-Lebbâd'dan istifade ettiğini ve yirmi yıl onunla beraber dersler aldığını söylemiştir¹⁰⁵. Yahyâ b. Ömer de onu hem hafızasındaki bilgileri hem de kitaplarında bilgileri çok iyi korumuş olmakla tavsif eder¹⁰⁶. *Kitâbu't-tahâre*, *Kitâbu İsmeti'n-nebiyyîn* (*Kitâbu'l-hücce fî beyâni'l-isme*), *Kitâbu Fedâili Mâlik* ve on ciltlik *Kitâbu'l-âsâr ve'l-fevâid* onun eserlerinden birkaçıdır¹⁰⁷. Ebû Bekr ne ilim yolculuğu ne de hac yapamadan 333/944 yılında bir mihne yaşayıp hapsedildikten sonra vefat etmiştir¹⁰⁸.

¹⁰⁰ Tunus'ta bir şehir.

¹⁰¹ Hayatı için Bkz. el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, II, 207-210; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 336-337; Muhammed Mahlûf, *Tabakâtu'l-Mâlikîyye*, s. 82.

¹⁰² Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 304.

¹⁰³ el-Huşenî, *Ulemâu İfrîkyâ*, s. 223.

¹⁰⁴ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 305.

¹⁰⁵ a.mlf., *a.g.e.*, II, 305.

¹⁰⁶ a.mlf., *a.g.e.*, II, 305.

¹⁰⁷ a.mlf., *a.g.e.*, II, 305-306.

¹⁰⁸ Hayatı için Bkz. el-Huşenî, *Ulemâu İfrîkyâ*, s. 223-224; el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, II, 283-292; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 304-311; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, III, 21-27; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâm'in-nübelâ*, XV, 360; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. S. 249-250; Muhammed Mahlûf, *Tabakâtu'l-Mâlikîyye*, s. 84.

5. Ebu'l-Arab (v. 333/944)

Tam adı Muhammed b. Ahmed b. Temîm b. Temâm b. Temîm et-Temîmî'dir. Dedesi Temâm b. Temîm Afrika emirlerinden biri idi. Sahnûn'un öğrencilerinden ve Ahmed b. Ömer, Ebû Dâvud el-Attâr, Muhammed b. Miskîn, İbn Tâlib, Yahyâ b. Ömer gibi âlimlerden dersler almıştır. Yüz yirmiden fazla hocası olduğu nakledilmiştir. İki oğlu (Temâm ve Temîm), Hüseyin b. Saîd ve başka pek çok öğrenciler yetiştirmiştir. Kendisi salih ve güvenilir bir kişiliğe sahip idi. Sünnet ve râviler hakkında derin bilgisi vardı. Yazısı güzel idi ve geniş bir kütüphaneye sahipti. Bizzat kendi hattı ile hadis ve fıkıh sahasında birçok eser yazmıştır. Rivâyete göre kendi el yazısı ile 3500 kadar eser kaleme almıştır. *Tabakâtu Ulemâ-i İfrîkiyye*'yi te'lif etmiş ve bu kitapta Yahyâ b. Ömer dahil, hocaları hakkında bilgi sunmuştur. *Kitâbu Ubbâd-i İfrîkiyye*, *Müsned-ü Hadîs-i Mâlik*, *et-Târîh*, *Menâkıb-u Benî Temîm*, *Fedâil-u Sahnûn* onun diğer eserlerinden bir kaçıdır. Bununla birlikte hadis ve ricâl sahasına eğilmiş, ayrıca mezhebin ele aldığı konuları ezberlemiştir.

Ebu'l-Arab 333/944 yılında vefat etmiştir. Ebû Abbâs Temmâm ve Ebû Ca'fer Temîm adında iki oğlu vardı. İlki Afrika'da diğeri Endülüs'te yaşamıştır¹⁰⁹.

6. Ebu'l-Abbâs el-Ebyânî (v. 352/963)

Tam adı Abdullah b. Ahmed b. İbrâhim b. İshâk'tır. el-Ebyânî et-Temîmî adıyla meşhurdur. Tunus şehrinin güneyinde takriben on iki kilometre uzaklıkta bir küçük kasaba olan Ebyâne'ye nispet edilmektedir. Yahyâ b. Ömer'den fıkıh dersleri almış, ayrıca Ahmed b. Ebî Süleymân ve Hamdîs'in yanında yetişmiştir. Lokmân b. Yûsuf, Abdullah b. Âmir ve Ebû Bekr b. el-Lebbâd onun ders arkadaşlarıdır. Mâlikî mezhebinin Afrika'daki önemli âlimlerinden biri olarak kabul edilir. Hocası Yahyâ b. Ömer hakkında "İlmi, vera'ı, zühdü, duası ve ağlaması konularında Yahyâ gibisini görmedim" der¹¹⁰. el-Mâlikî ise onun hakkında "Ebu'l-Abbâs, güvenilir bir üstad idi.

¹⁰⁹ Hayatı için Bkz. ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, III, 36-38; el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, II, 306-312; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 334-336; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehebb*, s. 250-251; ez-Zehabî, *Siyeru a'lâm'in-nübelâ*, XV, 394-395; el-Akrî, *Şezerâtu'z-zeheb*, II, 334; Muhammed Mahlûf, *Tabakâtu'l-Mâlikiyye*, s. 83.

¹¹⁰ el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, I, 490.

Me'mûn, imam, fakih, zeki, fesahat sahibi ve kitaplarındakileri bilen bir kimse olarak tanınırdı” demiştir¹¹¹. Kâdî İyâd da Mısır’a gittiğinde onun kırk kadar fakihle görüştüğünü, ancak hiçbirinin Ebu’l-Abbâs kadar fakih olmadıklarını belirtir¹¹². Ebu’l-Abbâs (352 /963) yılında vefat etmiştir¹¹³.

III. FAZİLETİ VE ÂLİMLERİN ONUN HAKKINDAKİ KANAATLERİ

Yahyâ b. Ömer ilimde çok yüksek bir mertebeye erişmiştir. Âlimler onu ve kitaplarını övmüş; fazileti ve ilmî mevkii hakkında övgü dolu sözler söylemişlerdir. Kendisi hakkında söylenen bu güzel sözler neredeyse hocası Sahnûn’a söylenenler ile eşdeğerdedir. Yahyâ b. Ömer ilmî araştırmalar ve fikhî çalışmalar konusundaki başarıları sebebiyle ilim dünyasında mühim bir konuma gelmiştir. Bu itibarla doğulu ve batılı bütün âlimlerin kendisine yönelttikleri övgüleri hak etmiştir. Bununla birlikte Kayrevân’da ikamet ettiği için Mağriblilerden daha fazla itibar görmüştür. Mısır’dan ayrılınca Doğulular artık onu kaybetmişlerdir. el-Ebyânî’nin belirttiğine göre Mısır’da Ebu’z-Zenbâ’ Ravh b. el-Ferec (v. 282/895) ile karşılaşmış ve Ebu’z-Zenbâ’ kendisine Yahyâ b. Ömer hakkındaki kanaatini sormuş. O da “Havada, erişilemez bir âlimdir” dediğinde Ebu’z-Zenbâ’ “Yahyâ bunu hak ediyor. Bizden ayrıldığından beri insanlar onun yokluğunu hissediyor. Eğer bizim yanımızda kalsa idi biz ona sizden daha çok değer verirdik” demiştir¹¹⁴. Yahyâ’nın ilmî mevkii onun ilmini takdir eden Kayrevânlılar nezdinde oldukça yüksek bir mertebede idi. Onun ününü duyanlar *el-Müdevvenetü’l-Kübrâ*’yı ve *el-Muvatta*’ı öğrenmek için Kayrevân’a akın etmişlerdir. İbn Hâris el-Huşenî onun hakkında şöyle demiştir:

“Yahyâ’nın hafızası çok güçlü olup Kayrevân’da yaşamıştır. Orada hem halkın hem de âlimlerin nazarında önemli bir konuma sahipti. İlim öğrencileri ondan okumak için geliyor ve el-Müdevvene’yi sadece ondan naklediyorlardı”¹¹⁵.

¹¹¹ Kâdî İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, II, 347.

¹¹² a.mlf., *a.g.e.*, II, 347.

¹¹³ Hayatı için Bkz. Kâdî İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, II, 347-352; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu’l-Müzehheb*, s. 136; Muhammed Mahlûf, *Tabakâtu’l-Mâlikiyye*, s. 85.

¹¹⁴ Kâdî İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, II, 238-239.

¹¹⁵ Kâdî İyâd, *a.g.e.*, II, 235; ed-Debbâğ, *Meâlimu’l-îmân*, II, 236.

Hasan b. Nasr da onunla ilgili olarak “Ondan daha heybetlisini görmedim” demiştir. İbn Tâlib hakkındaki kanaati sorulduğunda onun kadılık heybetine sahip olduğunu ifade etmiştir¹¹⁶. Yani İbn Tâlib’de kadılık heybeti, Yahyâ’da ilim heybeti vardır.

Yahyâ b. Ömer çok oruç tutar çok namaz kılar. Fetvâ ve uygulamalarında Mâlikî mezhebinin dışına pek çıkmazdı. Bid’atlardan çokça sakındırırdı. Dualarının kabul edildiği yolunda bir rivâyet vardır. ed-Debbâğ, Yahyâ b. Ömer’in Cumartesi mescidine (sûfîlerin çokça rağbet ettikleri bir mescid) gelenlere karşı oldukça sert davrandığını ve bu konuda bir kitap te’lif ettiğini yazmaktadır. Bu mescidde Kur’ân ve zühd şiirleri okunurdu. Bir adam Yahyâ ile birlikte akşam namazını kıldı. Namazı tamamladıktan sonra “Allah’ın mescidlerinde onun isminin zikredilmesinden alıkoyandan daha zalim kim vardır?”¹¹⁷ mealindeki ayeti okuyunca Yahyâ b. Ömer ağlamış ve “Allahım! Bu âyeti senin rızan için okumadı; amacı beni küçük düşürmekti. İşi rast gitmesin!” demiştir. Nakledildiğine göre bu olayın yaşandığı gece o adam vefat etmiştir¹¹⁸.

İbnü’l-Lebbâd çokça oruç tutan ve namaz kılan bir kimse olduğunu ve dualarının kabul olunduğunu söyler¹¹⁹. el-Ebyânî ilim, takva, dua etme, ağlama konularında Yahyâ gibisini görmediğini; kelimelerin onun faziletinden bahsetme konusunda eksik kalacağını ifade etmiştir¹²⁰. Onun zühdüne ve takvasına delalet eden olaylardan biri de el-Emîr b. Ağleb’in kendisine kadılık teklifini reddedip Îsâ b. Miskîn’in bu vazifeye getirilmesini sağlamasıdır¹²¹. Ayrıca nakledildiğine göre bir bakkala ödemesi gereken bir danik¹²² borç için Kayrevân’dan Kurtuba’ya gitmiştir. Bu durum kendisine

¹¹⁶ Kâdî İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, II, 235; ed-Debbâğ, *Meâlimu’l-îmân*, II, 236; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu’l-Müzehheb*, s. 352.

¹¹⁷ El-Bakara (2), 114.

¹¹⁸ Kâdî İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, II, 237; ed-Debbâğ, *Meâlimu’l-îmân*, II, 237.

¹¹⁹ ez-Zehbî, *Siyeru a’lâm’in-nübelâ*, XIII, 463.

¹²⁰ Kâdî İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, II, 237; ez-Zehbî, *Siyeru a’lâm’in-nübelâ*, XIII, 463.

¹²¹ Kâdî İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, II, 237.

¹²² Dânik: Dânek olarak da söylenir. Aslen Farsça olan sonradan Arapça’ya girmiş bir kelimedir. Genellikle dinar ya da dirhem altıda biri anlamında kullanılır. Bkz. İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî el-Mısırî, *Lisânü’l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut ts., X, 105; er-Râzî, Muhammed b. Ebibekr b. Abdilkadir, *Muhtârus-Sihâh*, Thk. Mahmud Hâtir, Mektebetü’l-Lübnân, Beyrut 1995, s. 89; el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Mukrî, *el-Misbâhü’l-Münîr fî Ğarîbi’ş-Şerhi’l-Kebîr*, Thk. Abdulazim eş-Şennâvî, Dâru’l-Meârif, Kahire 1977, I, 201, Walther Hinz, *el-Mekâyîl ve’l-*

sorulunca da “Hak sahibine bir daniki ödemek yetmiş yıllık ibadetten daha faziletlidir. Kurtuba’ya gidip gelmem bir yılımı aldı. Yanımızda ise atmış dokuz yıl kaldı”¹²³ demiştir. Bu Allah’a karşı takvasının ne derece yüksek olduğunu ve emânete riâyet ettiğini göstermektedir. Hak sahibi tarafında önemsiz de kabul edilse de başkalarının haklarını ödeme noktasında böylesi yüksek bir mesûliyet şuuruna onu müslümanlığı yanında ilmi sevketmiştir. İnsanlara önderlik ve örneklik yapacak her ilim adamı ve İslâm davetçisinin sözü dinlenilsin ya da sustuğunda konuşulmasın diye bu şuura sahip olması gerekir. Oysa günümüzde İslâm âlim ve davetçilerinin en önemli eksiklerinden birisi de budur. Ulema ile insanlar arasındaki ayrılık büyümüş ve bu sebeple insanlar âlimlerin sözlerini önemsemez olmuşlardır.

Yahya b. Ömer hakkında övgü dolu sözler söyleyen âlimlerden bazıları şunlardır:

ed-Debbâğ: “Fakih ve güvenilir bir kimse idi. Salih bir kişiliğe sahipti. Takva sahibi idi. Hafızası kuvvetlî, hüküm çıkarma gücü üstün idi. Olayları ve insanların ihtilaflarını iyi bilirdi. Hakka ve sünnete bağlı idi”¹²⁴.

Ebu’l-Velîd el-Bâcî: “Fakih ve rey hafızı idi. Yazdıklarını koruyan güvenilir bir kimse idi”¹²⁵.

Ayrıca el-Mâlikî, el-Künâşî, İbn Ebî Düleym, et-Teceyî, el-Kasrî, Ebû Bekr ez-Zuweylî, Muhammed b. Muharib ve Ebu’l-Arab da onun hakkında övgü dolu ifadeler kullanmıştır¹²⁶. Yahyâ bu üstün mevkiye ve övgüye, yetiştirdiği öğrenciler ve geride bıraktığı eserler sayesinde ulaşmıştır. Şâir onunla ilgili olarak doğru söylemiştir:

Evzânü’l-İslâmiyye ve Mâ Yuâdiluhâ fi’n-Nizâm el-Mitrî, Trc. Kemal el-Aslî, el-Câmiütü’l-Ürdüniyye, Amman 1970, s. 29.

¹²³ Kâdî İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, II, 239; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu’l-Müzehheb*, s. 353; İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, VI, 270. İbn Hacer bu kıssayı nakletmiş ve “bu olay İbn Ömer hakkında anlatılan ve dayanağı olmayan asılsız bir şeydir” demiştir. Bkz. İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, VI, 270. es-Sehâvî hocası İbn Hacer’in görüşünü nakletmiştir. Bkz. Muhammed Abdurrahman es-Sehâvî, *el-Mekâsidü’l-Hesene fî Beyâni Kesîr mine’l-Ehâdîsi’l-Müştehera alâ’l-Elsine*, Thk. Muhammed Osman el-Hatt, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1994, s. 270. Aslı olmadığı halde bunun bu kadar yaygın olması, İbn Ömer’in ilmi mertebesinin yüksek olmasından ileri gelmektedir.

¹²⁴ ed-Debbâğ, *Meâlimu’l-îmân*, II, 235.

¹²⁵ Kâdî İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, II, 235; ed-Debbâğ, *Meâlimu’l-îmân*, II, 236.

¹²⁶ el-Mâlikî, *Riyâdu’n-nüfûs*, I, 490-491; Kâdî İyâd, *Tertîbu’l-medârik*, II, 235-236; ed-Debbâğ, *Meâlimu’l-îmân*, II, 235-236; ez-Zehebî, *Siyeru a’lâm’in-nübelâ*, XIII, 463.

والناس أكيس من أن يمدحوا رجلا من غير أن يجدوا آثار إحصان

“İnsanlar, ihsan eserlerini bulmadan bir kişiyi övmeyecek kadar zekîdirler”¹²⁷.

IV. ESERLERİ

Yahyâ b. Ömer’in ilim dünyasına katkısı sadece yetiştirdiği öğrenciler yoluyla olmamış; aynı zamanda te’lif ettiği eserlerle de katkı sağlamıştır. Yaşadığı dönemde ne derece önemli bir âlim olduğunu gösteren pek çok kitap yazmıştır. Tabakât kitaplarında kendisine nispet edilen müellefâtı iki kategoriye ayırabiliriz:

1-Bizzat kendisinin te’lif ettiği eserler.

2-Dersleri ve yolculuklarında topladığı bilgilerden oluşturduğu eserler.

Tabakât eserleri böyle bir ayrıma işaret etmekle birlikte Yahyâ b. Ömer’in kitaplarını tek başlık altında sıraladıkları için hangi eserin hangi karakterde olduğunu tam olarak belirlemek mümkün olamamaktadır. Ayrıca tabakât eserlerindeki listeden bu eserlerin hepsinin aynı hacimde oldukları sanılmaktadır. Halbu ki hakikatte bunların bir kısmı büyük hacimli iken bir kısmı hacmi küçük olan eserlerdir. Zira tabakât kitaplarında “kitap” adıyla söylenen serler, bugün kitap derken anladığımız anlamda değildir. Bilakis kitap kelimesi Yahyâ b. Ömer zamanında ister uzun ister kısa olsun bir fasıl anlamında kullanılırdı. Biyografisinde kaydedildiğine göre, Yahyâ b. Ömer’in eserleri kırk cüze ulaşmıştı¹²⁸. Bu eserlerin büyük bölümü kaybolmuş olup bir kısmı bize ulaşmıştır. Fakat Yahyâ b. Ömer’in fıkhi, el-Bâcî’nin *el-Müntekâ*’sı¹²⁹ (el-Bâcî, eserinin birçok yerinde fıkhnın değişik konularıyla ilgili meseleleri ondan nakletmiştir)

¹²⁷ Beyit, tedvîn edilmiş bir dîvânını göremediğimiz Abdü'l-Melik b. Abdi'l-Hamid'e nispet edilmiştir. Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, VII, 70.

¹²⁸ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 236; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 243; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcu'l-Müzehebb*, s. 352.

¹²⁹ Bkz. Kâdî Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî el-Endelüsî, *el-Müntekâ Şerhu Muvattai Dâri'l-Hicre Malik b. Enes*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire ts., I, 58, 66, 100, 165, 177, II, 36, 209, III, 307, 347, IV, 90, 91, V, 63, 64, 80, 138, 187, 280, VI, 17, 24, 45, 137, VII, 58, 292, 413.

ile Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât*¹³⁰, *Şerhü'z-Zürkânî*¹³¹, İbn Ferhûn'un *Tabsiratü'l-Hükkâm*¹³², el-Hurâşî'nin *Şerhu Muhtasari Halîl*¹³³, el-Hattâb'ın *Mevâhibü'l-Celîl*¹³⁴ ve el-Adevî'nin *Hâşiyetü'l-Adevî*¹³⁵ gibi Mâlikî furû-i fikhına ait eserlerde bize ulaşmıştır. Eserlerinin başlıklarına bakarak onları şöyle tasnif edebiliriz:

A. Fıkıh Kitapları

1. Ahkâmu's-Sûk

Her ne kadar Yâhyâ b. Ömer'in biyografisini yazanlar eserlerini zikretmişlerse de *Ahkâmu's-Sûk* bu eserler arasında görünmemektedir. Sadece el-Mâlikî (v. 494/1100) *Riyâdu'n-Nüfûs*¹³⁶ adlı eserinde ve ed-Debbâğ (v. 696/1296) da *Meâlimu'l-Îmân* adlı eserinde Ebû Ca'fer el-Kasrî'nin (v. 933/322) Yahyâ b. Ömer'le karşılaşmak için Sûse'ye yolculuk yaptığını ve onun bir kitap te'lif ettiğini gördüğünü belirtmişlerdir¹³⁷. el-Venşerîsî (v. 914/1508) ise *el-Mi'yâru'l-Mu'rib* adlı eserinde *Ahkâmu's-Sûk*'un bir bölümünü nakletmiştir¹³⁸. Bu araştırmada incelediğimiz kitap budur. İkinci bölümde eserin râvisi el-Kasrî ve eser hakkında ayrıntılı bilgi sunulacaktır.

¹³⁰ İbn Ebû Zeyd, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman Kayrevânî, *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât alâ Mâ fi'l-Müdevvene min Ğayrihâ mine'l-Ümmehât*, Thk. Abdullah el-Murâbit ve Muhammed Abdülaziz ed-Debbâğ, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1999, VI, 412, VII, 112, 142, 180, 181, VIII, 145, XI, 96.

¹³¹ Muhammed b. Abdülbaki b. Yusuf ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvattâi Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, IV, 11.

¹³² İbn Ferhûn, *Tabsiratü'l-Hükkâm fî Usûli'l-Akdiyye ve Menâhici'l-Hükkâm*, Kahire 1883, I, 254, II, 257, 265.

¹³³ Muhammed b. Abdillâh el-Hurâşî, *Şerhu Muhtasari Halîl*, Dâru Sâdır, Beyrut ts., I, 149.

¹³⁴ Abu Abdillâh Muhammed b. Abdurrahman al-Hattâb el-Mağribî, *Mevâhibü'l-Celîl Şerhu Muhtasari eş-Şeyh Halîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1977, I, 114, 140, 162, 300, 412, 539, II, 325, 391, III, 54.

¹³⁵ Ali es-Sâidî el-Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî alâ Kifâyeti't-Tâlib er-Rabbânî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts., I, 40. el-Mâlikî, *Riyâdu'n-Nüfûs*, I, 490.

¹³⁶ ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-Îmân*, III, 12.

¹³⁷ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Muhammed b. Abdilvâhid b. Ali el-Venşerîsî. *el-Mi'yâru'l-Mu'rib ve'l-Câmiu'l-Mağrib an Fetâvî Ulemâi İfrikîyye ve'l-Endülü's ve'l-Mağrib*, thk. Muhammed Haccî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1981, VI, 406-433.

2. Kitâbu'l-Müntehabe¹³⁹

Bu kitap *el-Müstahrece* ya da *el-Utbiyye* olarak bilinen ve İmam Mâlik'in öğrencilerinden nakledilen görüşlerini içeren eserin muhtasarıdır. Eseri te'lif eden Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz el-Emevî el-Utebî el-Kurtubî (v. 255/868) olduğu için *el-Utebiyye* adıyla anılmıştır. Bir başka yoruma göre ise *el-Vâdiha*'dan istihrac edildiği için *el-Müstahrece* adı da verilmiştir. Bu eser İbn Rüşd (v. 520/1126) tarafından *el-Beyân ve't-Tahsîl ve's-Şerh ve't-Tevcîh ve't-Ta'lîl fî Mesâilî'l-Müstahrece* adıyla şerhedilmiştir. *el-Utebiyye*'de pek çok hata bulunmaktadır. Zayıf rivâyetler ve şaz görüşlerle doludur. Ancak yine de Afrika'da önemli bir itibara kavuşmuştur. Bazı âlimler bu eserden nakillerde bulunup İmam Mâlik'in görüşünü bu kitaptan tespit ederlerdi. Örneğin İbn Teymiye *Kâidetün Celîletün fî't-Tevessül ve'l-Vesîle*¹⁴⁰ ve Kâdî İyâd *eş-Şifâ*¹⁴¹ adlı eserinde böyle yapmaktadır. Belki de İbn Ömer'i bu eseri ihtisar etmeye iten neden budur.

3. İhtilâf-u İbni'l-Kâsım ve Eşheb¹⁴²

Mısır'da bu iki üstadın öğrencilerinden öğrendiklerinin karşılaştırılması olarak değerlendirilen bir eserdir. Kitap henüz bulunmuş değildir. Kaynaklarda ismi dışında hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

4. Fedâilu'l-Vudû ve's-Salât¹⁴³

Namaz ve abdestin faziletlerinden bahseden notlar şeklindedir. Bu da henüz bulunmuş değildir. Kaynaklarda ismi dışında başka bir bilgi yoktur.

¹³⁹ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 235; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 243; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 352; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VI, 271.

¹⁴⁰ Ahmed b. Teymiye, *Kâidetün celîletün fî't-tevessül ve'l-vesîle*, thk. Rebî' b. Hâdî el-Medhalî, Mektebetü Lîne, Mısır 1988, s. 131.

¹⁴¹ Kâdî İyâd, *eş-Şifâ bi ta'rîfî hukûki'l-Mustafâ*, thk. Ali Mahmûd el-Becâvî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1984, II, 677.

¹⁴² Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 236; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 243; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 352; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VI, 271.

¹⁴³ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 236; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 352.

5. Kitâbu'n-Nisâ¹⁴⁴

İsminden anlaşıldığına göre özellikle kadınların ibadetleri, giyim kuşamlar ve sokağa çıkmalarıyla ilgili hükümleri içeren bir eserdir. Bu kitap da henüz bulunmuş değildir. Kaynaklarda eserin ismi dışında başka bir bilgi yoktur.

B. Sünen Usûlüyle İlgili Kitaplar

eL-Huşenî'nin ifadesine göre, bu kitaplarda haber ve eserler bulunmaktadır¹⁴⁵. Mâlikî fukahası arasında yer alan Yahya b. Ömer, ehl-i hadisten bir kimse olarak tanınmasa da bu eserlerde topladığı hadisler vasıtasıyla ehl-i sünnetin görüşlerini açıklamaktadır. Bununla birlikte Yahya b. Ömer *el-Muvatta* ravilerindendir. Zira Mâlikî fıkhi *el-Muvatta* üzerine kuruludur. Ayrıca İbn Hacer bir ricâl edebiyatı mahsulü olan eseri *Lisânu'l-Mîzân*'da Yahya b. Ömer'in biyografisini vermiştir.

1. en-Nazar İlallahi Tebâreke ve Teâlâ Yevme'l-Kıyâme¹⁴⁶

el-Kâdî İyâd bu eseri *er-Ru'ye* adıyla kaydetmiş, İbn Ferhûn da *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb* adlı eserinde ona tâbi olmuştur. Bu konuda Afrika'da çok şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Kitap kaybolmuş olup kaynaklarda ismi dışında bir bilgimiz yoktur.

2. Kitâbu'l-Mîzân¹⁴⁷

Bu kitap da kayıp olup henüz bulunmuş değildir. Kaynaklarda ismi dışında başka bir bilgi yoktur.

¹⁴⁴ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 236; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 352.

¹⁴⁵ el-Huşenî, *Ulemâu İfrîkyâ*, s. 184.

¹⁴⁶ el-Huşenî, *Ulemâu İfrîkyâ*, s. 184; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 235; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 243; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 352.

¹⁴⁷ el-Huşenî, *Ulemâu İfrîkyâ*, s. 184; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 235; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 243; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 352.

3. Kitâbu'l-Vesvese¹⁴⁸

Kitap kaybolmuştur ve kaynaklarda ismi dışında başka bir bilgi yoktur.

4. Kitâbu's-Sırât¹⁴⁹

Kitap henüz bulunmuş değildir. Kaynaklarda ismi dışında başka bir bilgi yoktur.

C. Ribat ve Kalelerle İlgili Eserler

Bu türden eserler Yahya b. Ömer'in takva ve vera'ına uygun çalışmalardır. Nakledildiğine göre o Ramazan ayını el-Manastîr ribatında ibâdetle geçirirmiş¹⁵⁰. Afrikalı âlimler ve özellikle Yahya'nın hocası Sahnûn her sene bereket dileğiyle bu ribatta ikamet ederlemiş.

1. Kitâb-u Ahmiyeti'l-Husûn¹⁵¹

Kaynaklarda bu kitabın ismi dışında bir bilgi yoktur.

2. Fedâilu'l-Münastîr¹⁵² ve'r-Ribât¹⁵³

Kayıptır ve kaynaklarda ismi dışında başka bir bilgi yoktur.

¹⁴⁸ el-Huşenî, *Ulemâu İfrîkyâ*, s. 184; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 235; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 352.

¹⁴⁹ el-Huşenî, *a.g.e.*, s. 184; Kâdî İyâd, *a.g.e.*, II, 235; İbn Ferhûn, *a.g.e.*, s. 352.

¹⁵⁰ el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, I, 497.

¹⁵¹ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 236; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 352.

¹⁵² el-Munastîr Afrika'da el-Mehdiyye ile Sûse arasındadır. Her iki şehre de belli bir uzaklıkta bulunur. Beş kasırdan oluşur ve etrafı bir surla çevrilidir. Âbid ve âlimler burada kalırlar. Aşûre gününde burada büyük bir toplantı tertib edilir. Sağlam yapılı, büyük ve yüksek bir kaledir. İçinde oradakilere önderlik eden fazilet ehlinde bir âlimin imamlık yaptığı bir mescid de bulunmaktadır. Salih insanlar kendilerini ailelerinden ve vatanlarından soyutlayarak buraya kapatıp ibadetle ve ilimle meşgul olmaktadır. Kible tarafında ise salih kadınların kaldığı bir başka kale vardır. Burada banyo yapılacak yerler ve küçük göletler bulunmaktadır. Kayrevanlılar bunlara zekât, sadaka ve diğer teberullarını getirirlerdi. Ribat ise Sûse içinde bir şehir gibi kurulmuş kaledir. Surlarla çevrilidir. Mahresü'r-ribât adıyla bilinir. Âbid ve salih insanlar orada kalır. Bkz. el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 209-210.

¹⁵³ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 236; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 352.

D. Reddiyeler

Daha önce de geçtiği üzere, Yahya b. Ömer münazara ve cedelden hoşlanmaz, kendisine maksatla soru soranları huzurundan kovardı. Çünkü bu durumda soru soranlar ilim öğrenmek için değil; ya öğrencileri yanıltmak ya da talebelerinin gözünde hocanın değerini düşürmek için meclise katılmış olurlar. Ancak eğer soru, öğrenmek ya da öğrencilerin zorlandığı noktada hocadan yardım istemek amacıyla soruluyorsa, özellikle Yahyâ b. Ömer gibi âlimler bunu farkedebilecek deneyime sahipti. Bütün bunlara rağmen Mâlikî fikhını savunmak amacıyla zaman zaman muhâlifleriyle münâzaralara girmek zorunda kaldığını ve onlara karşı reddiyeler yazdığını görmekteyiz. Bunların bir kısmı Hanefiyye ve Şâfiyye gibi fikhî mezhepler diğer bir kısmı ise Mürctie gibi bidat ehline mensup fırkaları hakkındadır.

1. Kitâbu'r-Reddi Ale's-Şâfi¹⁵⁴

Bu konuda ilk telifi Ebû Bekr el-Mâlikî el-Mısırî olarak tanınan Ahmed b. Mervân (v.290/902) yapmıştır. Eserinin adı *Fedâil-u Mâlik ve'r-Reddu Ale's-Şâfi* dir. Aynı şekilde Yahya b. Ömer'in hocalarından biri de *er-Red Ale's-Şâfi* adıyla bir eser kaleme almıştır. Muhtemelen Yahya b. Ömer Şâfi'ye muhalif bir mezhep oluşturan hocası Harmele el-Mısırî'den ve *er-Red Ale's-Şâfi* adıyla bir eser yazan Bağdat kâdı'l-kudâtı olan hocası İsmâil b. İshâk'tan (v. 282/895) etkilenmiştir. Yahya b. Ömer bu tür eserlerin yazımında Muhammed b. Sahnûn (v. 255/868) gibi Afrikalı alimlere tâbi olmuştur.

Bu kitapta küçük bir yazma parça bulunmaktadır. Dâru'l-kütübi'l-vataniyye et-Tûnusiyye'de *el-Hücce Fi'r-reddi Ale's-Şâfi Fîmâ Ağfele Min Kitâbillahi Tebâreke ve Teâlâ ve Sünneti Nebiyyihi Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Selem* (no: 219; tasnif no: 242; mahfaza no: 18) adıyla on bir varaklık bir nüsha vardır. Zor okunan Kûfî mağribî bir hatla yazılmış olup altı bab içermektedir. Muhammed Ebu'l-Ecfân “Yahyâ b. Ömer

¹⁵⁴ el-Huşenî, *Ulemâu İfrîkyâ*, s. 184; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 235; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 243; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 352; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VI, 271.

Min Hilâli Kitâbihi el-Hücce Fi'r-reddi Ale's-Şâfiî" adıyla bir çalışma yapmıştır¹⁵⁵.

2. er-Red Ale's-Şükükiye¹⁵⁶

eş-Şükükiye İbn Abdûs'a (v. 285/898) nispetle Abdûsiyye demektir. İbn Abdûs iman konusunda inşallah mü'minin denilip denilemeyeceği meselesinde Muhammed b. Sahnûn ile ihtilafa düşmüştür. İbn Abdûs bu konuda kesin ifadelerle konuşulamayacağını savunurken Muhammed b. Sahnûn ve Yahyâ b. Ömer insanın imanı konusunda kesin konuşmasını savunmuşlardır. Bu kanaatinden dolayı İbn Abdûs'un kendi imanından şüphe duyduğu iddia edilmiş ve ona tâbi olanlara eş-Şükükiye denilmiştir¹⁵⁷. Kitap henüz bulunmuş değildir. Kaynaklarda ismi dışında kitap hakkında bir bilgi yoktur.

3. er-Red Ale'l-Mürchie¹⁵⁸

Bu eser Yahya b. Selam'ın (v. 200/815), döneminde ircâ (Mürciilik) ile itham edilmesine sebep olan düşünce, iman sadece söz mü, yoksa söz ve fiil mi yoksa söz, fiil ve niyet mi olduğu şeklindeki tartışmayla ilgilidir¹⁵⁹. Mürchie taifesi günahın imana zarar vermediğini; kâfirlerin itaatının ise faydasız olduğunu savunur¹⁶⁰. Bu kitap da henüz bulunmuş değildir. Kaynaklarda ismi dışında bir bilgi yoktur.

4. En-Nehyu An Hudûri Mescidi's-Sebt¹⁶¹

Burada kitap kelimesi fasıl anlamında olmalıdır. Zira bu konuda uzun bir kitap telif etmek mümkün görünmemektedir. Bu eserde Cumartesi mescidine gelenlere karşı bu amelin bidat olduğunu savunan bir risale mahiyetinde olsa gerektir. Cumartesi

¹⁵⁵ Bkz. Muhammed Ebû'l-Ecfân, "Yahyâ b. Ömer min hilâli Kitâbihi el-Hücce fi'r-red ale'l-İmam eş-Şâfiî", *MMMA*, c. XXIX/2, Kuveyt 1985, ss. 713-747..

¹⁵⁶ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 236; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 352.

¹⁵⁷ Bkz. el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, I, 461; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 123, 115.

¹⁵⁸ Kâdî İyâd, *a.g.e.*, II, 236; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 352.

¹⁵⁹ el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, I, 190.

¹⁶⁰ Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, thk. İbrâhim el-Ebyârî, Dâru'l-kütübi'l-arabî, Beyrut 1984, s. 268; Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *et-Tevkîf ala mühimmatî't-teârîf*, thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Beyrut 1989, s. 649.

¹⁶¹ Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 236; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcu'l-Müzehheb*, s. 352.

mescidi zahidlerin ve çok ibadet edenlerin uğrak yeri idi. Kur'ân okur, salih kimselerin menkıbelerini dinler, şiir inşad ederlerdi. Şu an Rekâik olarak adlandırılmaktadır. Özel olarak Cumartesi günleri rekâik amelinde bulundukları için Cumartesi mescidi olarak anılmıştır. Muhtemelen Yahya b. Ömer daha önceleri olmayan böylesi bir uygulamayı bidat olarak değerlendirmiş ve bu mescide gelinmemesini istemiştir. Bu mescide hem kendisi gitmemiş hem de bu tür toplantılara katılmayı yasaklamıştır. Ebû'l-Hasan el-Kâbisî (v. 403/1012)¹⁶² “*Ey insanlar! Kur'ân ve Peygamber efendimizin hadisleri okunduğunda kimse ağlamıyor da; bir şiir okunduğu zaman insanlar buna ağlıyorlar. Bu ne garip bir durumdur!*”¹⁶³ diyerek onu desteklemiştir. Ancak hem Sahnûn'un hem de kendi öğrencilerinin bir kısmı Cumartesi mescidine gitmişlerdir¹⁶⁴.

V. MİHNE DÖNEMİ VE VEFATI

Teşrî tarihi boyunca sürekli olarak mezheplerin desteklendiğini görmekteyiz. Mezhepler bazen siyasiler tarafından yardım görmekte ve idareciler hâkim oldukları topraklarda bir mezhebin yayılmasına çalışmaktadırlar. Bazen de âlimler bütün mesailerini mezhebin ilkelerini koymaya ferî meseleler hakkındaki hükmünü açıklamaya, mukallidlere belli bir mezhebin hükümleriyle fetva vermeye ve o mezhebi öğretmeye çalışmışlardır. Yahya b. Ömer'in çalışmaları da kendi mezhebi olan Mâlikî Mezhebini desteklemeye ve ona muhalefet edenlere karşı çıkmaya yönelik idi.

A. Kayrevan'da Hanefîlerle Mücâdelesi

Yahya b. Ömer Mâlikî mezhebini yayma konusunda yoğun çaba sarfederken aynı zamanda Kayrevan'da Hanefîlerin mezheplerini yaymalarına karşı onlarla

¹⁶² Ebû'l-Hasan el-Kâbisî Ali b. Muhammed b. Halef el-Meâfirî el-Kayrevânî. İbn Mesrûr ed-Debâğ, Hamza el-Kettânî ve başka alimlerden ilim tahsil eden el-Meâfirî Maliki fakihlerindendir. Usûl ve furûda bir çok güzel eser kaleme almıştır. İlimdeki derinliğinin yanı sıra salih, takva ve vera sahibi bir alim olarak bilinmektedir. Hadis ve ilimlerinde benzeri bulunmayan el-Meâfirî aynı zamanda ama biriydi. 403/1012 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-A'yân*, III, 320-321; es-Safî, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, XXI, 302; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, XVII, 159-161; el-Akîrî, *Şezerâtü'z-Zeheb*, III, 168.

¹⁶³ ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 238.

¹⁶⁴ el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, II, 495.

mücâdeleye girişmiştir. Kendisi Iraklılara karşı sert davranırdı. İbn Hâris'in *Tabakât*'nda naklettiği şu bilgi bunu teyid etmektedir: "Hocalarımdan biri şöyle demiştir: Ebu'l-Abbâs b. Abdûn (v. 300/912) ile birlikte oturuyordum. Yahya b. Ömer, başında bir takke ve binitiyile geldi. Baktım ki İbn Abdûn'un yüzü sıkıntıdan kıpkırmızı oldu"¹⁶⁵. Ebu'l-Abbâs b. Abdûn Hanefî mezhebine mensup kâdılardan biridir. Kendisini yargı makamına İbrahim b. Ahmed el-Ağlebî¹⁶⁶ (v. 289/901) tayin etmiştir. Nakledildiğine göre İbrahim b. Ahmed, İbn Abdûn'u çok severmiş. İbn Abdûn yargı makamına geçtikten sonra Medinelilere karşı katı bir tutum sergilemiş, sık sık hapsedilmeleri ve öldürülmeleri yönünde kararlar vermiştir. İbn Abdûn'un yok etmek sitediği insanlardan biri de Yahya b. Ömer'dir. Yahya b. Ömer diğer Mâlikî fukahasının uğradığı zulme maruz kalmamak için saklanmıştı.

B. Tunus'ta İkamet Edişi

Yahya b. Ömer İbn Abdûn'un zulmünden kaçmak için en emniyetli yerin Tunus olduğuna karar verdi. Tarihçiler Yahya b. Ömer'in Tunus'ta kalışını Kayravan ve diğer yerlerdeki ikametinden ayrı olarak eğitim öğretimle ilişkilendirmezler. Zira İbn Abdûn kendisini aratmakta idi ve bu itibarla Tunus kâdisına dahi bir mektup yazmış idi. Yahya b. Ömer'in kardeşi Muhammed'in şöyle dediği nakledilmiştir:

"Kardeşim İbn Abdûn'dan saklandığı zaman ben Tunus'ta oturmaktaydım. Tunus kadısı da Abdullah b. Harun el-Kûfî¹⁶⁷ idi. Elçisi geldi. Bunun üzerine içim daraldı ve aklıma kötü şeyler geldi. Kadıya gittim. Korkuyordum. Yaklaştım ve oturdum. Biraz sakinleştim. Bana İbn Abdûn'un gönderdiği yazıyı verdi. Yazıda şunlar yazılıydı: "O doğru kanallardan bana ulaştığına göre Yahya

¹⁶⁵ el-Huşenî, *Tabakât*, s. 135.

¹⁶⁶ Tam adı Ebû İshâk İbrâhîm b. Ahmed b. el-Ağleb b. İbrâhîm b. el-Ağleb b. Temîm et-Temîmî el-Ağlebî el-Kayrevânî'dir. Kayrevân emirlerinden birinin oğludur. H. 261 yılında yönetime geçmiştir. Basiretli, sert ve heybetli bir kimse idi. Tacirler onun döneminde Mısır'dan Sebte'ye emniyet içinde gidebiliyorlardı. Bölgesinde kendisinin ve babalarının yaptığı barınak adedi otuz bini buluyordu. Sûse şehrini imar eden odur. Eserler onun yönetim günlerinden, adaletinden ve cömertliğinden çokca bahseder. Hayatı kahramanlıklarla doludur. 289/901 yılında Sakaliyye'de savaşırken şehid olmuştur. Yahya b. Ömer de aynı yıl vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 487-489; İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasan İzüddin Ali b. Muhammed b. Abdilkerim, *el-Kâmil fi't-Târih*, Thk. Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994; VII, 283; İbn Azârî el-Merrâkeşî, *El-Beyânü'l-Muğrib fi Ahbâri'l-Endeliüs ve'l-Mağrib*, Thk. Georges Seraphun Colin, Evarista Levi Provençal, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1983, I, 116-117; Hasan İbrahim Hasan, *Târihu'l-İslâm es-Siyâsî ve'd-Dînî ve's-Sekâfî ve'l-İctimâî*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1991, III, 276; Hayreddin Zirikî, *el-A'lâm Kâmusu't-Terâcim*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1997, I, 22.

¹⁶⁷ Bazı kaynaklarda ismi Abdullah b. Hârun el-Kûmî olarak geçmektedir. Bkz. ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 242. Kaynaklarda vefat tarihiyle ilgili herhangi bir malumata rastlayamadık.

b. Ömer Tunus'ta saklanmakta imiş. Onu yakalamak istiyorum. Onu yakaladığında bağla ve güvendiğin kimselerle beraber bana gönder". Yüzüm kıpkırmızı oldu. Bunun üzerine kadı şöyle dedi: "Benim hakkımda kötü düşünmeyin. Sizlere kötülük yapacak değilim. Fakat İbn Abdûn benden bir âlimi kendisine imtihan etmesi için göndermemi istemektedir. Eğer kardeşin burada ise benden emin olabilirsiniz. Netice itibariyle bana yapabileceği sadece azletmek değil midir?"¹⁶⁸

Bu Abdullah b. Harun'un Yahya b. Ömer'e karşı bir iyiliğidir. Aradan çok zaman geçmeden İbrahim b. Ahmed, kadısı İbn Abdûn'un yaptıklarının farkına varmış ve onu azletmiştir¹⁶⁹.

Emir İbrahim b. Ahmed daha sonra Yahya b. Ömer'i çağırılmış ve kâdılık makamına tayin etmek istemiştir. Ancak Yahya bunu reddetmiş ve İsa b. Miskîn'e (v. 295/907)¹⁷⁰ referansta bulunmuştur. Kendisi Sûse'ye gitmiş ve orada ikamet etmiştir. İşte bu yol âlimlerin ve fakihlerin yoludur. Onlar insanların karşısında yüksek bir mevki ve otorite kazandırması sebebiyle Allah'tan korktukları için kadılık yapmak istemezler. Ehliyet sahibi olmalarına rağmen dünyadaki yüksek makamları önemsemeyen kimselerin âdeti işte budur. Halbu ki bugün ehil olmasalar bile insanlar böylesi mevkilere gelebilmek için birbirleriyle kavga etmektedirler.

C. Sûse'de İkamet Edışı

Yahya b. Ömer Sûse'ye gelmiş ve burada yaşamaya başlamıştır. Sûse'de kendisine Kayrevan'da olduğu kadar hatta daha fazla itibar edilmiştir. Kaçış döneminin ardından Sûse'ye yerleşmeyi uygun görmüştür. Kardeşi Muhammed, Yahya'nın Sûse'yi ve Sûselileri sevdiğini; ayrıca "Allahım! Beni Sûse'den çıkaracak bir suçtan koru" diye dua ettiğini söylemiştir¹⁷¹. Sûselilere yönelik sevgisi burada hoşlanmadığı ve razı olmadığı şeylerin bulunmaması olsa gerektir. Onun en büyük amacı sünneti ihya etmek

¹⁶⁸ el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, I, 500; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 240; ed-Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, II, 243.

¹⁶⁹ el-Huşenî, *Tabakât*, s. 187.

¹⁷⁰ İsa b. Miskîn b. Mansur. Sahnun, oğlu Muhammed b. Sahnun, Mısırdan el-Hâris b. Miskîn ve başka alimlerden ders almış olan İsa b. Miskîn Kayravan Kadılığı yapmış ve Mağrib fakihi olarak meşhur olmuştur. Fıkıh, hadis ve dil bilimlerinde derin bir bilgi sahibiydi. Karakter itibariyle Sahnûn'a benzemekte ve duası makbul bir zat olarak bilinmekteydi. Emîr İbn Ağlab Onu kadılık vazifesi için zorlamış O da istemeden ve bazı şartlar ileri sürerek bu görevi kabul etmiştir. Görevi süresince maaş almamıştır. Bkz. el-Kâdî İyâz, *el-Medârik*, II, 212-228; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, XIII, 573; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-Müzehebb*, s. 179-181; el-Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cinân*, II, 242, el-Akrî, *Şezerâtü'z-Zeheb*, II, 220.

¹⁷¹ el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, I, 500.

idi. Sûseliler ise sünnete oldukça bağlı idiler. Bundan başka Yahya b. Ömer Sûse'yi Hz. Peygamber tarafından övülen şehirlerle eşdeğer tutmaktaydı. Yahya'dan nakledildiğine göre o Sûse'yi İskenderiye ve Askalan ile eşdeğer görmekte imiş¹⁷². Yahya b. Ömer bu sözüyle Enes b. Mâlik tarafından nakledilen şu merfu hadise işaret etmektedir: “*Askalan iki gelinden biridir. Kıyamet günü oradan yetmiş bin kişi dirilecek ve hesapları görülmeyecektir. Yine oradan dirilen elli bin kişi Allah'ı göreceklerdir...*”¹⁷³ Yine söylendiğine göre Yahya b. Ömer, İslam topraklarının emniyetini temin etme gayesiyle Sûse'de ikamet edildiği kanaatindedir.

D. Vefatı

Kaynaklar Yahya b. Ömer'in Sûse'de 289/901 yılının Zül-Hicce ayında vefat ettiği konusunda görüş birliği içindedirler. Öldüğünde 76 yaşındaydı. *Cezvetü'l-Muktebis* adlı eserin müellifi el-Cüneydî vefat yılını 285/898 olarak açıklar, ancak bu açıklama şaz kalır¹⁷⁴. el-Cüneydî ayrıca diğer kaynakların ittifakla belirttiği 289/901 tarihini de vermektedirler¹⁷⁵. Öldüğü ay konusunda da ihtilaf vardır. Kâdî İyâd ve İbnü'l-Furadî¹⁷⁶ Zilhicce derken el-Mâlikî Zilka'de ayında vefat ettiğini söylemektedir¹⁷⁷.

Yahyâ b. Ömer, yaşadığı asırdaki fikrî hayatta ve mezhebini yayma, öğretme ve eserler yazma açılarından Mâlikî düşüncesinde önemli bir tesir icrâ etmiştir. Kendisi Mâlikîlerin önde gelen fakihlerindendir. Afrika ve Endülüs'te pek çok âlim yetiştirmiştir. İşte bu sebeple birçok şâir başarılarını anlatan ve onu öven şiirler yazmıştır. Sa'dûn el-Vercînî'nin elli beyitlik mersiyesi de bunlardan biridir. Bunun ilk beyitlerinde şunlar kayıtlıdır:

عين ألم بها وجد ولم تتم تبكي بدمع كنظم الدر منسجـم
يا موت أكلتنا يحيى وكان لنا في بلدة الغرب مثل البدر في الظلم

¹⁷² el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, I, 500.

¹⁷³ Ahmed b. Hanbel, III, 255.

¹⁷⁴ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 377.

¹⁷⁵ a.mlf., *a.g.e.*, s. 378.

¹⁷⁶ İbnü'l-Furadî, *Târîhu'l-Endülüs*, II, 181; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 240.

¹⁷⁷ el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, I, 490.

ما كان إلا سراجا يستضاء به في العلم يُسمع منه العلم في الحلم

Uyumaksızın, dizilmiş inci taneleri gibi,
Sürekli gözyaşı döken hasta bir göz,
Ey Ölüm! Yahya'yı bizden aldın,
O, Mağrib ülkesinde bizim için karanlık gecelerde
Aydınlık veren bir dolunay gibiydi.
O, ilmiyle aydınlanan bir ışıktı,
İlim ondan vakâr içerisinde alınırdı¹⁷⁸.

¹⁷⁸ Şiirin tamamı için Bkz. el-Mâlikî, *Riyâdu'n-nüfûs*, I, 501-504; İbn Nâcî, *Tekmiletü'l-meâlim*, II, 245.
Şiirin on bir beyitlik bir kısmı için Bkz. Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 240-241.

İKİNCİ BÖLÜM

AHKÂMU’S-SÛK ADLI ESERİ

I. AHKÂMU’S-SÛK’UN TANITIMI

A. Kitabın Adı

Kitap için hepsi de aynı anlama gelen birçok isim kullanılmıştır. İlk yazma nüshada bir yerde “*el-Kavlu fî mâ yenbeğî fihî mine’l-esvâk*” bir başka yerde ise “*en-Nazaru ve’l-ahkâmu alâ as’âri’l-müslimîn fî’l-Mevâzîn ve’z-zîbât ve cemîi ahvâli esvâki’l-müslimîn*” adı zikredilmiştir. İkinci yazma nüshada ise “*Ahkâmu’s-sûk*” ve “*Akdiyetü’s-sûk*” başlıkları yer almaktadır¹. Ancak kitap daha çok “*Ahkâmu’s-sûk*” adıyla tanınmış ve bu eser ve yazarıyla ilgilenen herkes kitaba bu isimle atıf yapmışlardır². Çünkü “*Ahkâmu’s-sûk*” diğer isimlerin hepsini içine alıp kapsayan bir anlam taşımaktadır.

B. Kitabın Müellife Aidiyeti

Bu güzel ve önemli eser, Mâlikî fıkhnın büyük âlimlerinden biri olan Ebû Zekerîya Yahyâ b. Ömer el-Kinânî tarafından telif edilmiştir. Vefatını takip eden uzun zaman içerisinde müellifin elimizdeki bu eseri ve diğer kitaplarından çeşitli parçalar haricinde günümüze başka bir telifi ulaşmamıştır.

el-Kasrî rivayetinin başında besmele ve Hz. Peygamber’e salâtın ardından kitabın Yahyâ b. Ömer’e ait olduğunu ifade eden şu ibare yer almaktadır: “Bu, üstadımız ve efendimiz Yahyâ b. Ömer’in telifidir. Allah kendisinden bizleri faydalandırsın. (Kitabın adı:) *el-Kavlu fî mâ yenbeğî fihî mine’l-esvâk*”.

İbn Şibl tarafından rivayet edilen yazma nüshanın başında da “*Ahkâmu’s-sûk* li Yahyâ b. Ömer” ifadesi yer almakta ve eser Yahyâ b. Ömer’e nispet edilmektedir.

¹ Venşerîsî, *el-Mi’yâr*, VI, 406.

² İsmail Paşa b. Muhammed Emîn el-Bağdâdî, *İdâhu’l-meknûn fî’z-zeyli alâ Keşfi’z-zunûn an esâmi’l-kütübi ve’l-funûn*, Vekâletü’l-maârifî’l-Celîle, İstanbul 1945, I, 35; Fuad Sezgin, *Târîhu’t-turâsi’l-Arabî*, trc. Muhammed Fehmi Hicâzî, Câmiatu’l-İmam Muhammed b. Suûd, Riyad 1983, c. I, cz. III, 161; Muhammed Mahfûz, *Terâcimu’l-müellifîn et-Tûnisiyyîn*, III, 426.

Buna göre her iki rivayette de kitabın Yahyâ b. Ömer'e ait olduğu açıkça belirtilmektedir.

Bunlardan başka el-Veşerîsî “el-Mi'yâr” adıyla topladığı fetva ve kitaplarını topladığı eserinde³, İsmail Paşa Îzâhu'l-Meknûn'unda⁴, Fuad Sezgin Târîhu't-turâsi'l-Arabî adlı eserinde⁵, Muhammed Mahfuz, Terâcimü'l-Müellifîn et-Tûnisiyyîn'inde⁶, İbnü's-Şevât, Medresetü'l-hadîs fi'l-Kayrevân'ında⁷ ve Fikrî Zekî el-Cezzâr da Medâhilü'l-müellifîn ve'l-A'lâmü'l-Arab adlı kitabında⁸ bu eseri Yahyâ b. Ömer'e nispet etmişlerdir.

C. Kitabın Kaynakları

Yahyâ b. Ömer Mâlikî mezhebini savunan, müdafaa eden, usulüne hizmet edip kitap ve dersleriyle mezhebin görüşlerini yaymaya çalışan âlimlerdendir. *Ahkâmu's-sûk* adlı eser incelendiğinde Yahyâ b. Ömer'in kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplarda pek çok fetvaya dayandığı anlaşılmaktadır. Bu fetvaların çoğu kendi ichtihadıdır. Diğer kısmı ise mezhebin dışına çıkmaksızın görüşlerine katıldığı başka âlimlerin fetvalarını oluşturmaktadır. Müellifin kaynaklarını şu şekilde ayrıntılandırmak mümkündür:

1- Müellifin sahibini açıkladığı hadis ve fıkıh kaynakları

a. Yahyâ b. Ömer de başka alimler gibi ichtihad ve fetvalarında Kitap ve sünnete dayanmıştır. Kendisine sorulan sorulara Kur'ân ve hadislerden istidlaller yaparak cevap vermektedir.

b. Hz. Ömer b. Hattâb ve Ömer b. Abdilazîz'in fikhî görüşleri

c. Kendisine sorulan sorular hakkında İmam Mâlik'in görüşleri. Zaman zaman İmam Mâlik'e muhalefet ettiği görülen müellif, bu muhalefetin sebebini açıklamıştır.

³ Veşerîsî, *el-Mi'yâr*, VI, 406.

⁴ İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn*, I, 35.

⁵ Fuad Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-Arabî*, c. I, cz. III, 161.

⁶ Muhammed Mahfûz, *Terâcimu'l-müellifîn et-Tûnisiyyîn*, III, 426.

⁷ İbnü's-Şevât, *Medresetü'l-hadîs fi'l-Kayrevân*, II, 786.

⁸ Fikrî Zekî el-Cezzâr, *Medâhilü'l-müellifîn ve'l-a'lâmü'l-Arab*, Mektebetü'l-Melik Fehd el- Vataniyye, Riyad 1994, III, 1389.

d. İmam Mâlik'in İbnü'l-Kâsım, İbnü'l-Mâcişûn, Eşheb ve Asbağ gibi meşhur öğrencilerinin görüşleri

e. Kayravan fakihi ve hocası Sahnûn'un fetvaları

2- Kendisine soru soranların haber verdikleri fetvalara da zaman zaman muvafakat ettiği görülür. Bunları şöylece maddeleştirebiliriz:

a. İmam Mâlik'in bazı fetvaları

b. İmam Mâlik'in öğrencisi İbnü'l-Kâsım'ın fetvaları

c. Bazı kâdıların İbn Talib'e sordukları sorulara onun verdiği cevaplar

D. Kitabın Önemi

Bu kitap İslam dünyasında hisbe adıyla isimlendirilen konuda yazılmış ilk eserdir. Kitap, İslam fıkhnın özellik arzeden bir konusu olmak üzere çarşı Pazar meselelerinden ve bu husustaki fikhî ahkâmdan bahseder. Kitap hisbe konusunda elimizde bulunan en eski eser olması itibariyle büyük bir önem taşımaktadır. Bununla birlikte kitap içerisinde hisbe ve muhtesip kelimeleri geçmemektedir. Bu kelimeler daha sonra Hasan b. Ali el-Atrûş (ö. 304/917) tarafından telif edilen Kitâbu'l-İhtisâb adlı eserde ilk defa yer almıştır. Her ne kadar Yahyâ b. Ömer'in kitabından daha sonra yazılmış olsa da el-Atrûş'un eseri hisbe ve muhtesip terimlerini ilk defa içermesi bakımında oldukça ehemmiyet taşımaktadır⁹.

Ahkâmu's-sûk'u hisbe konusunda sonradan yazılan eserlerle mukayese ettiğimizde el-Atrûş'un kitabı hariç diğerlerine nazaran fikhî konuların çeşitliliği bakımından kendine özgü bir yapısı olduğu görülür. Bu, hisbe konusunda fıkıhtan ayrı müstakil çalışmalar yapıldığı dönemin yaklaştığını gösteren bir olgudur. Yine buna dayanarak hisbe meselesinin idârî ve İslâmî bir düstur olarak geliştiğini söyleyebiliriz. Daha sonraki fikhî eserlerde genel fıkıh ile hisbe konusu daha açık ve ince bir şekilde ayrılmıştır. Bu mesele hakkında yazı yazarların hepsi muhtesibin taşıması gerektiği şartlardan ve görevlerinden bahsetmiştir. Bu kitaplardan biri Muhammed b. Ahmed b.

⁹ Hasan b. Ali el-Atrûş, *Kitâbu'l-ihhtisâb*, thk. R. B. Serjeant, Rivista Degli Studi Orientali, XXVIII, Roma 1957, ss. 1-34.

Abdûn et-Tuceybî el-Endelüsî'nin¹⁰ (ö. 419/1028) *Risâle fi'l-hisbe*'sidir. Bu risale bazı araştırmacılar tarafından hisbe konusundaki ilk eser olarak telakki edilmiştir. Halbuki el-Atrûş'un kitabı daha eskidir. Celaaluddîn Abdurrahmân b. Nasr b. Abdillâh eş-Şîrâzî eş-Şâfiî'nin¹¹ (ö. 589/1193) *Nihâyetü'r-Rütbe fî Talebi'l-Hisbe* adlı eseri de bu konuda sonraki dönemlerde yazılmış kitaplardandır.

Afirka açısından *Ahkâmu's-Sûk* adlı eserin iki yönden önem taşımaktadır:

1- Bu kitap çarşı ve pazarları bir beldedeki ekonomik ve sosyal hayatın merkezi olarak telakki edip İslam hukukçularının zihinlerini, sosyal hayatın bu önemli yanını sağlam esaslarla tanzim etmeleri için kanunlar koyup koyamayacaklarını araştırmaya yönlendirmiştir. Bu anlamda genelde Afrika özelde ise Kayravan çarşı ve pazarlarının gelişimi noktasında büyük bir tesir icra etmiştir.

2- Sahnûn'un kâdılık makamına getirilişiyle ortaya çıkan ilmî atmosfer bu kitapla birlikte meyvelerini vermeye başlamıştır. Zira Sahnûn çarşı ve pazarlarla ilgilenen ilk âlimlerden olup bu konuda “Velâyetü'l-Mezâlim” adıyla bir birim de kurmuştur. Bu birimi adalet teşkilatına dâhil etmiş ve burada görevlendirilenlere “Sâhibü'l-Mezâlim” denilmiştir. Bunlara “Velâyetü's-Sûk” ve “Sâhibü's-Sûk” ismi de verilmiştir. Bunlar daha sonra açıklayacağımız üzere, bir süre sonra hisbe ve muhtesip terimleriyle ifade edilen görevlerdir. Hicri altıncı asırda yaşayan İbn Beşkevâl muhtesiplerden birinin hayatı hakkında bilgi verirken “hisbe hükümlerini icra etmekle görevlendirildi. Bizde buna velâyetü's-sûk ismi verilir” demiştir¹².

E. Kitabın Nüshaları

Ahkâmu's-sûk'un iki nüshası bulunmaktadır. Bu kitaptan bahseden hiç kimse elimizde bulunan iki nüsha haricinde kitabın herhangi bir yerde basılı ya da yazma halinde başka bir rivayetini zikretmezler.

¹⁰ Lifi Birufinsal bu risaleyi el-Mecelletü's-siyuye'de müstakil olarak neşretmiştir (1934, XXIV, s. 177-299). Daha sonra Endülüslülere ait üç risale ile birlikte “Selâsü resâil fî âdâbi'l-hisbe ve'l-muhtesib” adıyla tekrar neşretmiştir (Kahire, 1955).

¹¹ Nşr. Seyyid el-Bâz el-Uraynî, Kahire, 1946.

¹² Bkz. İbn Beşkuvâl, *Kitâbu's-sıla*, s. 302.

1. Afrika nüshası

Ebû Cafer el-Kasrî'ye aittir. Bu rivayet Hasan Husnî Abdulvehhab (ö. 1388/1968) merhumun sahip olduğu tek bir yazma nüshadır. Kendisi bunu neşretmeyi arzulamış fakat ömrü bu isteğini yerine getirmesine kifayet etmemiştir. Daha sonra Tunus Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Ferhat Deşrâvî eserin neşrini üstlenmiş ve 1975 yılında kitabı yayınlamıştır. Biz de bu çalışmamızda söz konusu nüshayı tahkike esas kabul ettik. Çünkü bu kitabın en eksiksiz nüshasıdır. Bu nüshaya atıf yapılırken (İ) rumuzu kullanılmıştır.

a. Nüshanın tarihi

Bu yazma nüsha 1294 senesi Receb ayında Muhammed b. Salih eş-Şillî (ö.y)¹³ tarafından istinsah edilmiştir. Bu bilgi nüshanın sonunda müstensih tarafından açık bir Mağrib hattıyla yazılmıştır. Başlıklar yazılırken kırmızı mürekkebe kullanılmıştır. Nüsha 57 sayfadan ibarettir. 17 x 23 ebadında kâğıda yazılmıştır. Sayfaların çoğunda 18 satır yer almaktadır.

b. Nüshanın senedi

Kitabın başında besmele, Hz. Peygamber'e salât ve kitabın müellife nispeti yer almaktadır. Daha sonra ravinin şu ibaresiyle kitap devam etmektedir: “Ahmed b. Abdurrahman bize tahdis etti ve dedi ki Yahyâ b. Ömer'i şöyle derken işittim: Vali şunu yapmalıdır...”

Bu durumda kitab, asıl ravisi olan Ahmed b. Abdurrahman el-Kasrî'nin rivayetiyle yazıya geçirilmiştir. el-Kasrî, kitabı bizzat hocası Yahyâ b. Ömer'den nakletmektedir. O, kendi döneminde öğrencilerine, öğrencileri de kendi dönemlerinde ondan rivayetle kendi talebelerine kitabı aktarmışlardır.

el-Kasrî rivayetinde pek çok kalıp (siga) kullanmıştır: “Yahyâ b. Ömer bize haber verdi”, “Yahyâ b. Ömer dedi”, “Bana dedi”, “Yahyâ b. Ömer'e sordum”, “Yahyâ'ya dedim”, “Yahyâ'ya soruldu”, “Ben duyuyordum”, “Yahyâ'ya denildi”,

¹³ Biyografi ve tabakat eserlerinde hayatı hakkında bilgi bulunamamıştır.

“Yahyâ’ya yazıldı”. Bütün bu kalıplar el-Kasrî’nin bu kitabı rivayetinin, rivayetin en üst derecesi olan semâ ve müşafehe yoluyla olduğunu göstermektedir. Bu da rivayetin senedine güven duyulmasını temin etmektedir.

Ravi kitabın tamamında her paragrafı kendi senediyle birlikte zikretmiş ve paragraflar arasındaki bağlantıyı böyle sağlamıştır. Bu sebeple bizler kitabın asıl metni ile daha sonra eklenen paragrafları birbirinden ayırabilmekteyiz. Ravi bu paragrafları kitabı rivayet ederken kendisi için eklemiştir. Bunları şöylece zikredebiliriz:

Sayfa (136)’teki¹⁴ paragraflar. Ezyâr¹⁵ içinde sayyir¹⁶ satışı ile alakalı bir bölümü kapsamaktadır. Bu bölümün senedi Yahyâ b. Ömer’e ulaşmamaktadır. El-Kasrî bu paragrafları Said b. İshâk’tan nakletmiştir. Şöyle başlar: “Said b. İshak bize Şecere b. İshâ’dan, Şecere’nin Sahnûn b. Said’e yazarak şunu sorduğunu tahdis etti: “İncir ve tuzlanmış küçük balıkların kutular içinde satılmış...”

Sayfa (38)’te¹⁷ yer alan paragrafın baş tarafı şöyledir: “Muhtesip İbn Mervan’a ... sordu”. Ancak Hammas b. Mervan¹⁸ (ö. 303/915) Yahyâ b. Ömer’in 289/901 yılında vefatının ardından 290/902 senesinde Kayravan’da kâdılık makamına getirilmiştir¹⁹.

Sayfa (161)²⁰. Burada kötülük ve fucur yeri olarak bilinen genelev hakkında bütün halinde bir bölüm yer almaktadır. Ancak, buradaki senet Yahyâ b. Ömer’dan başkasına ulaşmamaktadır.

¹⁴ Tahkik kısmına bkz ss. 136-137.

¹⁵ Ezyâr: Zeyr kelimesinin çoğuludur. İçine su konulan testi ya da kuyuya denilir. Burada içinde bir şeyler saklanabilen kap kastedilmektedir. İmam Şâfiî’nin “İlmi yazar bir kutuda (zeyr) saklardım” şeklinde bir sözü nakledilmiştir (Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, IV, 339; Halil Nahvî, *el-Mu’cemü’l-Arabî el-müyesser*; Taha Hasan en-Nûr ve Edîb el-Lecmî, *Metâbiu bâta*, Tunus, 1991, s. 227.

¹⁶ es-Siyer: Tuzlanmış küçük balığa denilir Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, IV, 478; el-Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr*, I, 353.

¹⁷ Tahkik kısmına bkz s. 38.

¹⁸ Tam adı Hamas b. Mervan el-Hemedânî’dir. Biyografisi üçüncü bölümde yer alacaktır.

¹⁹ Bkz. Huşenî, *Ulemâu İfrîkiyye*, s. 207; Kâdî İyâd, *Terâcumu Ağlebiyye*, s. 344; Debbâğ, *Meâlimu’l-îmân*, II, 326.

²⁰ Tahkik kısmına bkz s. 161.

2. Endülüs nüshası

Bu rivayetin iki nüshası vardır. Bunlardan biri Tunus'ta Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye'de 15181 Numarada (Ahmediyye 3137) yer almaktadır. Diğerisi ise Cezayir'de Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye'de 1341 numaradadır. Açık bir mağrip hattıyla yazılmıştır. Başlıklar kırmızı renktedir. 17 x 23 ebadında 24 sayfa halindedir. Sayfaların çoğunda 23 satır vardır. Bunlar karşılaştırıldığında her ikisinin de aynı nüshalar olduğu ortaya çıktı.

el-Kasrî rivayeti gibi bunun nakli de Yahyâ b. Ömer'den sema yoluyla. Çünkü İbn Şibl Yahyâ b. Ömer'e²¹ yönelttiği üç soruyu kendisine isnad etmiştir. Eğer rivayet metodu icazet olsaydı kendisinin Yahyâ b. Ömer'e soru sorması mümkün olmazdı. Çünkü bunlar kitapta yer almaktadırlar. Böylece rivayetin sema yoluyla yapıldığı anlaşılmaktadır. İbn Şibl ve el-Kasrî aynı zamanda bu kitabı Yahyâ b. Ömer'den almışlardır. Zira bazı soruları birlikte sormaktadırlar. Bu nüsha, kitabı tahkik ederken birinci yazma nüshayla karşılaştırdığım diğer yazma nüshadır, ki onun için (ب) rumuzunu kullandım.

el-Venşerîsî Mağrib ve Endülüs alimlerinin fetvalarını topladığı *el-Mi'yâr* adlı eserine bu nüshayı eklemiştir²². Ayrıca bu nüshayı Dr. Mahmûd Ali Mekkî *Sahîfetü'l-Ma'hedi'l-Mısrî*'de talikler ekleyerek neşretmiştir²³.

3. Nüshaların karşılaştırılması

1- el-Kasrî rivayeti senetlerin zaptı ile soru ve cevapların tam olarak nakledilmesi konusundaki titizliği açısından öne çıkmaktadır. Hatta bu rivayette kendisine gönderilen sorular olduğu gibi aktarılmıştır. Ayrıca el-Kasrî Yahyâ b. Ömer'in hukûkî kararlar, bunlar üzerine tatbik edilen hükümler ve bunların dayanakları hakkında derslerinde yaptığı açıklamaların hepsini nakletmiştir.

²¹ Tahkik kısmına bkz s. 146, 152.

²² Venşerîsî, *Mi'yâr*, VI, 406-433.

²³ Mahmûd Ali Mekkî, "Kitâbü Ahkâmî's-sûk li-Yahyâ b. Ömer el-Endelüsî", *Sahîfetü'l-Ma'hedi'l-Mısrî*, IV/1-2, Madrid 1375/1956, s. 59-151.

2- İbn Şibl rivayeti hükümlerin ve bunların delillerinin bir kısmını içermektedir. Bazen herhangi bir görünür sebep olmaksızın konu yarım bırakılmaktadır.

3- el-Kasrî rivayetinde el-Kasrî'nin sorduğu sorular bizzat kendisine isnad edilmektedir. Bu tür sorular çoğunluğu teşkil etmektedir. Ayrıca Sûse çarşısı sahibi gibi, öğrenciler dışında birisi soru yöneltiyorsa ona yardım etmektedir. Az sayıdaki soru ise meçhul kalıbıyla sorulmuştur.

4- İbn Şibl rivayetinde sadece üç soru İbn Şibl'e nispet edilmektedir²⁴. Bir soru ise el-Kasrî ile aynı sened kullanılarak Sûse çarşısı sahibine izafe edilmektedir²⁵. Bunlar dışındaki bütün sorular meçhul kalıbıyla yönlendirilmektedir.

5- Her iki rivayet de meselelerin fikhî açıklamalarında ittifak halindedir. Hatta neredeyse kullanılan ibareler dahi aynıdır.

6- Rivayetler konu başlıklarının dizimi itibariyle öncelik sonralık açısından farklılıklar göstermektedir. Ayrıca bazı meselelerin olup olmaması konusunda da aralarında bir takım farklar bulunmaktadır.

İbn Şibl rivayetinde var olan aşağıdaki meseleler el-Kasrî rivayetinde yoktur:

- Mes'ele: "Değirmencinin Ücretinin, Öğüttüğü Buğdaydan Olması gibi Taraflarca Bilinen Bir Miktarda (keyl) Olması".²⁶
- Mes'ele: "Değirmencinin Müşterilerinin Sırasına Riayet Etmeyerek Bazılarını Bazılarına Takdim Etmesi".²⁷
- Mes'ele: "Değirmencinin Bozuk Olduğu İçin Telef Olan Yiyecekleri

²⁴ Sorular şunlardır:

1. Bir kimse ağaçta satın aldığı incirin yaprağını da almak isterse bunun hükmü nedir? Tahkik kısmına bkz. s. 146.
2. Üzerine incir yerleştirmek için sepetlerin altına konulacak kadar yaprak istemenin hükmü nedir? Tahkik kısmına bkz. s. 146.
3. Kesildiğinde gırtlak çıkıntısı bedeni üzerinde kalan koyun meyte olursa bu koyun ne yapılacak? Tahkik kısmına bkz. s. 152.

²⁵ Sûse çarşısı muhtesibi, Yahya b. Ömere "Yağ, sirke vb. sıvı şeyler satan kör bir kimsenin bunları satması engellenir mi?" sorusunu sormuştur. Tahkik kısmına bkz. s. 104.

²⁶ Tahkik kısmına bkz. s. 12.

²⁷ Tahkik kısmına bkz. s. 13.

Tazminle Mükellef Olmaması”.²⁸

- Mes’ele: “Acı Olduğu Farkedilen Salatalık”.²⁹
- Mes’ele: “Bozuk Yumurtanın İadesi”.³⁰
- Mes’ele: “Çalgı Aletini Kıran Kimsenin Tazmin Mükellefiyetinin Olmadığı”.³¹
- Mes’ele: “Arazi ve Evinin Çevresinde Kuyu Kazan ve Evine Yeni Bir Kapı Yapan Kimsenin Hukûkî Sorumluluğu”.³²
- Mes’ele: “Cüzzamlının Satışı ve Sağlıklı Kimselerle Oturmasının Hükümü”.³³
- Mes’ele: “Bir Elbise Satın Aldıktan Sonra Onda Bit Bulan Kimsenin Ne Yapacağı”.³⁴
- Mes’ele: “Kesildiğinde Gırtlığı Bedeni Üzerinde Kalan Koyunun Hükümü”.³⁵
- Mes’ele: “Kesilen Hayvanların Derilerinin Hükümü”.³⁶
- Mes’ele: “Kadını Çeyizi Konusu”.³⁷
- Mes’ele: “Zina İftirası Konusu”.³⁸

el-Kasrî rivayetinde var olan aşağıdaki meseleler İbn Şibl rivayetinde yoktur:

- “Muhtesibin Hammas b. Mervan’a sorduğu soru”.³⁹

²⁸ Tahkik kısmına bkz. s. 14-15.

²⁹ Tahkik kısmına bkz. s. 49.

³⁰ Tahkik kısmına bkz. s. 50.

³¹ Tahkik kısmına bkz. s. 70.

³² Tahkik kısmına bkz. s. 100.

³³ Tahkik kısmına bkz. s. 106.

³⁴ Tahkik kısmına bkz. s. 136.

³⁵ Tahkik kısmına bkz. s. 150.

³⁶ Tahkik kısmına bkz. s. 153.

³⁷ Tahkik kısmına bkz. ss. 154-156.

³⁸ Tahkik kısmına bkz. s. 157.

³⁹ Tahkik kısmına bkz. s. 38.

- “Çabuk olgunlaşması için taze hurmanın üzerine sirke serpidikten sonra bir yerde üzerinin kapatılarak bekletilmesi, ham hurmanın taze hurmaya dönüşmesi için aynı işlemten geçirildikten sonra çarşıda satışa çıkarılması”.⁴⁰
- “Bir Küp İçine Konmuş Tuzlanmış Küçük Balık Satışı”.⁴¹
- “Muhtesibin Esnaftan Para Toplaması”.⁴²
- “Fuhuş, İçki vb. İle Komşularına Eziyet Veren Evler”.⁴³

F. Kitabın tedvin edildiği yer ve zaman

Bu kitapta yer alan derslerin Sûse’de hicrî üçüncü asrın son çeyreğinde verildiği kanaatindeyiz. Bu düşüncemiz aşağıdaki gerekçelere dayanmaktadır:

1- Kitabın metninde Sûse çarşısı sahibinin Yahyâ b. Ömer’e ravinin yanında soru sorduğu geçmektedir. Bu da olayın geçtiği mekâna delalet etmektedir.

2- Yahyâ b. Ömer’in kitapta Kâdî İbn Tâlib’in bazı kâdılarına verdiği cevapları iktibas etmesi. İbn Tâlib 257-259 ve 267-275 yılları arasında olmak üzere iki kez kâdılık makamında bulunmuştur⁴⁴. Bu da rivayetin zamanını gösteren delillerdendir.

3- Kitapta Kayravan çarşısı sahibinin Yahyâ b. Ömer’e mektup yazdığı ve soru yönelttiği kayıtlıdır. Yahyâ b. Ömer ile soru sahibi arasında geçen bu yazışma bize olayın geçtiği zaman hakkında ipuçları vermektedir. Bu yazışma İbn Tâlib ve İbn Abdûn’un görevlerinden ayrılmalarından sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Çünkü Yahyâ b. Ömer İbn Tâlib’in görevinin sona ermesine kadar Kayravan’da kalmıştır. İbn Abdûn döneminde ise Sûse’de gizlenmekteydi.

⁴⁰ Tahkik kısmına bkz. s. 64.

⁴¹ Tahkik kısmına bkz. ss. 136-139.

⁴² Tahkik kısmına bkz. s. 159.

⁴³ Tahkik kısmına bkz. ss. 161-164.

⁴⁴ Kâdî İyâd, *Tertîbü’l-medârik*, II, 194.

4- Daha önce Yahyâ b. Ömer'in hayatı hakkında bilgi verirken bahsettiğimiz gibi tabakat kitaplarında yazdığına göre, Yahyâ b. Ömer Sûse'de ders verdiğinde mescid dolup taşmaktaydı.

5- Yine daha önce bahsettiğimiz üzere Yahyâ b. Ömer hayatının sonlarını Sûse'de İbn Abdûn'dan gizlenerek geçirmiştir.

Bütün bunlar göstermektedir ki, bu kitapta yer alan dersler Sûse'de müellifin hayatının son zamanlarında verilmiştir.

G. Kitapta müellifin takip ettiği yöntem

1. Kitabın toplanması ve tertibi

Kitabın metni üzerine yaptığımız inceleme bizi kitabın Yahyâ b. Ömer'in Sûse Camii'nde verdiği derslerin toplanmasıyla oluştuğu kanaatine ulaştırmıştır. Kendisi aslında bir kitap telif etme amacında değildir. Muhtemelen ravi dersleri toplamış, tertip etmiş ve böylece ortaya bu kitap çıkmıştır. Tabakat kitaplarında kitabın isminin açıkça yazılmıyor olmasını biz bu olguya bağlamaktayız.

Kitabın metodundan anlaşıldığına göre kitabın telif edilip maddelerin toplanmasında mihenk taşı Yahyâ b. Ömer'e yöneltilen sorulardır. Öğrenci olsun başkaları olsun, kitapta pek çok kimsenin sorularının yer alması buna delalet etmektedir. Kitabın hacmini büyüten ve konuları çeşitlendiren olgu da budur. Yahyâ b. Ömer'in öğrencilerinin sorduğu sorular kitapta pek çok yeni ve teferruatla ilgili meselelere değinilmesini temin etmiştir. Bu soruların büyük kısmı kitabın ravisi el-Kasrî tarafından yöneltilmiştir. Sadece el-Kasrî'nin çarşılarında vuku bulan olaylarla ilgili sorduğu sorular ve bunlara verilen cevaplar yaklaşık olarak kitabın yarısını teşkil etmektedir. Böylece kitabın naklinde takip edilen metod büyük oranda hoca ile öğrencisi arasında geçen diyaloglar şeklinde olmaktadır. Eserin, sorulan sorulara verilen cevaplar şeklinde olması kitabın fetva kitaplarından sayılabilmesine de imkan vermektedir.

Kuşkusuz Yahyâ b. Ömer de diğer müellifler gibi kitabın başlığı altına girmesi gereken konuların toplanmasında katkı sunmuştur. Ancak kitap üzerine yapılan ayrıntılı

incelemede başlıkla uyum halinde olmayan bazı konulara da rastlamaktayız. Örneğin “Kâdınların Çeyizi”, “Kazif ve Hakaret Konularında Delil Yokluğunda Yemine Başvurulması”, “Genelev ve Burada İşlenilen Haramlar” böylesi meselelerdendir. Bu tür problemlere verilen cevaplarda o dönemde çarşılardaki duruma, Muhtesip ile muhtesibin görevlerine bakılması gerekmektedir.

Muhtesip birimi İslam devletinin Müslümanların maslahat ve gelişimini koruyup kollamada dayandığı en önemli organlardan biridir. Bunlar gözetim (murakabe), evlerin ve çarşıların denetimi ile vazifelidiler. Buralarda vuku bulan ticari ve sınaî aldatmaları önlemeye çalışmaktaydılar.

Her ne kadar Hicrî üçüncü asırdan sonra bu vazifeye verilen isimle bilinmese de Hz. Peygamber (SAV) döneminde ve sonrasında aynı nitelikte çalışmalar yapılmaktaydı. İdareciler çarşılarla ilgilenmekte ya bizzat kendileri ya da atadıkları bir başka görevli vasıtasıyla buralarda meydana gelen olayları takip etmekteydiler. Örneğin, Halife Hz. Ömer çarşıda çalışanlara bizzat kendisi bazı emirler vermekte, yasaklar koymakta ve uymaları gereken kaideler vazetmekteydi. Burada Hâtıb b. Ebî Beltaa’nın herkesten daha düşük fiyata kuru üzüm sattığını gördüğünde ona “Ya fiyatı artır ya da çarşıdan çık” şeklinde söylediği sözü misal olarak verebiliriz⁴⁵.

Ancak hisbe ve şartları ile muhtesipler ve bunların görevleri hakkında özel bir kitabın yazımı Hicrî üçüncü asrın ikinci yarısına kadar gecikmiştir. Yahyâ b. Ömer’in Ahkâmu’s-Sûk adlı eseri bu sürecin başında yer alan ilk kitap olarak değerlendirilme şerefini hak etmektedir.

Sahnûn 243/848 yılında Kayravan’da kâdılık görevini üstlenince⁴⁶ bulunduğu makamın gereğini hakkıyla yerine getirmek için çalışmış, bizzat tedip ve tazir için uygulamalarda bulunmuş ve verdiği hükümlerin tatbik edilip edilmediğini denetlemiştir. Sahnûn hem kâdı hem de bir anlamda muhtesip idi. Kendisi kâdılar içinde hisbe olayıyla ilgilenen ilk kişidir. Pek çok yanlışın düzeltilmesini emretmiş ve bu meselerle

⁴⁵ İmam Malîk, *Muvatta*, Buyû, 63.

⁴⁶ Debbâğ, *Meâlimu’l-îmân*, II, 85.

yakından ilgilenmiştir. Çarşılarda vuku bulan aldatmaların önüne geçmek için çalışmalar yapmıştır⁴⁷.

Sahnûn bu konularla ilgilenmek için “Velâyetü’l-Mezâlim” adıyla yeni bir birim kurmuş; “Sahibü’l-mezâlim” diye görevliler atamış ve çarşılarda vuku bulan hadiseler hakkında insanlar arasında hüküm verme vazifesini bunlara yüklemiştir. Muhtesip ise “Vâli’l-Mezâlim” idi.

Buradan da anlaşılmaktadır ki, Sahnûn çarşılarla ilgilenen ilk kişidir. Çünkü çarşıların durumu daha önce kâdılar değil yöneticileri ilgilendirmekteydi. Kendisinden sonra gelen İsa b. Miskîn ve İbn Tâlip gibi kâdılar da bu meselede onun izinden yürümüşlerdir.

Dolayısıyla Ahkâmu’s-Sûk adlı eserden önce Sahnûn’un çarşılarla ilgilenmesi ve “Velâyetü’l-Mezâlim” adıyla kâdıılık makamına bağlı bir birim kurması ortaya bir atmosfer çıkarmış idi. Muhtesibi eğer vali’l-mezâlim olarak değerlendirirsek bu teşkilatın kurulmasından sonra çarşılarda meydana gelen olayları konu edinerek telif edilen Yahyâ b. Ömer’in Ahkâmu’s-Sûk adlı eserini de velâyetü’l-mezâlim bünyesinde telakki edebiliriz. İnsanların çarşılarda alışverişlerinde günlük olarak karşılaştıkları meseleler ve bunların hükümleri kitabın asıl konusunu teşkil etmektedir. Bunlar da vâli’l-mezâlim’i ilgilendiren şeylerdir. Bu sebeple Yahyâ b. Ömer’in kitabına “Genelev” şeklinde bir konu ekmediğini görmekteyiz. Zira Sûse halkı âlimlerden ve şeyhlerden oluşmakta ve böylesi kötü işlerin yapıldığı görülmemekteydi. Şehirde böylesi kötülüklerin olmasını önleyen yüksek bir İslâmî ahlak seviyesi vardı.

Ancak el-Kasrî kitabı tedvin ve tertib ederken böylesi bir konuyu da kitaba eklemiştir. Zira bu konunun kendisinin de yaşadığı Kayravan’da bulunan vâli’l-mezâlimin görevleri arasına girdiği kanaatindeydi.

⁴⁷ Mâlikî, *Riyâdü’n-nüfûs*, I, 276; Debbâğ, *Meâlimu’l-îmân*, II, 87.

2. Kitabın içerdığı önemli konular

Kitap çarşayı kontrol göreviyle vazifeli valinin yapması gerekenleri içeren bir girişle başlamaktadır. Daha sonra Yahyâ b. Ömer'den cevabı istenen sorularla kitap devam etmektedir. Kitabın konularını şu şekilde özetlemek mümkündür:

a. Çarşı pazardaki ekonomik faaliyetler devletin denetiminde ve kontrolünde olmalıdır

Bu da şu uygulamalarla sağlanır:

a- Murâkıp ve denetleyiciler görevlendirmek,

b- Ölçü ve tartıda birliği sağlamak,

c- Belirlenen ilke, düzen ve ölçüleri değiştirenleri cezalandırmak. Bu cezalandırma söz konusu kişilerin çarşı pazardaki ticârî faaliyetlerine son vermek ve ticarethanelerini kapatmak şeklinde bile olabilir.

d- Çarşı pazarları kusurlu mal ve paralardan korumak.. Bu konuyla ilgili olarak Yahya İbn Ömer şunları söylemektedir:

“Devletin yetkili kıldığı yönetici, halkın ticari faaliyetleri ve pazarlar hakkında çok dikkatli olmalı, ülkesinde en fazla güven duyulan kimseleri pazarların denetimi ve ölçü – tartıların ayarlanması için görevlendirmeli, bu ölçüleri değiştirip bozmaya kalkışanları işlediği suç ölçüsünde cezalandırmalı; işlediği suça bir daha dönmeyeceğine dair tevbe edinceye kadar onları çarşı pazara sokmamalı; kalp ve ayarı düşük paraların piyasaya sürülmesi konusunda çok dikkatli davranıp böyle işlere kalkışanları bularak şiddetli bir şekilde cezalandırmalı, hatta halk tarafından tanınmaları için onları çarşı ve pazarlarda dolaştırmalıdır.”

Yahya İbn Ömer, halkın devletin yetkili organına müracaat etmeden farklı ölçü ve tartı usulleri icat etmeleri ve kullanmaları ile ilgili bir soruya şu cevabı vermiştir:

“Müslümanların kurmuş oldukları çarşı ve pazarlarda bu şekilde bir uygulamaya gitmeleri doğru değildir. Şayet yaşadıkları bölgenin bir yöneticisi varsa, bu yönetici Allah'ın kendi emrine vermiş olduğu halkı yönetirken Allah'tan korkmalı, ölçü ve tartı birimlerinin tam anlamıyla bilinir olmasını sağlamalıdır. Buna göre müslümanların

kullanacakları ölçü ve tartı Hz. Peygamber'in (sav) zekât verilirken dikkate alınmasını emrettiği ölçü ve tartı olmalıdır. Dolayısıyla yöneticiler Resulullah'ın hububat zekâtı verilirken dikkate alınmasını emrettiği ölçüleri halkın kullanacağı ölçüler olarak belirlemelidir.”

b. Devlet yöneticisinin yetersiz kaldığı veya bulunmadığı durumlarda cemaat onun yerine geçer

Konuyla ilgili olarak Yahya İbn Ömer şunları söylemektedir: “Müslümanlar yukarıda belirtilen ve yöneticinin yapması gereken hususların uygulanmadığı yerlerde yaşıyorlarsa veya başlarında bir yönetici yoksa o bölgede bulunan hayırlı, erdemli ve salih insanlar bir araya gelip kendi pazarlarında kullanılacak ölçü ve tartıları yukarıda anlattığımız ölçüler içinde belirlemelidir.”

c. Fiyat serbestisi prensibi ve zarar unsurunun kaldırılması

Yahya İbn Ömer konu hakkında şunları söylemektedir: “Hocalarım, İbn Vehb kanalıyla İmam Mâlik'in şöyle dediğini nakletmişlerdir: “Çarşı pazarda ticaretle uğraşan kişilerin mallarını satarken bir fiyat sınırlaması (narh, tes'îr) getirilemez. Zira bu zulümdür. Ancak bir kimse on ölçeklik (sâ') malı dokuz ölçek fiyatına satıyorsa pazardan çıkarılır.”

Yahya b. Ömer demiştir ki; “Benim tercih ettiğim görüş de budur... Nitekim Hz. Ömer'in uygulaması da bu yöndedir. Hz. Ömer pazarda kuru üzüm satan bir adama şöyle demişti: “Ya fiyatını artırırsın ya da pazarımızdan çıkarsın!”

Yahya b. Ömer demiştir ki; “Şayet esnaf sadece diledikleri malları satma konusunda ittifak ederek anlaşılırsa ve bu durum halka zarar verir de çarşı pazardaki piyasayı bozarsa yöneticinin onları pazardan çıkarması bir görevdir. Bana göre çarşı esnafının belirlediği piyasa fiyatının altında mal satanların da aynı şekilde pazardan çıkarılması gerekir.”

d. Alışverişte aldatmaya yol açacak unsurların ortadan kaldırılması

Yahya İbn Ömer'in konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

İmam Mâlik'e yöneltilen: ‘Hasatçıların buğday, arpa gibi bazı tahıl ürünlerini ayıklamadan mı satmaları gerekir’ şeklindeki bir soruya şu cevabı vermiştir: “Bu

ürünleri ancak ayıkladıktan sonra satabilirler.” Yahya İbn Ömer ise şöyle demiştir: “Bana göre hasatçılar söz konusu ürünleri ayıklamak zorundadırlar.”

‘İnciri yağlayarak satanlara bu uygulamaları ile ilgili olarak bir yasaklama getirilebilir mi?’ şeklindeki bir soruya Yahya İbn Ömer şu cevabı vermiştir: “Bana göre bu şekilde satış yapanlara inciri zeytinyağı ile yağlamaları yasaklanmalıdır. Bu konuda kendilerine yasak getirildiği halde aynı uygulamaya devam edenlerin sattıkları incirleri yoksullara sadaka olarak vermeleri iyi olur. Süte su karıştırılması, ekmeğin ölçüsünü düşürmek de bununla aynı hükmü taşır.”

e. Gıda maddelerinin içeriğini açıklamanın gerekliliği ve bu İçeriğin Bir etikete yazılarak belirtilmesinin meşru oluşu

İmam Mâlik koyun ve inek sütünün bir birine karıştırılarak satılması hakkındaki bir soruya şu cevabı vermiştir: “Bana göre satıcının bu durumu alıcıya açıklaması, satılan sütün koyun ve inek sütünün karışımı olduğunu belirtmelidir.” Ancak, İmam Mâlik inek ve koyun sütlerinden elde edilen tereyağlarının kaliteleri birbirine yakın olduğu için bunların bir birine karıştırılarak satılması konusunda toleranslı davranmış, fakat yine de “Fakat karıştırılmaması daha iyi olur” diyerek görüşünü açıklamıştır.

Onun bu görüşü birbiriyle karıştırılarak satılan mallar konusunda genel bir ilke olarak kabul edilebilir.

Yahya İbn Ömer, ‘Bir kasap besili hayvanların eti ile cılız hayvanların etini karıştırıp tek bir tartıda satsa ve alıcı bunu gördüğü halde besili hayvanın eti ile cılız hayvanın etinin hangi miktarlarda olduğunu bilmesee hüküm ne olur?’ şeklindeki bir soruya İbnü’l-Kâsım’ın şu cevabı verdiğini nakletmiştir: “Eğer satılan etin toplam miktarı az ise bunda bir sakınca yoktur. Ancak çok ise her iki etin miktarı da net bir şekilde belli olmadıkça böyle bir satımda hayır olmaz. Zira bu durumda ğarar (Aldanma) söz konusudur.”

Yahya İbn Ömer ise şöyle demektedir: “Bana göre kasapların bu şekilde satış yapması yasaklanmalıdır. Ciğer, böbrek, yürek gibi hayvansal gıdaların ete karıştırılmasının hükmü de böyledir”.

f. Kalite kontrolü ve halk sağığına ve mallarına zarar veren unsurların ortadan kaldırılması

Yahya İbn Ömer her hangi bir ihtiyaç dolayısıyla sadece bir kişi orada ticaretle meşgul olması için çarşının boşaltılıp boşaltılamayacağı ile ilgili bir soruya řu cevabı vermiştir:

“Çarşı esnafının çarşyı sadece söz konusu kişiye bırakıp çekilmesi halkın geneline zarar verecek bir nitelikte ise böyle bir uygulamaya gitmeleri engellenir. Ancak bu uygulama dolayısıyla halk zarar görmeyecekse buna müsaade edilebilir.”

Bir çarşı-pazar yetkilisinin “Hurmaların doğal olmayan yollarla erkenden olgunlaştırılarak satılıp satılamayacağı” ile ilgili bir sorusuna İmam Mâlik: “İnsanların sağığına zarar vererek karın ağrısına yol açtığı için bu şekilde satış yapanların engellenmesi” doğrultusunda cevap vermiştir. Olgunlaşmadan önce devşirilip daha yüksek fiyatta piyasa oluşturmak gayesiyle çarşı ve pazarlara getirilen karpuz ve diğer meyvelerin hükmü de böyledir. Zaten bunların olgunlaşmadan önce kesilmesi helal değildir.

g. Gerekli tamir ve tadilatlar yapıldıktan sonra kullanılmış eşyaların satılabileceğı

İmam Mâlik şöyle demiştir: “Daha önce giyilip kullanıldığı açıklanmak kaydıyla elbise ve kumaşların temizlendikten sonra satılmasında herhangi bir sakınca yoktur. Bana göre malın ikinci el olduğunun / daha önce kullanıldığının açıklanmaması bir kusur sayılır.”

“Bana göre sirke kullanılarak erkenden olgunlaştırılan hurmaların ve çeşitli işlemlerden geçirilen ikinci el elbise ve kumaşların bu durumu alıcılara açıklanmalıdır. Çünkü bu bir kusur ve aldatmadır.”

Yahya İbn Ömer ise konu hakkındaki görüşlerini řu şekilde açıklamıştır: “Bana göre sirke kullanılarak erkenden olgunlaştırılan hurmalar gerekli açıklamalar yapılsa bile satılamaz. Çünkü tüketicilerin söz konusu hurmaların sağığına zararlı olduğunu bilmemeleri mümkündür. Ancak elbisede daha toleranslı davranılabilir.”

ğ. Dinen mahzurlu olan ve mahzurlu durumlara yol açan şeylerin satılmasını yasaklamak

Yahya İbn Ömer çocuklara oyuncak ve suret satılmasıyla ilgili bir soruya şöyle cevap vermiştir: “İmam Mâlik bu konu hakkında şöyle demiştir: “Suretlerin satılmasında hayır yoktur.”

Yahya İbn Ömer’in kitabını nakleden ravi ona şu bilgiyi ulaştırır: “Abdullah İbn Ahmed İbn Tâlib’in kâdılarından biri bana bir mektup yazdı. Bu mektupta şunlar yazılıydı: “Bazı bakır kaplar nebîz yapımı için kullanılmakta ve söz konusu kapların başka amaçla kullanılmalarının mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Hatta bu kaplar kiraya da verilmektedir.” Bunun üzerine Yahya İbn Ömer şu mektubu yazdı: “Bu kaplar nebîz yapımı dışında herhangi bir amaçla kullanılamıyorsa onları kırın ve bakır parçaları halinde sahiplerine verin. Bunu yapanları ve satın alanları da engelleyin.”

Yahya İbn Ömer, “Ses çıkaran nalinler yapan ayakkabıcılara engel olmak gerekir mi? Zira bunları kadınlar satın alıp giyiyorlar ve ayaklarından sesler geliyor. Onlar bu şekilde çarşı-pazara girdiklerinde ve yollardan geçtiklerinde orada bulunanlar bu sesleri duyup kendilerine bakıyorlar.” şeklindeki bir soruya şu cevabı vermiştir: “Bana göre ses çıkaran nalin yapan ayakkabıcılara engel olunmalıdır. Konulan yasağa uymayıp böyle nalinler yapmaya devam ederlerse cezalandırılmalarını uygun görürüm.”

h. Çarşının yayalara eziyet veren şeylerden korunması

İbnü’l-Kâsım, “Bir kimse dükkânının önüne su serpse ve oradan geçen bir hayvan kayıp ayağını kırırsa ne gerekir?” şeklindeki bir soruyu şu şekilde cevaplamıştır: “Dükkanın önünü çok hafif bir şekilde ıslatmışsa bir şey gerekmez. Ancak suyu çok fazla dökmüşse korkarım tazmin etmesi gerekir.”

Yahya İbn Ömer, “Çarşı-pazarda çoğalan ve yayalara ve yük taşıyanlara sıkıntı veren çamuru dükkân sahiplerinin temizlemesi gerekir mi?” şeklindeki bir soruya şu cevabı vermiştir: “Temizlemeleri gerekmez. Çünkü çamur onların yaptığı bir şey değildir.” Soruyu yöneltenler: “Peki dükkân sahipleri bu çamuru biriktirip çarşının ortasında yığarlarsa ve bu durum gelip geçenlere zarar verirse ne olacak?” deyince: “O zaman temizlemeleri gerekir” şeklinde cevap vermiştir.

1. Karaborsacılık ve fiyatlarla oynamak

Yahya İbn Ömer gıda maddelerini piyasaya zarar verecek şekilde çarşıdan çekip karaborsacılık yapan kimseler hakkındaki görüşlerini açıklarken şunları söylemiştir: “Bana göre onların malları ellerinden alınarak satılmalıdır. Satış sonucunda malların maliyet fiyatı onlara verilmeli, buna karşılık elde edilen kâr, karaborsacıları bir bakıma cezalandırmak için sadaka olarak yoksullara verilmeli bu tür davranışlardan sakınmaları emredilmelidir. Buna rağmen eski adetlerine devam ederlerse ceza olarak dövülmeleri, halkın tanınması için çarşı-pazarda gezdirilmeleri ve hapsedilmeleri gerekir.

Yahya İbn Ömer şöyle demiştir: “Müslümanların çarşısında satmak üzere köyden ürün getiren çiftçiler bu ürünleri otellere ve konaklara indirecek olurlarsa, çarşı-pazar yetkilisi onları uyarmalı ve mallarını pazarda satmalarını emretmelidir. Çünkü bu şekilde yaşlı-genç, zayıf-güçlü herkesin alışveriş yapması mümkün olur.”

i. Ğabin

Sahnûn, “Piyasa fiyatlarını bilmeyen yabancı bir kimse satıcıya gelerek “Bana bir dirheme buğday veya zeytinyağı ver” dese ve satıcı da malın fiyatını açıklamadan verse bu alışveriş sahih olur mu, yoksa garar (aldatma) kategorisine mi girer?” şeklindeki bir soruyu şöyle cevaplandırmıştır: “Zeytinyağı ve buğdayın stış fiyatı bilinmektedir. Bu alışverişte bir risk de bulunmamaktadır.”

Yahya İbn Ömer yine şöyle demiştir: “Malın fiyatını belirleme işini tümüyle satıcıya bırakan kişiye ğabin yoluyla mal satmak haramdır. Böyle bir durumda alıcı satıcıya dönerek piyasa fiyatının üzerinde ödemiş olduğu kısmı geri alabilir.

j. Sarrafların tazmin yükümlülüğü

İmam Mâlik’e göre bir kimse sarrafa birkaç dirhem karşılığında bir dinar verse ve sarraf da dinara darbederek zayı etse tazmin ile yükümlü olur. Asbağ bunun gerekçesini anlatırken şöyle demiştir: “Çünkü bu bir alış-veriş şeklidir ve sarraf tazminle yükümlüdür.”

k. Bilirkişilere müracaat etmek ve örfleri hakem kılmak

Yahya İbn Ömer ile kendisine soru soran bir kişi arasında şöyle bir diyalog yaşanır:

Bir kimse başkasına ait bir dinarı kasıtlı olarak kırsa ne gerekir?

Aynı ağırlıkta ve ayardaki başka bir dinar vererek mislî ile tazmin etmesi gerekir.

Peki, ayarının düşük olması ve eksik olması gibi sebeplerle söz konusu dinarın mislini bulmak mümkün değilse ne olacak?

Bu durumda dinarlar hakkında bilgi sahibi olan uzmanlara ve bilirkişilere danışılır.

Yahya İbn Ömer: “Bir kimse birisine bir dinar verip kalitesini kontrol etmesini istese ve söz konusu kişi de parayı alıp kontrol için ısırsa, fakat bu arada parayı kırsa tazmin yükümlülüğü doğar mı?” şeklindeki bir soruyu şu şekilde cevaplamıştır: “Hayır, tazmin gerekmez.”

İ. Pazar mallarının vergilendirilmesi

Yahya İbn Ömer şöyle demiştir: “Âlimler çarşı yetkililerinin/zabitanın satıcılardan aldıkları vergi konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazılarına göre bu vergi haram, bazılarına göre mekruh, bazılarına göre de helaldir. Ancak mezhebimizde (Malikî) meşhur olan görüş şudur: “Söz konusu kişinin / yetkili organın bu paraya ihtiyacı yoksa alınması haramdır. Fakat bu paraya aşırı derecede ihtiyacı varsa alınmasında herhangi bir sakınca yoktur. Ancak, onlara meyletmemesi şarttır. Bununla birlikte bu görevlilerin vergi alımında bütün insanların maslahatını ve örfü de gözetin.”

m. Sonuç: Toplumun kargaşadan korunması

Kasrî, “Hamdîs b. Muhammed el-Kattân’ın şöyle söylediğini işittim: Erkekler ile kadınları zina için bir araya getiren Hakîme isminde bir kadın Sahnûn’a getirildi; bu kadına darb cezası verildi ve hapsedildi” demiştir.

Ğ. Kitap Üzerine Yapılan Çalışmalar

Hisbe konusunu işleyen eserlerin tamamında Yahyâ b. Ömer’in *Ahkâmu’s-sûk* adlı bu kitabına “Bu mevzuda telif edilmiş ilk kitap” olarak atıfta bulunmaktadır.

Ahkâmu's-sûk İspanyolca olarak bir defa ve Arapça olarak iki defa basılmıştır. Bu bölümde söz konusu tahkiklerden bahsedip tenkitlerine yer vereceğiz.

1. Hasan Husnî Abdulvehhâb'ın tahkîki

Bu çalışmada esas alınan nüsha Ebû Ca'fer el-Kasrî rivayetidir. Merhum Hasan Husnî Abdulvehhâb⁴⁸ bu nüshanın kendi özel kütüphanesinde bulunduğunu belirtmektedir. Onu Prof. Dr. Ferhat ed-Deşrâvî'ye⁴⁹ vermiş, Deşrâvî de Dâru's-Şirketi't-Tûnusiyye li't-Tevzî' bünyesinde 1975 yılında eserin neşrini gerçekleştirmiştir. Deşrâvî adı geçen yazma nüshayı el-Mektebetü'l-Vataniyye'ye verilen Hasan Husnî Abdulvehhâb'ın özel kütüphanesiyle birlikte Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye'ye teslim etmemiştir. Zira Deşrâvî, Hasan Husnî'nin nüshayı kendisine hediye etmesi sebebiyle onu, şahsî kütüphanesinin bir parçası olarak görmekteydi.

Merhum Hasan Husnî Abdulvehhâb'ın çalışması ilmî bir tahkikten daha çok elindeki bir yazma nüshanın neşrinden ibarettir. Çünkü;

1. Muhatar bir nüshaya sahip olmasına rağmen tahkik esnasında iki nüsha arasında karşılaştırma yapmamıştır. Eserin girişinde bu iki nüsha arasındaki bazı farklara işaret etmekle birlikte tahkik içerisinde de mutlaka bu farkları göstermesi gerekirdi. Tahkik çalışmalarının temel niteliği de budur.

2. Eserde zikredilen şahsiyetlerin biyografileri hakkında genelde bilgi sunulmamıştır.

3. Hadislerin tahriri yapılmamış, isnadları araştırılmamıştır. Yine müellifin zikrettiği ve fetvalarına dayanak olarak kullandığı haberlerin tahririne de girilmemiştir.

4. Metin içerisinde bazı konuların herhangi bir atfa gerek duyulmaksızın başka yerlere taşındığı ve metinde tasarrufa gidildiği görülmektedir. Bu tasarrufların sebebi de açıklanmamıştır. Örneğin "في حكم الأسواق القريبة من البلد" "*Şehre Yakın Çarşıların Hükümü*"

⁴⁸ Giriş bölümünde hakkında bilgi verilmişti. bkz. Dipnot No: 02.

⁴⁹ Edebiyat Fakültesi profesörlerindendir.

yazma nüshanın başında "وَجُوبُ إِشْرَافِ الدَّوْلَةِ عَلَى ضَبْطِ حَرَكَةِ السُّوقِ" "*Devletin Çarşı Pazar Hareketini Kontrolde Tutmasının Gerekliliği*" konusundan sonra geldiği halde; neşredilmiş kitapta bu mesele "الحكم في القيم والتسعير" "*Fiyatlar ve Fiyatlandırma*" konusu ile "في حكم الخناطين" "*Buğday Satıcıları*" konusu arasına taşınmıştır. Bu tasarrufun sebebi de açıklanmamıştır⁵⁰.

5. Herhangi bir atfa gerek duyulmaksızın yazma nüshada mevcut bazı başlık ve konular neşredilen esere alınmamıştır. Örneğin yazma nüshanın başında yer alan kitap adı ve ilk konunun başlığı yayınlanan kitapta yoktur. Burada müellif şunları yazmaktadır: "بسم الله الرحمن الرحيم وصلى الله على سيدنا ومولانا محمد وسلم، هذا تأليف الشيخ الولي سيدي يحيى بن عمر نفعنا الله به، آمين. "القولُ فيما ينبغي النظر فيه من الأسواق". أنه يسمّ من أمر بهم ويبحث على أحوال أهلها". "Bismillâhirrahmânirrahîm. Rabbimizin salât ve selamı Efendimiz Hz. Muhammed'in üzerine olsun. Bu kitap Efendimiz eş-Şeyh el-Velî Yahyâ b. Ömer tarafından telif edilmiştir. Rabbimiz bundan faydalanmak nasip etsin! Âmin. "Çarşı Pazarda Dikkat Edilmesi Gereken şeyler"". Müellif burada çarşı pazar konusuyla ilgilenenlerin isim ve durumlarından bahsetmektedir. Halbuki neşredilen kitapta "القولُ فيما ينبغي النظر فيه من الأسواق" "Çarşı Pazarda Dikkat Edilmesi Gereken şeyler" başlığı kitabın adı olarak değil sadece bir konu başlığı olarak yer almaktadır⁵¹. Yine yazma nüshanın ilk sayfasında onikinci satırın dördüncü kelimesi olan "سبحانه" "Subhânehu" sözcüğü de matbu nüshada yoktur⁵². Ayrıca yazma nüshanın sonunda "دور الأذى والفسق" "Ezâ ve Fıskın Rolü" başlığı altında yer alan "المؤجر الذي ظهر منه فسق" "Fasık Olduğu Anlaşılan Mal Sahibi" konusuna hiçbir açıklama olmaksızın yer verilmemiştir⁵³.

6. Yazma nüshada yer alan bazı kelimeler hiçbir açıklama yapılmaksızın değiştirilmiştir. Örneğin yazma nüshanın birinci sayfasının yedinci satırında geçen "ويعير"

⁵⁰ Bkz. Ebû Zekeriyya, Yahya B. Ömer el-Endelüsî, *en-Nazar ve'l-ahkâm fî Cemî'i Ehvâli's-Sûk*, thk. Hasan Husnî Abdulvehhab, Eş-Şeriketü't-Tunusiyye, Tunus 1975, s. 47.

⁵¹ Bkz. a.mlf., *a.g.e.*, s. 31.

⁵² Bkz. a.mlf., *a.g.e.*, s. 33.

⁵³ Bkz. Yahyâ b. Ömer, *en-Nazar ve'l-ahkâm*, s. 29. Yazma nüshanın son sayfası

"عليهم" (onlar) matbu nüshada "عليهم صحتهم" "Onların terazilerini kontrol ediyordu" ifadesindeki "عليهم" (onlar) matbu nüshada "ويعبر على أهله" şeklindedir⁵⁴. Yine matbu nüshanın başında bir fotokopisi de bulunan yazma nüshanın ilk sayfasında geçen "لا يقبل" "Kabul etmez" ifadesi hiçbir açıklama yapılmaksızın matbu nüshada "لا يغفل" "Gafil olmaz" haline getirilmiştir⁵⁵. Yazma nüshanın ikinci sayfasında ikinci satırın üçüncü kelimesi olan "تجز" "Caizdir" ifadesi de atıf yapılmaksızın "تحرز" "Korur" şeklinde değiştirilmiştir⁵⁶. Müellifin "لدينهم" "Onlar için bu umulur" ifadesi de "ويرجى له ذلك" şeklinde değiştirilmiştir⁵⁷.

7. Müstensihlerce yanlış yazılan bazı isimler düzeltilmemiştir. Örneğin; "شمر بن" "Semr b. Nümeyr el-Emevî", yazma nüshanın ilk sayfasında yanlışlıkla "سمرة بن" "Semre b. Nümeyr" olarak geçmiş, matbu nüshaya da düzeltilmeden alınmıştır⁵⁸. Bu hata eser neşredilirken metinde geçen isimlerin araştırılmamasından kaynaklanmıştır.

8. Eserin orijinalinde bulunmamakla birlikte kitap neşredilirken dayanan muhtasar yazma nüshadan alınan ya da orada olmasa dahi muhakkikin kendisinin koyduğu bazı başlıklar bulunmaktadır. Örneğin; "المكيال والميزان والأمداد والأقفزة والأرطال والأواقى" başlığı asıl nüshada bulunmamaktadır⁵⁹. Hasan Husnî bunu hiçbir açıklama yapmadan elindeki muhtasar nüshadan alarak matbu nüshaya eklemiştir. Yine "الحكم في القيم والتسعير" başlığı da müellif tarafından açıklama gereği hissedilmeden esere eklenmiştir⁶⁰.

9. Önem arzetmesine rağmen neşredilen kitabın başında eserin iki rivayeti arasındaki farklara işaret edilirken Kasrî nüshasında olmayıp da İbn Şibl nüshasında

⁵⁴ Bkz. Yahyâ b. Ömer, *en-Nazar ve'l-ahkâm*, s. 32.

⁵⁵ Bkz. a.mlf, *a.g.e.*, s. 33.

⁵⁶ Bkz. a.mlf, *a.g.e.*, s. 34.

⁵⁷ Bkz. a.mlf, *a.g.e.*, s. 35.

⁵⁸ Bkz. a.mlf, *a.g.e.*, s. 81.

⁵⁹ Bkz. a.mlf, *a.g.e.*, s. 35.

⁶⁰ Bkz. a.mlf, *a.g.e.*, s. 40.

مسألة: مسألة: "في القذف", مسألة: "جهاز المرأة", Örneğin; مسألة: "طحن الطعام", مسألة: "في الشاة إذا ذبحت وبقيت الجوزة في البدن", "اغذوم" من "أهل الضرر من أهل البلايا..." مسألة: "فيمن اشترى ثوبا فوجد فيه قملا", على إثر النقش

10. Kasrî nüshasında bulunup da İbn Şibl nüshasında olmayan bazı konulara işaret edilmiştir. Örneğin; "توجيه اليمين في الضرب والجرح عند انعدام البيئة" ve مسألة: "الشتيم والأدب فيه" bunlar arasındadır⁶². Halbuki bu açıklamalar doğruyu yansıtmamaktadır. Hatta bu konular İbn Şibl nüshasında varolup Kasrî rivayetinde bulunmamaktadır. Bu konular İbn Şibl nüshasında "في القذف" başlığı altında yer almaktadır. Daha önce işaret ettiğimiz gibi İbn Şibl nüshasının hususiyetlerindendir. Bununla birlikte gerçekte İbn Şibl nüshasında bulunmayan konulara ise hiç değinilmemiştir. Mesela: "في الرطب يغمر و في" Kasrî örnekleri "فيما يأخذه صاحب السوق من الباعة" ve "البسر يرطب ويبيع كل واحد منهما في السوق" nüshasında bulunan meselelerdir. İki nüsha arasında işaret ettiğimiz farklara ek olarak bu konular da Kasrî nüshasında varolup İbn Şibl nüshasında yoktur.

11. İkinci nüshada "İbn Şibl nüshası (ب)" varolduğu halde Hasan Husnî tarafından bulunmadığı ifade edilen konular da bulunmaktadır. Örneğin; "في بيع اللحم مع" "مسألة أخرى" başlığı altında "مسألة مما تقدم من بعض الأبواب" konusu böyledir. Bu konu matbu nüshanın 119'uncu sayfasında yer almaktadır. Dipnotta şöyle bir bilgi verilmektedir: "Bu konu her ne kadar gelen sayfalara eklenmiş olsa bile *Muhtasar*'da bulunmamaktadır. Anlaşıyor ki bu konu Yahyâ b. Ömer'den cevap alamadığı için Kasrî tarafından eklenmiştir".⁶³ Halbuki bu konu ikinci nüshanın sonunda "مسألة أخرى" başlığı altında "مسألة مما تقدم من بعض الأبواب" arabasıyla incelenmektedir. Tahkik ettiğimiz bölümde buna ayrıca işaret edeceğiz. Hasan Husnî'nin "Anlaşıyor ki bu konu Yahyâ b. Ömer'den cevap alamadığı için Kasrî tarafından eklenmiştir" ifadesi ise doğruyu yansıtmamaktadır. Çünkü Kasrî konuya başlarken İbn Tâlib'in cevabını verdikten sonra "Yahya b. Ömer'e dedim ki..."

⁶¹ Bkz. Yahyâ b. Ömer, *en-Nazar ve'l-ahkâm*, s. 20.

⁶² Bkz. a.mlf, *a.g.e.*, s. 20.

⁶³ Bkz. a.mlf, *a.g.e.*, s. 119.

ifadesini kullanmaktadır. Daha sonra da “Yahya şöyle dedi...” diyerek Yahya b. Ömer’in yanıtını almıştır.

"في طعام اليهود والنصارى" konusu da neşredilen kitapta Kasrî nüshasında varolan fakat İbn Şibl nüshasında bulunmayan konular arasında sayılmıştır⁶⁴. Halbuki bu konu İbn Şibl nüshasında "اليهود والنصارى يتشبهون بالمسلمين" başlığı altında incelenmektedir. Aslında bu başlık konuya daha uygundur. Anlaşıyor ki bu yanlışlık muhakkikin İbn Şibl nüshasını tam olarak incelememesinden kaynaklanmaktadır.

12. Neşredilen kitapta ifadeleri düzeltmek amacıyla bazı kelimelerin karşılıkları yazılmıştır. Halbuki bizzat düzeltme amacıyla konulan bu kelimeler manayı değiştirmektedir. Örneğin; "أغلى" kelimesi "إذا رآه يبيع بأغلى منهم"⁶⁵ ifadesinde geçmektedir. Hasan Husnî bu kelimenin “zıt kelimelerden” olduğunu söylemektedir. Halbuki bu doğru değildir. Zira "أغلى" kelimesi "أرخص" sözcüğünün zıddıdır⁶⁶. Bu da eserin istinsahında kelimenin anlamını araştırmadan Hasan Husnî’ye tabi olan müstensihlerin hatası olarak karşımıza çıkmaktadır.

13. Yazma nüshanın Mağrip hattıyla yazılmasına ve Hasan Husnî de Mağripli olmasına rağmen bazı kelimelerin okunuşunda yanlışlıklar görülmektedir. Anlaşıyor ki muhakkik Mahmud Mekkî’nin yazısına dayanmış ve daha önce işaret edildiği üzere kendi elinde bulunmasına rağmen asıl nüshaya bakma gereği hissetmemiştir. Örneğin "تضمن الصناع" konusu işlenirken müellif "وإن هطل الرحي فافسد بمطله الطعام" dediği halde Hasan Husnî "بمطله" kelimesi yerine "بيطلاها" ifadesini kullanmıştır⁶⁷. Halbuki cümleye "بيطلاها" sözcüğü girince cümle anlamsızlaşmaktadır.

14. Prof. Dr. Ferhat ed-Deşrâvî, Dr. Mahmud Ali Mekkî’nin tahkik edip yayınladığı kitabın sonuna çok önemli bir yazı eklemiştir. Burada iki nüshayı

⁶⁴ Bkz. Yahyâ b. Ömer, *en-Nazar ve'l-ahkâm*, s. 20.

⁶⁵ Bkz. a.mlf, *a.g.e.*, s. 46.

⁶⁶ Bkz. Muhammed b. Kâsım el-Enbârî, *Kitâbu'l-eddâd*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1991; Hanâ Gâlib, *Ketru'l-luğati'l-Arabiyye (Mevsûatun fi'l-müterâdifât ve'l-eddâd ve't-teâbîr)*, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrut 2003, s. 518 vd.

⁶⁷ Bkz. Yahyâ b. Ömer, *en-Nazar ve'l-ahkâm*, s. 20.

karşılaştırarak aralarındaki farklara işaret etmiş ve sayfalarını göstermiştir. Yine İbn Şibl nüshasında varolup da diğer nüshada bulunmayan konuları da belirtmiştir. Bununla birlikte o da hocası Hasan Husnî gibi bazı konuları İbn Şibl nüshasına has addederken yanlışla düşmüştür. Aynı şekilde İbn Şibl nüshasına has bazı konulara ise hiç değinmemiştir. Örneğin ed-Deşrâvî "في خلط العسل الطيب بالردى" konusunun Kasrî nüshasında olmadığını ileri sürmüştür⁶⁸. Halbuki bu mesele adı geçen nüshada hem de senediyle birlikte bulunmaktadır. Biz bu çalışmamızda iki nüshayı karşılaştırarak aralarındaki farka işaret etmiş bulunmaktayız⁶⁹. Aynı şekilde "يبيع المجذوم للثوب بعد وجوب الصفة" konusu Kasrî nüshasında olmamasına ve bir buçuk sayfa civarında yer kaplamasına rağmen ed-Deşrâvî buna işaret etmemiştir. "في جلود الأضحية" ve "تقويم آيات اللهو مكسورة" "في جلود الأضحية" konuları da Kasrî nüshasında yoktur ve ed-Deşrâvî buna dikkat çekmemiştir.

2. Mahmûd Ali Mekkî'nin neşri

Muhakkik Muhammed Ali Mekkî "*Kitâbu'l-mi'yâr*"⁷⁰ adlı eserden aldığı İbn Şibl rivayetini tahkik ederek 1956 yılında Madrid'de Ma'hedü'l-Mısırî dergisinde yayınlamıştır. 2004 yılında ise Kâhire'de Mektebetü's-Sakâfeti't-Dîniyye tarafından kitap halinde neşredilmiştir. Bu neşirde Hasan Husnî'nin ikinci rivayeti tahkik ederek ortaya koyduğu çalışma görülmesine rağmen hiçbir değişiklik yapılmamıştır.

Mahmud Ali Mekkî'nin çalışması da böylesine önemli bir eserin yeniden tahkik edilmesini gereksiz kılacak düzeyde ilmî bir neşir olarak değerlendirilemez. Çünkü;

1. Söz konusu çalışmada görülen en önemli ve vahim hata bazı konuların başlığıyla birlikte bir önceki başlık altında sanki ona dahilmiş gibi işlenmesidir. Bu durum meselelerin birbirine karışmasına ve anlaşılamamasına sebep olmaktadır. Örneğin; "فيما يجب لصاحب السوق أن يفعل في القيم" başlığı fiyatlandırma konusunda kullanılmaktadır. Yazma nüshada ise bu başlık kırmızı mürekkeple yazılı bulunmaktadır. Halbuki Mahmud Ali Mekkî bu başlığa, daha önce "قاله ابن حبيب فيما يجب"

⁶⁸ Bkz. Yahyâ b. Ömer, *en-Nazar ve'l-ahkâm*, s. 114.

⁶⁹ Bkz. Tahkik kısmı, s. 51.

⁷⁰ Bkz. Venşerîsî, *el-Mi'yâr*, VI, 406-433.

"⁷¹ Halbuki bunun ardından gelen soru fiyatlandırmayla ilgilidir ve bu durum yukarıdaki ifadelerin başlık olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca bu başlığın önceki meselenin içinde zikredilmesi hiçbir anlam da taşımamaktadır. Kanaatimizce bu hata "*el-Mi'yâr*" adlı eserin muhakkikine tabi olup⁷² yazma nüshanın aslını incelememekten kaynaklanmıştır.

Benzer bir durum müellifin "*فيمن اشترى شيئا لا يعرف سعره*" başlığına Mekkî tarafından bir önceki karaborsacılık konusunun altında "*فإذا أراد الرجل الذي لا يعرف بيع الطعام و لا قيل ليحيى*: فإذا أراد الرجل الذي لا يعرف بيع الطعام و لا" ifadeleriyle yer⁷³ verilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu da asıl nüshaya müracaat edilmemesinden ve *el-Mi'yâr*'ın muhakkikine güvenden kaynaklanmıştır⁷⁴. Halbuki bunu takip eden soru yukarıdaki cümlelerin başlık olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca muhakkikin başlığı kullandığı yer ile hiçbir alakasının olmadığı da aşîkardır.

2. Bazen *el-Mi'yâr*'a dayanılarak bazen de muhakkikin kendi tasarrufu olarak asıl nüshadaki bir takım kelimeler değiştirilmiştir. Halbuki bu kelimelerden bir kısmı kullanıldığı yer ile uyum dahi göstermemekte; hatta cümlelerin anlamını tamamen değiştirmektedir. Örneğin müellifin "*ولا يغفل النظر إن ظهر في سوقهم دارهم مبهرجة*" ifadesinde geçen "*يُغفل*" kelimesi muhakkik tarafından "*يقبل*" olarak okunmuştur⁷⁵. Halbuki *el-Mi'yâr*'ı tahkik eden burada müellifin kullandığı kelimeyi doğru olarak tespit etmiştir⁷⁶.

Müellifin "*فأوضحه لنا إيضاحا شافيا نفعلك الله بعلمك*" ifadesinde yer alan "*إيضاحا*" kelimesi Mekkî tarafından "*أيضاً ماءً*" şeklinde değiştirilmiştir⁷⁷. Halbuki kelime *el-Mi'yâr*'da

⁷¹ Bkz. Mahmûd Ali Mekkî, "Kitâbü Ahkâmi's-sûk li-Yahyâ b. Ömer el-Endelüsî", *Sahîfetü'l-Ma'hedi'l-Musrî*, IV/1-2, Madrid 1375/1956, s. 106; Yahyâ b. Ömer el-Endelüsî, *Kitâbu Ahkâmi's-sûk*, thk. Mahmud Ali Mekkî, Mektebetü's-Sakâfeti't-Dîniyye, Kâhire 2004, s. 50.

⁷² Bkz. Venşerîsî, *el-Mi'yâr*, VI, 408.

⁷³ Bkz. Mahmûd Mekkî, *a.g.m.*, s. 104; Yahyâ b. Ömer, *Kitâbu Ahkâmi's-sûk*, s. 48.

⁷⁴ Bkz. Venşerîsî, *el-Mi'yâr*, VI, 426.

⁷⁵ Bkz. Mahmûd Mekkî, *a.g.m.*, s. 104; Yahyâ b. Ömer, *Kitâbu Ahkâmi's-sûk*, s. 48.

⁷⁶ Bkz. Venşerîsî, *el-Mi'yâr*, VI, 407.

⁷⁷ Bkz. Mahmûd Mekkî, *a.g.m.*, s. 106; Yahyâ b. Ömer, *Kitâbu Ahkâmi's-sûk*, s. 50.

dayanılarak⁸⁵ "النخل" ile değiştirilmiştir⁸⁶. Halbuki bu değişiklik de cümleyi anlamsızlaştırmaktadır.

Müellifin: "يُعَقِّلُ حانوته وُيُعَقِّلُ لحمه وخبره" ifadesindeki "يُعَقِّلُ" kelimesi de "يَعْمَلُ" şeklinde değiştirilmiştir⁸⁷. Halbuki bu kelimenin cümleyle hiçbir bağlantısı yoktur. Ayrıca *el-Mi'yâr* muhakkiki bu kelimeyi yazma nüshada olduğu şekliyle doğru kaydetmiştir⁸⁸.

Müellifin: "قيل لمالك: من اشترى وَرَثًا من اللحم و الزعفران و غير ذلك" ifadesinde geçen "وَرَثًا" kelimesi "وَرَقًا" şeklinde değiştirilmiştir⁸⁹. Halbuki kelime *el-Mi'yâr*'da doğru okunmuştur⁹⁰. Bu değişiklik de cümleyi anlamsızlaştırmıştır.

Müellifin: "هل يصح هذا أو تراه من الغرر" ifadesindeki "الغرر" kelimesi *el-Mi'yâr*'da olduğu gibi⁹¹ "العدل" ile değiştirilmiştir⁹². Buradaki değişiklik de cümlelerin anlamını bozmaktadır ve muhakkik buna hiçbir açıklama getirmemektedir.

Bu neşirde benzer tasarruflar oldukça fazladır. Biz bu kadarlık bir açıkladıklarımıza ile yetinerek bunların hepsini burada zikretmeyi gerekli görmemekteyiz.

3. Kitapta yer alan isim ve mekanlarla ilgili bazı hatalar sözkonusudur. Örneğin; İbn Şibl nüshasında künyesine nispetle "وقال محمد بن عبد الله هي تبع لأسواق القيروان" (Muhammed b. Abdillâh "Kasr çarşı pazarları Kayravan çarşı pazarlarına tabidir" demiştir) şeklinde yer alan Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdûs hakkında Mekkî, "Zannederim bu kişi Mısırlı meşhur fakih Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem'dir (ö. 214/829)" demektedir⁹³. Halbuki bu açık bir yanlışır. Zira Muhammed b. Abdillâh b.

⁸⁵ Bkz. Venşerîsî, *el-Mi'yâr*, VI, 415.

⁸⁶ Bkz. Mahmûd Ali Mekkî, "Kitâbü Ahkâmi's-sûk li-Yahyâ b. Ömer el-Endelüsî", *Sahîfetü'l-Ma'hedi'l-Mısrî*, IV/1-2, Madrid 1956, s. 118.

⁸⁷ Bkz. Mahmûd Mekkî, *a.g.m.*, s. 118.

⁸⁸ Bkz. Venşerîsî, *el-Mi'yâr*, VI, 416.

⁸⁹ Bkz. Mahmûd Mekkî, *a.g.m.*, s. 130; Yahyâ b. Ömer, *Kitâbu Ahkâmi's-sûk*, s. 73.

⁹⁰ Bkz. Venşerîsî, *el-Mi'yâr*, VI, 423.

⁹¹ Bkz. Venşerîsî, *el-Mi'yâr*, VI, 427.

⁹² Bkz. Mahmûd Mekkî, *a.g.m.*, s. 137; Yahyâ b. Ömer, *Kitâbu Ahkâmi's-sûk*, s. 79.

⁹³ Bkz. Mahmûd Mekkî, *a.g.m.*, s. 108; Yahyâ b. Ömer, *Kitâbu Ahkâmi's-sûk*, s. 52.

Abdilhakem'in vefat tarihi müellifin doğumundan bir yıl sonradır. İbn Abdilhakem 214/829'da vefat emiş, müellifimiz Yahya İbn Ömer ise 213/828 tarihinde doğmuş; eserin ravisi İbn Şibl ise 353/964 yılında vefat etmiştir. Ayrıca İbn Abdilhakem Mısırlı, sorulan şehir “*Kasr*” şehri ise Afrika'dadır.

Yine metinde geçen "قال محمد إلا أن يجده كله أو أكثره مرًا فله الرد" ifadesinde atıf yapılan Muhammed Mekkî tarafından Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem zannedilmiştir⁹⁴. Bu da doğru değildir. Burada atıf yapılan kişi Muhammed b. Hâlid b. Martenîl-Mevla Abdirrahman b. Muâviye'dir. Eşec el-Kurtubî olarak bilinir. Çalışmamızın tahkik bölümünde biyografisi hakkında daha ayrıntılı bilgi sunacağız. Bizi bu düşünceye sevkeden şey Mâlikî fihhına ait kitaplarda yukarıdaki sözün ismi tam olarak açıklanmak suretiyle kendisine nispet edilmesidir⁹⁵. Anlaşıyor ki Mekkî bu açıklamaları görmemiş ve arzedilen görüşü ismi Muhammed olan en meşhur bir Mâlikî'ye nispet etmiştir.

Aynı şekilde müellifin "قيل ليحيى: فإن أهل القصر عندنا ليس لهم رحبة يصب فيها الطعام" ifadesinde yer alan “*Kasr*” şehri hakkında Mekkî, “Afrika'da *Kasr* isminde birden fazla şehir olduğu için müellifin burada hangisini kastettiğini bilmiyoruz. Bununla birlikte *Kasr*-i Zeyyâd'ı kastetmiş olması muhtemeldir. Zira bilmekteyiz ki Yahyâ b. Ömer ile burada yaşayan Yahyâ b. Zekeriya el-Emevî arasında bir mektuplaşma vardır” demektedir⁹⁶. Mekkî'nin bu tahmini doğru değildir. Burada müellifin kastettiği şehir İbrahim b. Ağleb tarafından kurulan *Eski Kasr Şehri*'dir. Bu şehir hakkında ayrıntılı bilgiyi tahkik kısmında ayrıca sunacağız. Eserde soruyu soran ve kitabı nakleden *el-Kasrî* bu şehre nispet edilmektedir.

4. Yazma nüshada yer alan bir çok kelime ve cümlenin ya olmadığını ya da yanlış olduğunu belirten Mekkî, bunları dipnotlarda vermeye ya da tashih etmeye çalışmaktadır. Bu durumun da yazma nüshaya muttali olmamasından ve *el-Mi'yâr* baskısına aşırı güveninden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Örneğin; müellifin "كتب عبد

الله بن أحمد بن طالب عن بعض قضاته يسأله عن الجزار يخلط المهزول بالسمين

⁹⁴ Bkz. Mahmûd Ali Mekkî, "Kitâbü Ahkâmi's-sûk li-Yahyâ b. Ömer el-Endelüsî", *Sahîfetü'l-Ma'hedi'l-Mısrî*, IV/1-2, Madrid 1956, s. 114; Yahyâ b. Ömer, *Kitâbu Ahkâmi's-sûk*, s. 58.

⁹⁵ Bkz. Kayrevânî, *en-Nevâdir*, VI, 297; İbn Rüsd, *el-Beyân*, VIII, 352; Mevâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, IV, 434.

⁹⁶ Bkz. Mahmûd Mekkî, *a.g.m.*, s. 136; Yahyâ b. Ömer, *Kitâbu Ahkâmi's-sûk*, s. 78.

bulunmaktadır¹⁰⁴. Bu da Mekkî'nin kastettiği asıl nüshanın *el-Mi'yâr*'ın baskısını yapan Dâru'l-Garbi'l-İslâmî'nin esas aldığından farklı olduğunu düşündürmektedir.

"الحوانيت كنسوه" ifadesinde geçen "فإن أصحاب الحوانيت كنسوه وجمعه في وسط السوق" Müellifin bölümüne dipnot koyan Mekkî, "Parantez içindeki bölüm asıl nüshada eksiktir ve haşiyede tamamlanmıştır" demektedir¹⁰⁵. Halbuki bu bölüm hem yazma nüshalarda hem de *el-Mi'yâr*'da tam olarak bulunmaktadır¹⁰⁶.

5. Mekkî yazma nüshayı görmeyip sadece *el-Mi'yâr*'a dayandığı için meseleleri *el-Mi'yâr*'da olduğu gibi almış; ne bunların doğru olup olmadıklarını ne de bağlamla uyumlarını araştırmıştır. Bu durum da konuların birbirine karışmasına sebep olmuştur. Örneğin; "الحكم في صاحب القرن يطحن في المطحنة ياتر نقشها" meselesi ile "فيمن دلس في مكيا أو طعام أو غير" meselesi ile "ذلك" konusunda böyle bir durum söz konusudur. Bu konular neşredilen kitapta şöyle geçmektedir: "مسألة: و سئل عن رجل يدفع قمحه إلى صاحب الرحي فيطحنه له على اثر النقش فتنفسده الحجارة؟ قال أشهب: يضمن مثل قمحه ...، قال يحيى: وأخبرني عبيد الله بن معاوية عن أصبغ بن الفرج قال: سمعت أشهب بن عبد العزيز وسئل "مسألة: "Halbuki meselenin doğru metni şu şekildedir: ¹⁰⁷عن رجل رش في مكياه زفتا ليرفع به الكيل..." قال يحيى: وأخبرنا عبيد الله بن معاوية عن أصبغ بن الفرج قال: سمعت أشهب بن عبد العزيز وسئل عن الرجل يدفع قمحه إلى صاحب الرحي فيطحنه له على أثر النقش ... إلا أن يكون قد علم صاحب القمح بالأمر ورمى. مسألة: وسئل مالك عن رجل رمى في مكياه زفتا ليرفع به الكيل ..."

6. Metinde yer alan bazı kelimeler "müstensihler tarafından eklenmiştir" denilerek çıkarılmıştır. Halbuki bu doğru değildir ve bu kelimelerin çıkarılması cümlelerde anlam bozukluklarına yol açmaktadır. Örneğin Mekkî, müellifin "قال أصبغ و سألته (أي ابن القاسم) عن الرجل يخلط الزيت الرديء بالجديد والسمن الرديء بالجديد هل يخل شيئ من ذلك؟ قال: لا يخل ذلك ولا خير فيه ... قيل ليحيى: فإن خلط هذا طعامه الذي ذكر أصبغ عن ابن القاسم فاشتره رجل و هو لا يعلم ثم يعلم ذلك..."

¹⁰⁴ Bkz. Venşerîsî, *el-Mi'yâr*, VI, 420.

¹⁰⁵ Bkz. Mahmûd Ali Mekkî, "Kitâbü Ahkâmi's-sûk li-Yahyâ b. Ömer el-Endelüsî", *Sahîfetü'l-Ma'hedi'l-Musrî*, IV/1-2, Madrid 1956, s. 127; Yahyâ b. Ömer, *Kitâbu Ahkâmi's-sûk*, s. 70.

¹⁰⁶ Bkz. Venşerîsî, *el-Mi'yâr*, VI, 420.

¹⁰⁷ Bkz. Mahmûd Mekkî, *a.g.m.*, s. 112; Yahyâ b. Ömer, *Kitâbu Ahkâmi's-sûk*, s. 52.

ifadesindeki "الذي ذكر أصيغ عن ابن القاسم" bölümünü metinden çıkarmış ve "طعامه" kelimesinden sonra dipnot koyarak "الذي ذكر أصيغ عن ابن القاسم" ibaresi yer almaktadır. Bu ibare metne sonradan eklenmiştir. Anlaşıyor ki bu ifade haşiyeye yazılmış bir açıklama iken el-Mi'yâr'ın müstensihî tarafından metne idrac edilmiştir¹⁰⁸. Halbuki mânânın anlaşılır olması için söz konusu ibarenin metinde yer alması şarttır. Dolayısıyla Mekkî'nin dediği gibi sonradan eklenmiş bir ibare değildir. Zira o ibare olmadan cümle yarım kalmaktadır.

7. Asıl nüshada var olan bazı kelimeler metinden çıkarılmıştır. Halbuki bunların bir kısmının çıkarılması anlamın değişmesine sebep olmaktadır. Örneğin; müellifin "إن لم فليمض" sözünde geçen "فليمض" kelimesi asıl nüshada ve el-Mi'yâr'da var olmasına¹⁰⁹ rağmen Mekkî, söz konusu kelimeyi metinden çıkarmıştır¹¹⁰. Halbuki bu kelimenin metinden düşmesi ise anlam bozukluğuna yol açmaktadır.

Aynı şekilde müellifin "وإذا كان السعر رخيصا و لم يضر بالسوق خلي بين الناس وبين أن يشتروا حيث" sözünde geçen "وبين" ifadesi metinden çıkarılmıştır¹¹¹. Halbuki bu ibare hem el-Mi'yâr'da vardır¹¹² hem de bunun çıkarılması cümlelerin yapısını bozmaktadır.

Yine müellifin "قلت له: فما يصلح به السلام من الورق؟ قال: ذلك شيء جرى الناس عليه ولا بد لهم منه" ifadesinde geçen "به" ibaresi açıklama yapılmaksızın hazfedilmiştir¹¹³. Halbuki ifade hem el-Mi'yâr'da hem de asıl nüshada bulunmaktadır¹¹⁴. Yine kurbanlıkların derileri

¹⁰⁸ Bkz. Mahmûd Ali Mekkî, "Kitâbü Ahkâmi's-sûk li-Yahyâ b. Ömer el-Endelüsî", *Sahîfetü'l-Ma'hedi'l-Mısrî*, IV/1-2, Madrid 1956, s. 116; Yahyâ b. Ömer, *Kitâbu Ahkâmi's-sûk*, s. 59-60.

¹⁰⁹ Bkz. Venşerîsî, *el-Mi'yâr*, VI, 417.

¹¹⁰ Bkz. Mahmûd Mekkî, *a.g.m.*, s. 122; Yahyâ b. Ömer, *Kitâbu Ahkâmi's-sûk*, s. 65.

¹¹¹ Bkz. Mahmûd Mekkî, *a.g.m.*, s. 137; Yahyâ b. Ömer, *Kitâbu Ahkâmi's-sûk*, s. 79.

¹¹² Bkz. Venşerîsî, *el-Mi'yâr*, VI, 426.

¹¹³ Bkz. Mahmûd Mekkî, *a.g.m.*, s. 139; Yahyâ b. Ömer, *Kitâbu Ahkâmi's-sûk*, s. 81.

¹¹⁴ Bkz. Venşerîsî, *el-Mi'yâr*, VI, 428.

konusunun başında yer alan "فال" ifadesi matbu nüshada yoktur¹¹⁵. Halbuki bu kelime de muhakkikin dayandığı *el-Mi'yâr*'da bulunmaktadır¹¹⁶.

Burada dikkat çekilen kelimeler *el-Mi'yâr* adlı eserin matbu nüshasında var olmasına rağmen Mekkî tarafından hazfedilenlerdir. Bununla birlikte Mekkî'nin metne eklenmesinde ya da çıkarılmasında *el-Mi'yâr*'ın muhakkikine tabi olarak düştüğü hatalar daha fazladır. Biz bunları zikretmeyi uygun bulmadık. Çünkü bu noktalarda Mekkî yalnızca nakleden konumundadır.

3. İspanyolca neşir

Bu eser oryantalistlerin İslâmî kültür mirası ve bunların neşri konusundaki genel siyasetlerinin bir ürünüdür. Özellikle kendi topraklarında (Endülüs) ortaya çıkmış bir eser olunca daha da dikkat çekmiştir. "*Ahkâmu's-sûk*" adlı eser Madrid'de 1956 yılında *Sahîfetü'l-Ma'hedi'l-Mısrî*'de neşredilince İspanyol müsteşrik Don Emilio Garcia Gomez bu kıymetli eseri İspanyolca'ya çevirmeye başladı. Daha sonra bu çeviriyi Madrid'de *el-Endülüs* adlı dergide 1957 yılında şu başlık altında yayınladı: "Unas ordenanzas del zoco del siglo IX: Trad. Del mas antiguo antecedente de los tratados andaluces de Hisba por un autor andaluz"¹¹⁷.

¹¹⁵ Bkz. Mahmûd Ali Mekkî, "Kitâbü Ahkâmi's-sûk li-Yahyâ b. Ömer el-Endelüsî", *Sahîfetü'l-Ma'hedi'l-Mısrî*, IV/1-2, Madrid 1956, s. 141; Yahyâ b. Ömer, *Kitâbu Ahkâmi's-sûk*, s. 83.

¹¹⁶ Bkz. Venşerîsî, *el-Mi'yâr*, VI, 429.

¹¹⁷ Bkz. Don Emilio Garcia Gomez, "Unas ordenanzas del zoco del siglo IX: Trad. Del más antiguo antecedente de los tratados andaluces de Hisba, por un autor andaluz", *Al-Andalus*, XXII, Madrid 1957, ss. 253-316.

II. KİTABIN RAVİLERİ

Kitabın sadece iki ravisi bulunmaktadır. Bu sebeple aşağıda kitabın bu iki ravisinin biyografilerinden bahsedeceğiz.

A. İlk ve İtimad Edilen Rivayetin Ravisi el-Kasrî

1. İsmi ve nesebi

Tam adı Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Abdirrahman et-Teymî el-Kasrî'dir. el-Kasrî nisbesi Kayravan'a iki mil mesafedeki Benü'l-Ağleb kasrına nispetle kullanılmaktadır. Benü'l-Ağleb buradan göçtükten sonra halk burada iskan etmiştir¹¹⁸.

2. Hocaları

Yahyâ b. Ömer'den dersler almış ve kitaplarını rivayet etmiştir. İbn Tâlip (ö. 275/888), İbn Sâlim (ö. 263/876), Ahmed b. Yezîd (ö. 284/897) ve İshâk b. Abdûs (ö. 263/876) hocaları arasındadır. Bir çok kitabı toplamıştır. Çağdaşı hiç kimsenin yazmadığı pek çok kitabı kendi el yazısıyla yazmıştır. Sûse'ye Yahyâ b. Ömer'in yanına yolculuk etmiş ve onun yanında bin kitap olduğunu görmüştür. Eğer kitap alacak para bulamazsa gömleğini satıp parasıyla kitap almıştır. Aldığı kitapları hem korumakta hem de içindekileri bilmekteydi¹¹⁹.

3. Öğrencileri

Ebû Bekr b. Lebbâd (ö. 333/944) öğrencilerindendir. El-Kasrî'ye duyduğu güven yürüyerek de olsa onun yanına gelip Yahyâ b. Ömer'den naklettiği kitapları

¹¹⁸ Hayatı hakkında Bkz. Mâlikî, *Riyâdû'n-nüfûs*, II, 197-200; Huşenî, *Tabakât*, s. 170; a.mlf., *Ulemau İfrîkyâ*, s. 224; Kâdî İyâd, *Terâcumu Ağlebiyye mustahrece minel-Medârik*, thk. Muhammed et-Tâlibî, Matbaatu'r-Resmiyye li'l-Cumhûriyyeti't-Tûnusiyye, Tunus 1968, s. 410-412; Debbâğ, *Meâlimu'l-îmân*, III, 11.

¹¹⁹ Mâlikî, *Riyâdû'n-nüfûs*, II, 197; Kâdî İyâd, *Terâcumu Ağlebiyye*, s. 410.

almasını sağlamıştır. Bir diğer öğrencisi ise Ebû Abdillâh b. Hâris el-Huşenî'dir (ö. 361/971). Bunlar dışında da pek çok kişi ondan dersler almıştır.

4. Alimlerin kanaatleri

el-Kasrî'nin biyografisi hakkında bilgi sunanlar ilmi mevkie üzerine hakettiği övücü ifadeler kullanmışlardır. Bu sözler el-Kasrî'ye güven duyulmasını ve kuşulanılmamasını gerektirecek düzeydedir. el-Kasrî, güvenilirliği, rivayetlerinin çokluğu, güzel konuşması, teliflerinin mükemmelliği, insanların kendisini tazimi ve pek çok öğrencisinin olmasıyla tavsif edilmiştir. Ebu'l-Arab onun hakkında "Sika bir kimseydi ve kendisinden pek çok kimse dersler aldı" demiştir¹²⁰. İbn Ebî Düleym ise "Hadis konusunda uzman idi ve rivayetleri çok idi. İnsanlar onu tazim edip ondan rivayette bulunurlardı"¹²¹.

Debbâğ onu fakih şeklinde nitelemiş ve şöyle demiştir: "Fakih, salih ve vera sahibi bir kimse idi. İlim, rivayet ve kitapların tashihi konularında uzman idi"¹²². İbnü'l-Lebbâd gibi çok büyük bir alimin ders almak için el-Kasrî'ye yürüyerek geldiğini görmekteyiz. Buradan da anlaşılmaktadır ki el-Kasrî her ne kadar kitapların toplayıcısı olarak bilinse de fakih ve muhaddis bir kimse idi. Alimler arasında belli bir yere sahip idi ki kitapları da buna delalet etmektedir.

5. Telifleri

el-Kasrî Hz. Peygamber'in mucizelerini toplamak için bir kitap telif etmiştir. Kitabın adı "Kitâbu'l-mu'cizât" şeklindedir. El-Mâlikî bu eser hakkında "Bu kitap gerçekten güzel bir telifdir. Atmış küsur cüz içermektedir. Kitabın adı Kitâbu tecdîdi'l-îmân ve şerâii'l-İslâm'dır. Kitabın tamamına vakıf oldum ve Sakaliyye ve Afrika'da tekrar tekrar okudum" demiştir¹²³. el-Kasrî bu kitabı için şöyle demiştir: "Benden önce bir müellif kitaplarının kendisiyle birlikte gömülmesini istemiş olsaydı, ben de el-

¹²⁰ Kâdî İyâd, *Terâcumu Ağlebiyye*, s. 410.

¹²¹ a.gml., a.g.e., s. 410.

¹²² İbn Nâci, *Meâlimu'l-îmân*, III, 11.

¹²³ Şu an Tunus'ta Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye'ye katılmış bulunan Kayravan Camii eski kütüphanesinde birkaç cüzü bulunmaktadır (Bkz. Mâlikî, *Riyâdü'n-nüfûs*, II, 198).

Mu'cizât adlı eserimle gömülmeyi arzuldım. Onu Resûlullah'a veririm temennisini taşırdım"¹²⁴.

Bundan başka pek çok hadis ve fıkıh eserini bizzat kendi el yazısıyla yazmıştır. Şöyle der: "Kırk yıldır kalemimin mürekkebi kurumadı"¹²⁵. Hatta daha önce Yahyâ b. Ömer ile ilgili hikayesinde de geçtiği üzere elbiselerini satıp kitap ya da kağıt aldığı dahi olmuştur.

6. Vefatı

Vefat tarihi üzerinde küçük bir ihtilaf vardır. el-Mâlikî ve Kâdî İyâd 322/933 senesinde, İbn Nâcî 321/932 yılında ve Ebû Bekr b. Atîk ise 323/934'de vefat ettiğini söylemiştir¹²⁶.

B. İkinci Rivayetin Sahibi İbn Şibl

Tam adı Ebû Abdillâh¹²⁷ Muhammed b. Şibl¹²⁸ b. Bükeyr el-Kaysî'dir. Titeylelidir¹²⁹. Fakih ve meşhur bir alimdir. Kurtuba'da Yusuf b. Yahyâ el-Muğâmî'den (ö. 288/900) dersler almış daha sonra Kayravan'a giderek¹³⁰ Yahyâ b. Ömer (289/901), Yahyâ b. Avn (ö. 298/910) ve Ömer b. Yusuf'a (ö. 337/948) öğrenci olmuştur. Sûse'de ise Ebû Madar Dârim b. Mâlik el-Bağdâdî (ö. 280/893) ve Ebu'l-Kâsım Zeydân b. İsmâîl'den (ö. 298/910) ders almıştır. Öğrencileri arasında İsa b. Mûsâ (386/996) ve Ebû Muhammed el-Kal'î (383/993) vardır. Tekrar Endülüs'e dönüp Titeyle'de

¹²⁴ Kâdî İyâd, *Terâcumu Ağlebiyye*, s. 410; İbn Nâcî, *Meâlimu'l-îmân*, III, 12.

¹²⁵ İbn Nâcî, *Meâlimu'l-îmân*, III, 12.

¹²⁶ Mâlikî, *Riyâdü'n-nüfûs*, II, 200; Kâdî İyâd, *Terâcumu Ağlebiyye*, s. 412; İbn Nâcî, *Meâlimu'l-îmân*, III, 13.

¹²⁷ el-Veşerîsî'nin *el-Mi'yâr* adlı eserine eklediği yazma nüshada künyesi bu şekildedir (Bkz. Veşerîsî, *Mi'yâr*, vr. 128; İbn Ferhûn, *Dîbâc*, s. 319).

¹²⁸ Babasının isminde ihtilaf vardır. İbn Ferhûn adını Muhammed b. Süleym b. Şibl şeklinde kaydetmiştir (*Dîbâc*, s. 319). Kâdî İyâd ise ismini Muhammed b. Ali olarak zikretmiştir (*Tertîbu'l-medârik*, II, 269).

¹²⁹ Titeyle Endülüs'te Kurtuba'nın doğusunda bir şehirdir. Toprağı verimli suyu bol ve güzeldir. Ağaçlarla kaplıdır. Hakem b. Hişâm b. Abdurrahman b. Muâviye zamanında imar edilmiştir (Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 33).

¹³⁰ İbnü'l-Faradî Kayravan'a 292/904 yılında yolculuk yaptığını söylemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bu tarihlendirme yanlıştır. Zira Yahyâ b. Ömer 289/901 senesinde vefat etmiştir. Ayrıca Sûse'deki hocası Ebu Madar Dârim b. Mâlik de 280/893 yılında vefat etmiştir. Yani her ikisi de İbnü'l-Faradî'nin İbn Şibl'in Endülüs'ten ayrıldığı tarh olarak açıkladığı 292/904'ten önce ölmüşlerdir.

bulunmuştur. Pek çok şehirden dersler almak üzere öğrenciler İbn Şibl'in yanına gelmişlerdir. Abdullah b. Muhammed b. Kâsım et-Tağrî (ö. 383/993) hakkında övücü ifadeler kullanmıştır. Uzun bir hayatın ardından 353/964 senesinde vefat etmiştir¹³¹.

¹³¹ İbnü'l-Faradî, *Ulemau'l-Endülü's*, II, 67-68; Kâdî İyâd, *Tertîbu'l-medârik*, II, 689. İbn Şibl'in vefat tarihi konusunda ihtilaf vardır. İbn Ferhûn 307/919 tarihine işaret eder (*Dîbâc*, s. 319). Burada işaret etmeliyiz ki araştırmalarımızda İbn Şibl'in biyografisi hakkında İbnü'l-Faradî, Kâdî İyâd ve İbn Ferhûn dışında bilgi veren başka bir müellif göremedik. Kanaatimizce en doğru bilgileri İbnü'l-Faradî vermektedir. Zira Yahyâ b. Ömer'le bağlantısını sadece o zikretmektedir. Ayrıca Kâdî İyâd'ın verdiği bilgiler baba adı dışında uyumluluk göstermektedir. Mahmûd el-Mekkî ise İbn Ferhûn dışında İbn Şibl hakkında bilgi veren kimseye rastlamadığını açıklamıştır (Bkz. Mahmûd Ali Mekkî, "Kitâbü Ahkâmî's-sûk li-Yahyâ b. Ömer el-Endelüsî", *Sahîfetü'l-Ma'hedi'l-Mısrî*, IV/1-2, Madrid 1956s. 59). Halbuki işaret ettiğimiz üzere İbnü'l-Faradî ve Kâdî İyâd da biyografisi hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca Ebu'l-Arab *Tabakât*'nda hocası Yahyâ b. Avn'dan yaptığı rivayetlere değinmektedir (Ebu'l-Arab, *Tabakât*, s. 104).

SONUÇ

Bu çalışmanın sonunda ulaştığımız sonuçları maddeler halinde sıralayacağız.

1. Hisbe teşkilatı Afrika’da bulunan kent ve köylerde iktisadi hayatın temel taşı olarak kabul edilmektedir. Bu teşkilat, aralarında birçok iktisadi faaliyetin meydana geldiği muhtelif tabakalar arasındaki insicamı temin etmiştir. Zira Hisbe teşkilatı yapısı itibariyle Allah’ın koymuş olduğu yasakların çiğnenmesini engellemek, insanların onurlarını korumak, toplumun genel güvenliği ve kamu hizmetlerinin muhafazasını sağlamaktadır. Çarşı-pazarda meslek erbabı ve sanatkârların genel denetimi ve yapmış oldukları işlerde hukukî esaslara uymalarını sağlamak, üretim kalitelerinin ölçülerek malların sağlam yapılıp yapılmadıklarını takip etmek şeklinde tamamı bakanlıklar ve çeşitli müesseseler gibi uzmanlık alanı düzenlemeleriyle tamamlanan işler Hisbe teşkilatı tarafından yerine getirilmekteydi.

2. Muhtesip veya "صاحب السوق" “*sâhibü’s-sûk*”un görevi, ticari ilişkileri kontrol etmek, meslek erbabıyla tüccar arasında vuku bulan anlaşmazlıkları çözmektir. Aynı zamanda ölçü-tartı aletleri ve bunların doğru bir şekilde çalıştırılıp çalıştırılmadığı gibi şehrin alış-veriş merkezlerinde meydana gelen bütün ticari ilişkileri denetlemekteydiler. Hileyi engelleme; dolandırıcıları, ölçü-tartıda sahtekârlık yapanları ve fiyatlarla oynayanları cezalandırma gibi işleri de muhtesip yapmaktaydı. Çünkü kanunlara karşı çıkarak uygulanmasını engelleyen kimselerin uygun bir cezaya çarptırılmaları muhtesibin salahiyeti dâhilindedir. Verilen ceza da işlenen suçun miktarına göre azardan uyarıya, suçlunun bütün iktisadi işlemlerden alıkonulmasına, suçu kendisi için işlemiş olduğu ticari emtiaya el konulmasına kadar uzanabilir. Ayrıca çiğnediği kanunlar ve yaptığı hileler ölçüsünde cezanın miktarı artırılıp hapse kadar vardırılabılır.

3. Yahya b. Ömer, Maliki mezhebinin yayıldığı bölgelerde ve Afrika’da (Tunus’ta) bu mezhebin yayılmasında katkısı olan Maliki fakihlerinden kabul edilmektedir. Onun bu konudaki katkıları fetva, eğitim ve eser te’lifi şeklinde olmuştur. Bu sebepten dolayı O, fetvadaki titizliği ve mezhebin görüşlerini bilerek onları zabt-u

rabt altına almasıyla tanınmaktadır. Nitekim herhangi bir hadisi veya hükmü senedini âlimlerden birine dayandırmadan zikretmemektedir. Aynı zamanda Yahya b. Ömer, sünnete bağlılığı, bid'atlere karşı koyması ve ehl-i sünnet akidesine muhalif olanlara cevap vermesiyle bilinmektedir. Akaid alanında "الرد على الشكوكية" "*er-Redd alâ's-Şükükiyye*" ve "الرد على المرجنة" "*er-Redd alâ'l-Mürchie*" gibi eserleri kaleme aldığı gibi; Malikî Mezhebi dışındaki mezheplere de "الرد على الشافعي" "*er-Redd alâ's-Şâfiî*" ve "الرد على العراقيين" "*er-Redd alâ'l-Irâkiyyîn*" örneklerinde olduğu gibi bazı reddiyeler yazmıştır¹³².

Bizim bu çalışmamızla doğrudan ilgisi olan ise Yahya b. Ömer'in Hisbe Ahkâmı ve ticari ilişkiler alanında eser telif edenlerin ilklerinden olması veya Çarşı-Pazar fıkıhı (ahkâmı) olarak isimlendirilen ilk eserlerden birini kaleme almış olmasıdır. Onun "أحكام السوق" "*Ahkâmü's-Sûk*"u bu alanda bizim için en eski eser olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden elimizdeki eserin önemi bir yandan büyük ilmi kıymetinde, diğer yandan da tarihi kıymetinde gizlidir.

4. Yaptığımız bu çalışma neticesinde "أحكام السوق" "*Ahkâmü's-Sûk*"un fıkıh eserleri içerisinde Hisbe konusunda kaleme alınmış ilk müstakil kitap olduğu sonucuna ulaştık. Bu eser, Mağrib ülkelerinde çarşı-pazarların gelişim alanı ve âlimlerin buna gösterdikleri ihtimamı çok güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü bu eser, daha sonra "*Hisbe*" ismiyle bilinen birçok meseleyle ilgili konuyu içermektedir. Nitekim Müellifin hocası Mâlikî fakih Sahnûn da Afrika'da (Tunus) Muhtesip olarak ilk vazife alan kişidir.

5. Çalışmamızın konusu olan kitap, birçok isimle bilinmektedir. Bir nüshada "القول فيما ينبغي النظر فيه من الأسواق" "*el-Kavlü fîmâ Yenbeğî en-Nazaru fîhi mine'l-Esvâk*" şeklinde geçmekte ve aynı nüshada "النظر والأحكام على أسعار المسلمين في الموازين والزيات وجميع أحوال أسواق المسلمين" "*en-Nazar ve'l-Ahkâm alâ Es'ârî'l-Müslimîn fî'l-Mevâzîn ve'z-Zîbât ve Cem'î Ehvâli Esvâk'l-Müslimîn*" ismiyle geçmektedir. İkinci nüshada ise bir yerde "أحكام السوق" "*Ahkâmü's-Sûk*", başka bir yerde ise "أفضية السوق" "*Ekdıyetü's-Sûk*" şeklinde

¹³² Eserleri bölümüne bkz. s. 41

zikredilmiştir. Ancak eser daha çok "أحكام السُّوق" "*Ahkâmü's-Sûk*" ismiyle bilinmiş, tabakât müellifleri ve kitap hakkında bilgi veren âlimler eseri bu isimle nakletmişlerdir¹³³.

6. Bu eser, Yahya b. Ömer'in bize tam olarak ulaşan tek eseridir. Venşerîsi¹³⁴, İsmail Paşa¹³⁵, Fuat Sezgin¹³⁶ ve daha birçok ilim adamı¹³⁷ bu kitabı ona nispet ederler.

7. Kitâb "*Ahkâmü's-Sûk*"u Muhammed b. Ahmed b. Abdûn et-Tecîbî el-Endelüsî'nin "رسالة في الحسبة" "*Risâle fi'l-Hisbe*", es-Saktî'nin "آداب الحسبة" "*Âdâbü'l-Hisbe*", İbnü'l-Uhuvve'nin "معالم القرية" "*Meâlimü'l-Kurbe*" ve Şîrâzî'nin "نهاية الرتبة" "*Nihâyetü'r-Rutbe*"si gibi sonraki dönemlerde yazılmış hisbe eserleriyle karşılaştırıldığında kitapta, fikhî meselelerin başka eserlerde görülmeyecek şekilde çokça yer aldığı görülecektir. Ancak Atrûşî'nin "كتاب الحسبة" "*Kitâbü'l-Hisbe*"si bunlardan istisna edilebilir. Çünkü bu eser hisbe konusundaki telifatın fıkıhtan müstakil olduğu zamana yakın bir dönemde kaleme alınmıştır.

8. Kitabın metnine baktığımızda, Yahya b. Ömer'in Tunus'taki Sûsa Camisinde verdiği derslerin bir hâsılası olduğu ve müellifin eseri doğrudan kaleme almadığı görülür. Öyle görünüyor ki eserin ravisi, dersleri toplamış, tertip etmiş ve bir eser haline getirmiştir. Tabakat eserlerinde kitabın serahaten bu isimle yer almaması da bununla açıklanabilir.

9. Kitabın üslup ve yönteminden eserin, müellifin öğrencileri ve başkalarının kendisine yönelttiği sorulara verdiği cevaplara dayandığı anlaşılmaktadır. Kitabın birçok değişik meseleyi içermesini ve hacimli bir eser olmasını sağlayan da budur.

10. Müellifin eserin tertibine önem verdiği dikkat çekmektedir. Ancak kitabın ravisi (el-Kasrî) eserin mevzusuna girmeyen bazı meseleleri kitaba eklemiştir: "باب جهاز" "*Bâbü Cihâzi'l-Mer'eti*", "باب توجيه اليمين في دعوى القذف" "*Bâbü Tevcîhi'l-Yemîni fi Da'va'l-Kazfî*" ve "بيوت الأذى والفجور وما يقع فيها من محرمات" "*Buyûtü'l-Ezâ ve'l-Fücûr ve Mâ Yekau*

¹³³ İsmâil Paşa, *Îzâhü'l-Meknûn*, I, 35; Fuad Sezgin, *Târîhu Tûrâsi'l-Arabî*, I, 3, 161; Muhammed Mahfûz, *Terâcimü'l-Müellifîn et-Tunusiyyîn*, III, 426.

¹³⁴ El-Venşerîsi, *el-Mi'yâr*, VI, 406.

¹³⁵ İsmail Paşa, *Îzâhü'l-Meknûn*, I, 35.

¹³⁶ Fuat Sezgin, *Târîhu Tûrâsi'l-Arabî*, III, 161.

¹³⁷ Tezin 49 sayfalarına bkz.

fihâ min Muharremât” gibi başlıklar bunlara örnek olarak verilebilir. Ravinin bu konuları esere eklemesinin sebebi, o dönemde Mezalim mahkemelerinde yetkili olan Muhtesibin vazifeleri arasına bu tür meselelerin de girmesinden kaynaklanmaktadır.

11. Kitap “*Valinin Çarşı-Pazarı Kontrolü, Ölçü ve Tartıları Denetlemesi ve Tedavülde Olan Paranın Durumunun Araştırmasının Gerekliliği*” girişini içermektedir. Bu girişi, Yahya b. Ömer’e yöneltilen sorulardan oluşan çarşı-pazar ahkâmıyla ilgili önemli meselelerin bir hülasası takip etmektedir. Bunlara “*Tüccarlar Arasındaki Ölçü ve Tartı Birimlerinin Farklı Olması Hususundaki Şer’î Hüküm*” ve “*Fiyatların Serbest Oluşu ve Zararın Giderilmesi Hakkındaki Şer’î Hüküm*” gibi meseleler örnek verilebilir. Soru sorulduktan sonra cevabı nakledilmektedir. Bundan sonra kitabın diğer konu başlıkları gelmekte ve bu başlıklarda sonraki dönemlerde “*Hisbe*” ismi altında incelenen meseleler ile ilgili konulara değinmektedir.

12. Kitabın iki rivayeti bulunmakta ve bunlardan biri Müellifin Tunuslu öğrencisi Ahmed b. Abdurrahman el-Kasrî’ye aittir. Bu rivayetin özelliği, el-Kasrî’nin meseleler isnadlarını yansıtmaması ve İbn Ömer dışında başka ilim adamlarından duyduğu cevaplar ilgili bölümün altında zikretmesidir. İkinci rivayet yine Müellifin Endülüslü öğrencisi İbn Şibil’e aittir. Bu rivayetin özelliği ise isnadların ihtisar edilmesi ve cevapların Yahya b. Ömer’in cevaplarıyla sınırlandırılmasıdır. İki rivayet kitaptaki temel meselelerde ittifak etmekte; eserin konu başlıklarının takdim-tehirinde ve Yahya b. Ömer’den rivayet edilen bazı meselelerin kitaba eklenmesi ve çıkarılması gibi konularda da ayrışmaktadır¹³⁸.

13. Eserin dilinin açık ve akıcı olması, Müellifin karışıklığı önlemek amacıyla yaşamış olduğu dönemde birtakım şeylere verilen isimleri bilinen adlarıyla kullanmaya özen göstermesi onun özelliklerindendir.

14. Kitabın yazılış tarzı soru ve cevap şeklindedir. Eserin ravisi soruyu “سألت يحي بن” “*Yahya b. Ömer’e sordum*”, “سئل يحي” “*Yahya’ya soruldu*”, “أخبرنا أو أخبرني يحي” “*Yahya bana veya bize haber verdi*”, “قبل ليحي” “*Yahya’ya söylendi*” şeklinde zikretmektedir.

¹³⁸ Tezin ss. 70-77 sayfalarına bkz.

15. Müellif İmam Mâlik ve öğrencilerinden birçok nakillerde bulunmaktadır. İbn Kâsım, Eşheb, Esbağ, Hocası Kayravân Fakihî Sahnûn ve Öğrencisi el-Kâdî İbn Tâlib gibi kişiler buna örnek verilebilir. Ayrıca Yahya b. Ömer cevaplarında Mâlikî Mezhebi'yle yetinmekte başka mezheplere müracaat etmemektedir.

16. Eserde geçen bütün cevapların, Müellifin yaşamış olduğu dönemde Tunus alış-veriş merkezlerinde meydana gelen günlük ticari ilişkilerin sonucunda meydana gelen fikhî meseleler olduğu görülmüştür. Fakat kitapta meydana gelmesi mümkün olmayan farazi meseleler bulunmamaktadır.

17. Müellifin cevapları daha çok sorulan soruların gerektirdiği bilgilere mahsus olmak şartıyla verdiği cevaplarla sınırlı kalmaktadır. Bununla beraber delillere yer verilmemiştir.

18. Kitap, ölçü ve tartı aletleri, gıda maddeleri, elbiseler, davet yemekleriyle kutlamalar, müzik aletleri ve cenaze törenleri gibi Müellifin yaşamış olduğu dönemde Tunus iktisadî ve toplumsal hayatında varolan birçok şeyi yansıtmaktadır.

19. Kitap, Hisbe ve çarşı-pazar ahkâmı konusunda yapılan çalışmalara ilk bir örnek teşkil etmektedir. Bu yönüyle, Müellifin yaşadığı dönemden sonra fetva ve hisbe konularında yazılan eserlere temel olmuştur. Aynı zamanda eser, devletin iktisadi faaliyetleri düzenleme, ihtikâr ve dolandırıcılıkla mücadele, fiyatları kontrol ederek fiyatlarla oynayıp piyasayı etkilemeye çalışanları engelleme ve çarşının kalitesini düzenleme gibi konularla ilgili fonksiyonunu araştırmaya yönelik çalışmalar için de önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

20. “*Ahkâmü's-Sûk*” adlı kitap bilebildiğimiz kadarıyla dünyada tüketiciyi koruma hükümleri taşıyan ve Afrika'da devlet tarafından fiilen uygulanan kitap olması sebebiyle orijinal bir çalışmadır. İslam fıkhnın, özellikle fıkıh alanında yapılan hisbeyle ilgili diğer çalışmaların Batı dünyası üzerinde etkisi olduğu gibi, *Ahkâmü's-Sûk*'un büyük bir etkisi olduğu kanaatindeyiz. Zira bu kitabın 1957 yılında Don Emilio Garcia Gomez tarafından İspanyolca'ya tercüme edildiği bilinmektedir. Ayrıca bugünkü tüketici kanunlarının muhtevası ile bu kitapta yer alan hükümlerin uyuşması da bu düşüncemizi desteklemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- El-Adevî, Ali b. Ahmed b. Mükerrremillah es-Sa'dî ---, *Hâşiyetü'l-Adevî alâ Kifâyeti't-Tâlibi'r-Rabbânî*, Thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bakâî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1991.
- Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizade (h.1353/m.1934), *Dürerü'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1991.
- Alliş, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *Şerhu minahi'l-celil alâ muhtasari'l-allame Halîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1989.
- _____, *Fethu'l-Aliyyî'l-Mâlikî fî'l-Fetvâ alâ Mezhebi'l-İmâm Mâlik*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2004.
- Babanzâde, İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Mîr Selim el-Bâbânî el-Bağdâdî (h.1338/m.1920), *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Müsannifîn*, Vekâletü'l-Maârif el-Celîle, İstanbul 1955.
- _____, *Îzâhü'l-Meknûn Fî'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zünûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Vekâletü'l-Maârif el-Celiyye, İstanbul, 1945.
- El-Bâbertî, Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmüd b. Ahmed (h.786/m.1384), *el-İnâye Şerhu'l-Hidâye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts.
- El-Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd (h.474/m.1081), *et-Ta'dîl ve't-Tahrîc*, Thk. Ebû Lübâbe, Dâru'l-Livâ' li'n-Neşr, Riyad 1986.
- _____, *el-Müntekâ Şerhu Muvatta' Dâru'l-Hicreti Malik b. Enes*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire ts.
- El-Ba'î, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi'l-Feth (h.709/m.1309), *el-Mutli' alâ Elfâzi'l-Mukni'*, Thk. Muhammed Beşîr el-Edlibî), el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1981.
- El-Behûtî, Mansur b. Yunus b. İdris (h.1051/m.1641), *Dekâiku Ūli'n-Nühâ Lişerhi'l-Müntehâ el-Ma'rûf Bişerhi Münteha'l-İrâdât*, Âlemü'l-Kutub, Beyrut 1996.
- _____, *Keşşâfü'l-Kinâ' an Metni'l-İknâ'*, Thk. Hilâl Masîlihî, Mustafa Hilâl, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- El-Bekrî, Ebû Ubeydillâh Abdullah b. Abdilaziz el-Endelüsî(h.487/m.1094), *Mu'cemu Me'sta'cem min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâdi'*, Thk. Mustafa es-Sekkâ, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1982.
- El-Belhî, Nizamüddin ve Cemâetün min Ulemâi'l-Hind, *el-Fetâva el-Hindiyye*, Dâru Sâdır, Beyrut 1991.

- El-Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (h.458/m.1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ Li'l-Beyhaki*, Thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Mektebetü Dâru'l-Bâz, Mekke 1994.
- Ebu Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (h.275/m.888), *Süneni Ebî Dâvûd*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts.
- Ebu'd-Dayyâf, el-Abbas Ahmed b. el-Hâc (h.1291/m.1874), *İthâfu Ehli'z-Zaman bi Ahbâr-i Mulûk-i Tunus ve Ahdi'l-Emân*, ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, Tunus 1963.
- Ebû Cîb, Sa'dî ---, *el-Kâmûs el-Fikhî Luğaten ve Istilâhen*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.
- El-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (h.256/m.869), *Sahîhu'l-Buhârî*, Thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1987.
- Ebû'l-Hüseyin, Abdülbaki b. Kâni' b. Merzuk İbn Kari, (h.351/m.962), *Mu'cemü's-Sahâbe*, Thk. Salah b. Sâlim el-Misrâtî, Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, Medine 1997.
- El-Büceyremî, Süleyman b. Muhammed b. Ömer (h.1221/m.1806), *Hâşiyetü'l-Büceyremî ala'l-Hatîb el-Müsemma Tuhfetü'l-Habîb Şerhu'l-Hatîb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- Ebû Zekerîyya, Yahya B. Ömer el-Endelüsî (h. 289/m. 901), *en-Nazar ve'l-ahkâm fî Cemî'i Ehvâli's-Sûk*, thk. Hasan Husnî Abdulvehhab, Eş-Şeriketü't-Tunusiyye, Tunus 1975
- , *Kitâbu Ahkâmî's-sûk*, thk. Mahmud Ali Mekkî, Mektebetü's-Sakâfeti't-Dîniyye, Kâhire 2004.
- El-Cezzâr, Fikrî Zeki ---, *Medâhîlu'l-Müellifîn ve'l-A'lâmî'l-Arab Hetta Âm 1215/1800*, Mektebetü el-Melik Fehd el-Vatanî, Riyad 1994.
- El-Cürcânî, Ebû'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali (h.816/m.1413), *et-Ta'rifât*, Thk. İbrahim el-Ebyârî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1984.
- Ed-Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahya b. Ahmed b. Ümeyra (h.599/m.1203), *Buğyetü'l-Mültemis fî Târih-i Ricâli'l-Endülüs*, Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, Mısır 1967.
- Ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman (h.255/m.868), *Sünen'üd-Dârimî*, Thk. Fevvâz Ahmed Zümrelî, Hâlid es-Seb' el-İlmî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1986.
- Ed-Debbâğ, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed el-Ensârî (h.699/m.1300), *Meâlimü'l-Îmân fî Marifet-i Ehli'l-Kayrevân*, Thk. Muhammed el-Ahmedî Ebûn'n-Nûr, el-Mektebetü'l-Atîka bi Tunus, ts.
- Ed-Derâkutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer (h.385/m.995), *Sünenü'd-Derâkutnî*, Thk. Abdullah Hâşim Yemânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1966.
- Ed-Düsûkî, Muhammed b. Ahmed b. Arfe (h.1230/m.1815), *Hâşiyetü'd-Düsûkî alâ eş-Şerhi'l-Kebîr*, Thr. Muhammed Abdullah Hâşim, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

- El-Elbânî, Muhammed Nasıruddin (h.1420/m.1999), *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Dâife ve'l-Mevdûa ve Eseruha's-Seyyi' fî'l-Ümme*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1978.
- El-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr (h.328/m.940), *Kitâbü'l-Azdâd*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1991.
- El-Ensârî, Ebû Yahya Zekerîya b. Muhammed (h.926/m.1520), *Esnâ'l-Metâlib Şerhu Ravzi't-Tâlib*, Tlk. Muhammed Muhammed Tâmir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- El-Etrûş, el-Hasen b. Ali (h.304/m.916), *Kitâbü'l-İhtisâb*, Thk. R.B. Serjeant, Rivista Degli Studi Orientali, XXVIII, Roma 1957.
- El-Fâsî, Muhammed b. Ahmed (h.1072/1661), *el-İtkân ve'l-İhkâm fî Şerh-i Tuhfeti'l-Hükkâm fî Nüketi'l-Ukûd ve'l-Ahkâm*, Tsh: Abdullatif Hasan Abdurrahman, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- El-Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed (h.175/m.791), *Kitâbü'l-Ayn*, Thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Samirrâî, Dâr-u Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut 1999.
- El-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali (h.770/m.1368), *el-Misbâhü'l-Minâr fî Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr*, Thk. Abdülazim eş-Şinâvî, Dâru'l-Ma'rife, Kahire 1977.
- El-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (h.505/m.1111), *İhyâu Ulûmid'd-Dîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- Hacî Halife, Katib Çelebi, Mustafa b. Abdillâh (h.1067/m.1657), *Keşfü'z-Zünûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- El-Hamevî, Ahmed b. Muhammed (h.1098/m.1687), *Ġamzu Uyûni'l-Besâir Şerhu'l-Eşbâhi ve'n-Nezâir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.
- El-Hamevî, Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh (h.626/m.1229), *Mu'cemu'l-Büldân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts.
- Hanna Gâlib, *Kenzü'l-Lüġati'l-Arabiyye Mevsûa fî'l-Müterâdifât ve'l-Eddâd ve't-Teâbîr*, Mektebetü Lübnân Nâsirûn, Beyrut 2003.
- Hasan Husnî Abdulvehhâb, *Varakât an hadâratî'l-Arabiyye bi İfrîkiyye et-Tûnusiyye*, hazırlayan. Muhammed el-Arûsî el-Matvî, Tunus: Mektebetü'l-Menâr, 1972, III, 11-29).
- Hasan İbrahim Hasan, *Târihu'l-İslam es-Siyâsî ve'd-Dînî ve's-Sekâfî ve'l-İctimâî*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1991.
- El-Hatîb el-Baġdâdî, Ebû bekr Ahmed b. Ali b. Sabit (h.436/m.1071), *Târihu Baġdad*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- El-Hattab, Ebû Abdullâh Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman (h.954/m.1547), *Mevâhibu'l-Celîl fî Şerh-i Muhtasarı Halîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1977.

- El-Heysemî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebi Bekr (h.807/m.1405), *Mecmeu'z-Zevâid ve menbaü'l-fevaid*, Dâru'r-Reyyân li't-Turâs, Beyrut 1986..
- El-Himyerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilmünim (h.900/m.1395), *er-Ravzü'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, Thk. İhsan Abbas, Müessesetü Nâsir li's-Sekâfe, Beyrut 1980.
- El-Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Futûh b. Abdillâh el-Ezdî (h.488/m.1095), *Cezvetü'l-Muktebes fî Zikr-i Vülâti'l-Endülü's*, ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, Mısır 1966.
- El-Hurâşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (h.1101/m.1689), *Şerh-u Muhtasar-i Halîl*, Dâr-u Sâdır, Beyrut ts.
- Huşeni, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hâris b. Esed el-Kayrevânî (h.361/m.972), *Kudat-u Kurtuba ve Ulema-u İfrikîyye*, Tsh: İzzet el-Attar Hüseyini, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1952.
- El-Hüseyin b. Muhammed Şevvât, *Medresetü'l-Hadis fî'l-Kayravân mine'l-Fethi'l-İslâmî ilâ Müntesafi'l-Karni'l-Hâmis el-Hicrî*, ed-Dâru'l-Âlemîyye li'l-Kitâbil'l-İslâmî, Riyad 1990.
- İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdillâh el-Kurtubî (h.463/m.1071), *el-İstizkâru'l-Câmi' li Mezâhib-i Fukahâi'l-Emsâr ve Ulemâi'l-Aktâr*, Thk. Sâlim Muhammed Ata, Muhammed Ali Muavvez, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- _____, *el-Kâfî fî Fıkh-i Ehl-i Medîne*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilazîz ed-Dımaşki (h.1252/m.1836), *Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr al'd-Dürri'l-Muhtâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. El-Hasen b. Hibetillâh (h.571/m.1176), *Târîh-u Medînet-i Dımaşk*, Thk. Muhibbuddin Ebî Saîd Ömer b. Ğarame el-Ömerî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- İbn Azârî, Ebû Abdillâh Muhammed el-Merrakişî (h.695/m.1295), *el-Beyânü'l-Muğrib fî Ahbâri'l-Endülü's ve'l-Mağrib*, Nşr. Georges Seraphin Colin, Evarista Levi-Provençal, Dâru's-Sekâfe, Beyrut 1983.
- İbn Beşkuvâl, Ebû'l-Kasım Halef b. Abdülmelik b. Mes'ud, (h.578/m.1183), *es-Sıla*, ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, Kahire 1966,
- İbn Düreyd, Ebubekir Muhammed b. El-Hasen (h.321/m.933), *Cemheratü'l-Luğa*, Thk. Remzi Münir el-Ba'lebekî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987.
- İbn Ebî Şeybe, Ebu bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhim (h.235/m.849), *Musannef-u İbn Ebî Şeybe*, Thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1998.
- İbn Ferhûn, İbrahim b. Ali b. Muhammed el-Ya'merî (h.799/m.1397), *ed-Dîbâcu'l-müzehheb fî ma'rifeti-a'yâni-ulemai'l-mezheb*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- _____, *Tebsîratü'l-Hükkâm fî Usûli'l-Akdiyye ve Minhâci'l-Ahkâm*, Tlk: Cemal Maraşlı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

- İbn Hacer, Şihabuddin Ahmed b. Hacer el-Askalânî (h.852/m.1447), *Lisânü'l-Mîzân*, Müessesetü'l-A'lemî, 1986.
- _____, *Fethu'l-Bârî Bişerh-i Sahihî'l-Buhârî*, Thk. Muhibbuddin el-Hatîb-Muhammed Fuad Abdalbaki, el-Mektebetü's-Selefiyye, Kahire 1986.
- _____, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1992.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr (h.681/m.1282), *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ-u Ebnâi'z-Zemân*, Thk. İhsan Abbas, Dâru's-Sekâfe, Lübnân ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said (h.456/m.1064), *el-Muhalla bi'l-Âsâr*, Thk. Abdulğaffar Süleyman el-Bendârî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtim et-Temîmî (h.354/m.965), *es-Sikât*, Thk. Şerefuddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1975.
- İbnü'l-Kayyim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr ez-Zer'î el-Cevziyye (h.751/m.1350), *Et-Turuku'l-Hükmiyye fî's-Siyâseti's-Şer'iyye*, Thk. Muhammed Hâmid el-Fakî, Dâru'l-Vatan, Riyad ts.
- _____, *İ'lâmu'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn*, Thk. İsamuddin es-Sabâbitî, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1993.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed el-Makdisî (h.620/m.1223), *el-Muğnî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd Ebû Abdillâh el-Kazvinî (h.273/m.887), *Sünen-i İbn-i Mâce*, Thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim el-İfrikî el-Mısırî (h.711/m.1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâr-u Sâdır, Beyrut ts.
- İbn Müflih, Muhammed b. Müflih b. Muhammed el-Makdisî (h.763/m.1362), *el-Furû'*, Thk. Ebu Zehra Hâzim el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- _____, *el-Âdâbu's-Şer'iyye*, Thk. Şuayb el-Arnaût-Ömer el-Kayyâm, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997.
- İbn Nasıruddin, Muhammed b. Ebi Bekr Abdullah b. Ahmed el-Kaysî (h.840/m.1436), *İthâfu's-Sâlik bi Ruvâti'l-Muvatta Anî'l-İmâm Mâlik*, Thk. Seyyid Kesravî b. Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed (h.970/m.1563), *el-Bahru'r-Râik Şerh-u Kenzi'd-Dekâik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İbn Rüşd (el-Cedd), Ebû'l-Velîd, (h.520/m.1126), *el-Beyân ve't-Tahsîl ve's-Şerh ve't-Tevcîh ve't-Ta'lîl fî Mesâilî'l-Müstahrace*, Thk. Muhammed el-Arayşî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1988.

- İbn Rüşd (el-Hafîd), Ebû'l-Velîd Muhammd b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, (h.595/m.1198), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Thk. Abdülmecid Tu'me Halebî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1997.
- İbn Seyyide, Ebû'l-Hasen Ali b. İsmail (h.458/m.1066), *el-Muhassas*, Tkd: Halil İbrahim Ceffâl, Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1996.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takiyuddin Ahmed b. Abdülhalim Harrânî (h.728/m.1328), *Kâide Celîle fî't-Teveessül ve'l-Vesîle*, Thk. Rabi' b. Hâdî el-Medhalî, Mektebetü Line, Mısır 1988. Takiyyüddin Ahmed b. ve Hanbelîdir
- _____, *el-Hisbe fî'l-İslâm*, Matbaatü'l-Müeyyed, Kahire 1900.
- _____, *Mecmûatu'l-Fetâvâ*, Thk. Âmir el-Cezzâr-Enver el-Bâz, Dâr-u İbn Hazm, Beyrut 1997.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzüddin Ali b. Muhammed b. Abdilkerim (h.630/m.1232), *el-Kâmil fî't-Târih*, Thk. Abû Abdillâh el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- İbnü'l-Ferdî, Ebu'l-Velîd Abdullah b. Muhammed b. Yunus el-Ezdî (h.403/m.1012), *Târîhu Ulemâi'l-Endülü's*, Thk. İzzet el-Attar el-Huseynî, Matbaatü'l-Medenî bi'l-Kahire, Mısır 1988.
- İbnü Hanbel, Ahmed, Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî (h.241/m.855), *el-Müsned*, Müessesetü Kurtuba, Kahire ts.
- İbnü'l-Hümâm, Kemaluddin Muhammed b. Abdilvahid es-Sîvâsî (h.861/m.1456), *Şerhu Fethi'l-Kadîr Alâ'l-Hidâye Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedi*, Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî ve Evlâduh, Mısır 1970.
- İbnü'l-Uhuvve, Ziyâuddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Ebî Zeyd el-Kuraşî (h.729/m.1329), *Me'âlimu'l-Kurbe fî Ahkâmi'l-Hisbe*, Tlk. İbrahim Şemsuddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- El-Kâdî Abdulvehhab, Ebû Muhammed Abdulvehhab b. Ali b. Nasr es-Sa'lebî (h.422/m.1031), *el-Maûne Alâ Mezhebi Âlimi'l-Medîne*, Thk. Muhammed Hasan İsmail, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- _____, *et-Telkîn fî'l-Fıkhi'l-Mâlikî*, Thk. Muhammed Sâlis Saîd el-Ğânî, el-Mektebetü't-Ticâriyye, Mekketü'l-Mukerreme 1994.
- _____, *Uyûnu'l-Mecâlis*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2000.
- El-Kâdî İyad, Ebû'l-Fazl İyad b. Musa b. İyad el-Yahsebî es-Sebtî (h.544/m.1149), *Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik li Ma'rifeti A'lâm-i Mezheb-i Mâlik*, Thk. Ahmed Bekir Mahmud, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut ts.
- _____, *eş-Şifâ' bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, Thk. Ali Mahmud el-Becâvî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1984.
- _____, *Terâcimu Eğlebiyeti Müstahrace mine'l-Medârik*, Thk. Muhammed et-Tâlibî, el-Matbaatü er-Resmiyye li'l-Cumhuriyeti't-Tûnisîyye 1968.

- _____, *Mezâhibu'l-Hükkâm fî Nevâzili'l-Ahkâm*, Thk. Muhammed b. Şerîfe, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1997.
- Kallek Cengiz, " Kafiz ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXIV, İstanbul 2001, ss. 583-588.
- _____, "Kantar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXIV, İstanbul 2001, ss. 317-320.
- _____, " Meks ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXVIII, Ankara 2003, ss. 155-157.
- _____, "Miskal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXX, İstanbul 2005, ss. 182-183.
- El-Kandehlevî, Mevlana Muhammed Zekeriyya ---, *Evcezü'l-Mesâlik ilâ Muvattai Mâlik*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1989.
- El-Kannucî, Sıddik Hasen Hân (h.1307/m.1889), *Ebcedü'l-Ulûm el-Vaşi el-Merkûm fî Beyâni Ahvâli'l-Ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1978.
- Karâfi, Ebû'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. İdris (h.684/m.1285), *ez-Zehîra*, Thk. Muhammed Bû Hubze, Dâru'l-Ğarb, Beyrut 1994.
- Karl Brokelman (H.1375/M.1956), *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, Trc. Abdülhalim en-Neccâr, Dâru'l-Ma'rife, Kahire ts.
- El-Kâsânî, Alâuddin Ebubekr b. Mes'ud b. Ahmed (h.587/m.1191), *Bedâiu's-Sanâi' fî Terfîbiş's-Şerâi'*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1982.
- Kasım Ali Sa'd ---, *Cemheratü'l-Fukahâi'l-Mâlikiyye*, Dâru'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâu't-Turâs, Dubai 2002.
- El-Kayrevânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman Ebî Zeyd (h.386/m.996), *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât alâ mâ fî'l-Müdevvene min Ğayriha mine'l-Ümmehât*, Thk. Abdullah el-Murâbit et-Terġî, Muhammed Abdulaziz ed-Debbâġ, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût 1999.
- El-Kayserânî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tâhir (h.507/m.1113), *Tezkirati'l-Huffâz*, Thk. Hamdi Ebdülmecid, Dâru's-Semî, Riyad 1415.
- El-Kermî, Hasan Saîd, *el-Hâdî ilâ Luġati'l-Arab*, Dâru'l-Beyân li't-Tibâe ve'n-Neşr, Beyrut 1991.
- El-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (h.671/m.1273), *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kurân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrtu 1993.
- El-Kürdî, Muhammed Necmüddin, *el-Mekâdiru's-Şer'iyye ve'l-Ahkâmu'l-Fıkhiyye el-Müteallika bihâ*, Matbaatü's-Seâde, Mısır 1984.
- El-Lecnetü'l-İlmiyye fî Müesseseti'l-İmâm es-Sâdık, *Mevsuatü Tabakâti'l-Fukahâ'*, İşf: Cafer es-Sübhânî, Müessesetü'l-İmâm es-Sâdık, İran 1998.
- Mahmûd Abdurrahman Abdülmün'im ---, *Mu'cemü'l-mustalahat ve'l-elfazi'l-fıkhiyye*, Dâru'l-Fadîle, Kahire 1999.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
KISALTMALAR	xi
YAZMA NÜSHALARIN ÖRNEKLERİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YAHYÂ B. ÖMER'İN BİYOGRAFİSİ

I. HAYATI	8
A. İsmi ve Nesebi	8
B. Doğumu ve Yetiştirilmesi	9
II. EĞİTİM HAYATI	10
A. Öğrenciliği ve İlmi Yolculukları	10
1. Mısır yolculuğu	10
2. Hicaz yolculuğu	16
3. Irak yolculuğu	16
4. Afrika yolculuğu	17
B. İlmî Mevkii	19
1. Âlim olarak Yahyâ b. Ömer	20
2. Eğitimci olarak Yahya b. Ömer	21
C. Hocaları	23
1. Endülüs	23
2. Mısır	24
a. Harmele b. Yahyâ	24
b. Hâris b. Miskîn	24
c. Ebû Tâhir	25
d. Ubeydullah b. Muâviye	26
3. Kayrevân	26
a. Ebû Muhammed Avn b. Yûsuf	26
b. Sahnûn	27
4. Hicâz	28
a. İbn Kâsib	28
b. Ebû Mus'ab ez-Zühri	29
D. Öğrencileri	29
1. Muhammed b. Ömer	29
2. Lokmân b. Yûsuf	30
3. Ahmed b. Sa'dûn	30
4. Ebû Bekr b. el-Lebbâd	31
5. Ebu'l-Arab	32
6. Ebu'l-Abbâs el-Ebyânî	32
III. FAZİLETİ VE ÂLİMLERİN ONUN HAKKINDAKİ KANAATLERİ	33
IV. ESERLERİ	36
A. Fıkıh Kitapları	37
1. Ahkâmu's-Sûk	37
2. Kitâbu'l-Müntehabe	38
3. İhtilâf-u İbni'l-Kâsım ve Eşheb	38
4. Fedâilu'l-Vudû ve's-Salât	38
5. Kitâbu'n-Nisâ	39
B. Sünen Usûlüyle İlgili Kitaplar	39

- Mahmûd Ali Mekkî, "Kitâbü Ahkâmî's-sûk li-Yahyâ b. Ömer el-Endelüsî", *Sahîfetü'l-Ma'hedi'l-Mısrî*, IV/1-2, Madrid 1375/1956, s.1-151.
- Mahmûd Fâhûrî, Salahuddin Havâm ---, *Mevsûatü Vahedâti'l-Kıyâsi'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye vemâ Yuâdiluhâ bil'l-Mekâdiri'l-Hadîse*, Mektebetü Lübnân Nâşirûn, Beyrut 2002.
- Malik b. Enes Ebû Abdullah el-Esbehî (h.179/m.795), *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ Rivâyetü'l-İmâm Sehnûn an İbni'l-Kâsım*, Thk. Âmir el-Cezzâr-Abdullah el-Mınşâvî, Dâru'l-Hadis, Kahire 2005.
- _____, *el-Muvatta'*, Thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1985.
- El-Mâlikî, Ebubekir Abdullah b. Muhammed(h.474/m.1081), *Riyâdü'n-Nüfûs fî Tabakâti Ulemâi'l-Kayravân ve İfrikiyye*, Thk. Beşir el-Bekûşî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1983.
- El-Mâlikî, Ebû'l-Hasan b. Abdillâh b. el-Hasan el-Endelüsî (h.792/m.1390), *Târihu Kudâti'l-Endedlîs*, Thk. Lecneti İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, Beyrut 1980.
- El-Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Tlk. Muhammed Hamid el-Fekî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- El-Mennâvî, Zeynüddin Muhammed Abdurrauf b. Tacilarifin b. Ali (h.1031/m.1622), *et-Tevkîf alâ Mühimmâti't-Teârîf*, Thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Beyrut 1989.
- El-Merdâvî, Alauddin Ebu'l-Hasan Alî b. Süleyman (h.885/m.1480), *el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcih mine'l-Hilâf*, Thk. Muhammed Hamid el-Fekî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1956.
- El-Mevvâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf (h.897/m.1491), *et-Tâc ve'l-İklîl li Muhtasari Hafîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1977.
- El-Mizzî, Ebû'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Zeki Abdurrahman (h.742/m.1341), *Tehzîbü'l-Kemâl*, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998.
- Muhammed b. Muhammed b. Mahlûf (h.1360/m.1941), *Şeceratü'n-Nûri'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Malikiyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut ts.
- Muhammed Ebû'l-Ecfân, "Yahyâ b. Ömer min hilâli Kitâbihî el-Hücce fi'r-red ale'l-İmam eş-Şafîi", *Mecelletü Ma'hadi'l-Mahtûtâti'l-Arabiyyâ*, c. XXIX/2, Kuveyt 1985, ss. 713-747.
- Muhammed Mahfuz ---, *Terâcimü'l-Müellifîn et-Tûnusiyîn*, Dâru'l-Ğarb, Beyrut 1984.
- Muhammed Revvas Kal'acî - Hamid Sadık Kanîbî ---, *Mu'cemu Lüğati'l-Fukahâ'*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1988.
- _____, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye el-Müeyssere*, Daru'n-Nefâis, Beyrut 2000.

- Muhammed Rıza Kehhâle, *Mu‘cemu’l-Müellifîn: Terâcimü Musannifî’l-Kütübi’l-Arabiyye*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut ts.
- El- Mutarrizî, Ebu’l-Feth Nâsır b. Abdillâh es-Seyyid b. Ali (h.610/m.1213), *el-Muğrib fî Tertîbi’l-Mu‘rib*, Thk. Muhammed Fâhûrî, Abdulhamid Muhtar, Mektebetü Usâme b. Zeyd, Haleb 1979.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsabûrî (h.261/m.875), *el-Künâ ve’l-Esmâ*, Thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed, el-Câmiatü’l-İslâmiyye, Medine 1983.
- _____, *Sahîhu’l-Müslim*, Thk. Fuad Abdulbaki, Dâru İhyâi’t-Türâs, Beyrut 1972.
- En-Nahvî, el-Halîl En-Nahvî ---, *el-Mu‘cemu’l-Arabî el-Müeyesser*, Rac: Taha Hasan en-Nûr, Edib el-Lecmî, Metâbiu Bîtâr, Tunus 1991.
- En-Nefrâvî, Ahmed b. Ğanîm b. Sâlim (h.1125/m.1713), *el-Fevâkihu’d-Devânî alâ Risâleti Ebî Zeyd El-Kayravânî*, Dâru’l-Fikr Beyrut 1994.
- En-Nekrî, Abdu’n-Nebî b. Abdîrrasul el-Ahmedî, *Mevsûatü Mustalahatü Câmi’l-Ülûm*, Thk. Ali Dahrûc, Mektebetü Lübnan Nâşirûn, Beyrut 1997.
- En-Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü’n-Nesâî*, Thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Mektebu’l-Matbuât, Haleb 1986.
- En-Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref (h.676/m.1277), *Ravdatü’t-Talibîn*, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut 1984.
- _____, *Tahrîru Elfâzi’t-Tenbîh*, Thk. Abdulğânî ed-Dekr, Dımaşk 1987.
- _____, *Şerhu’n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim*, Dâru İhyâi’t-Türâs, Beyrut 1972.
- En-Nîsabûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim (h.405/m.1014), *el-Müstedrek alâ’s-Sahîhayn*, Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Özel, Ahmet, “Kinânî Yahyâ b. Ömer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXVI, Ankara 2002, ss. 33-34.
- Er-Râzî, Abû Ahmed Abdurrahman b. Ebî Hatim Muhammed b. İdris (h.327/m.938), *ec-Cerh ve’t-Ta’dîl*, Dâru İhyâi’t-Türâs, Beyrut 1952.
- Er-Râzî, Muhammed b. Ebî bekr b. Abdîlkadir (h.721/m.1321), *Muhtâru’s-Sihâh*, Thk. Mahmud Hâtir, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1995.
- Er-Ruhaybânî, Mustafa b. Sa’d b. Abde (h.1243/m.1827), *Metâlibü Üli’n-Nühâ fî Şerhi Ğâyeti’l-Müntehâ*, el-Mektebü’l-İslâmî, Dımaşk 1961.
- Es-Sa‘âlibî, Muhammed b. el-Hasan el-Hacevî (h.1376/m.1956), *el-Fikru’s-Sâmî fî Târîhi’l-Fıkhi’l-İslâmî*, Mektebetü Dâru’t-Türâs, Kahire ts.
- Es-Safîdî, Salahüddin Halil b. Eybek (h.764/m.1363), *el-Vâfî bi’l-Vefeyât*, Thk. Ahmed el-Ernâut-Türkî Mustafa, Dâru İhyâi’t-Türâs, Beyrut 2000.
- Sahillioğlu Halil, "Dinar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. IX, İstanbul 1994, ss. 352-355.

- _____, "Dirhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. IX, İstanbul 1994, ss. 368-371.
- Es-San'anî, Ebû bekr Abdürrezzak b. Hemmâm (h.211/m.827), *Musannefü Abdürrezzak*, Thk. Habibürrahman el-A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1982.
- Es-Sefârînî, Muhammed b. Ahmed b. Sâlim (h.1188/m.1774), *Ğizâu'l-Elbâb fî Şerhi Manzûmeti'l-Âdâb*, Muessesetü Kurtuba, Mısır 1993.
- Es-Sektî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Muhammed el-Mâlikî el-Endelûsî ---, *Fî Âdâbi'l-Hisbe*, Thk. Hasan ez-Zeyn, Dâru'l-Fikri'l-Hadis, Beyrut 1987.
- Es-Sem'anî, Ebû Saîd Ebdulkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî (h.562/m.1167), *el-Ensâb*, Thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998.
- Es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Sehl (h.483/m.1090), *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1986.
- Sezgin, Fuad ---, *Târihu't-Turâsi'l-Arabî*, Trc. Mahmud Fehmî Hicâzî, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslamiyye, Riyad 1983.
- Es-Suyûtî, Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Ebibekr (h.911/m.1505), *Tabakâtu'l-Huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1982.
- Eş-Şafîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris (h.204/m.820), *el-Ümm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1973.
- Eş-Şeyzerî, Ebdurrahman b. Nasr b. Abdillâh (h.774/m.1372), *Nihâyetü'r-Rütbe fî Talebi'l-Hisbe*, Zab. Muhammed Mustafa Ziyâde, Matbaatü Lecneti't-Te'lîf ve'n-Neşr, Kahire 1946.
- Eş-Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb (h.977/m.1570), *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Elfâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2004.
- Et-Tâî, Ebû Abdillâh Cemaleddin Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik (h.672/m.1274), *el-Elfâzü'l-Muhtelefe fî'l-Meânî'l-Mü'telefe*, Thk. Muhammed Hasan İvâd, Dâru'l-Celîl, Beyrut 1990.
- Et-Tarâblusî, Alâuddin Ali b. Halîl (h.844/m.1440), *Muînü'l-Hükkâm fî mâ Yeteraddedü Beyne'l-Hasmeyn mine'l-Ahkâm*, el-Matbaatü'l-Mîriyye, Kahire 1882.
- Et-Tirmizî, Muhammed b. İsa Ebû İsa es-Sülemî (h.279/m.892), *Sünen et-Tirmizî, (el-Camiü's-sahih)*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut ts.
- El-Venşerîsî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Muhammed b. Abdî'l-Vâhid b. Ali (h.914/m.1508), *el-Mi'yâru'l-Mu'rib ve'l-Câmiu'l-Mağrib an Fetâvî Ulemâi İfrikiyye ve'l-Endülüs ve'l-Mağrib*, Thk. Muhammed Hacî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1981.
- Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, Dâru's-Sahve, Kuveyt, 1992.

- Walther Hinz, el-Mekayil ve'l-evzanü'l-İslâmiyye vema yuadiluha fi'n-nizam, trc. Kamil Cemil Aseli, El-Camiatü'l-Ürdüniyye, Amman 1970.
- El-Yâfiî, Ebu Abdullah b. Esad b. Ali b. Süleyman (h.768/m.1366), *Mirâtü'l-Cinân*, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, Kahire 1992.
- Ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzak (h.1205/m.1790), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhi'l-Kâmûs*, Thk. Ali Şibrî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994.
- Ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman (h.748/m.1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Thk. Şuayb el-Ernâvut, Müessesetü'r-Risâle, 1413.
- _____, *el-Kâşîf*, Thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kıbleti's-Sekâfiyye, Cidde 1992.
- _____, *el-Muğnî fî'd-Duafâ*, Thk. Nureddin İtr, y.y, ts.
- Zeylaî, Fahrüddin Osman b. Ali (h.743/m.1342), *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye bi Bulâk, Mısır 1897.
- Ziriklî, Hayreddin (h.1396/m.1976), *el-A'lâm Kâmûsu't-Terâcim*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1997.
- Ez-Zürkânî, İbn Abdalbaki b. Yusuf (h.1122/m.1710), *Şerhu'z-Zerkânî alâ Muvattai Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı : 26.06.1967 Cezayir

Öğr.Gördüğü Kurumlar	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	: 1983	1986	El-Arbî bin Mehidi
Lisans	: 1991	1995	Medine İslam Üniversitesi
Yüksek Lisans	: 1999	2002	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	: 2002	2007	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Medeni Durum : Evli

Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi:	
Arapça	Anadili
Türkçe	Pekiyi
Fransızca	Orta
İngilizce	Temel

Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama ve Ayrılma Tarihleri	Çalışılan Kurumun Adı
1.	1989 1990	Devsen Ortaokulu (Fizik Öğretmenliği)
2.	1990 1991	Feyz Ortaokulu (Fizik Öğretmenliği)

Yurtdışı Görevleri : -

Kullandığı Burslar : -

Aldığı Ödüller : -

Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Topluluklar : -

Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri : -

Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler : -

Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar: -

Yayımlanan Çalışmalar : -İmam Mâlik ve Muvatta' Adlı Eseri
-el-Venşerisî ve el-Mi'yâr Adlı Eseri

Diğer : İyi düzeyde bilgisayar kullanımı
Arapça eğitimliği

12. 04. 2007

Smain Khaldi